Capcorral

la revista del Museu Comarcal de Cervera

Núm. 11 - ANY 2015

Les cases no són únicament una arquitectura i un seguit d'objectes, sinó que són la mateixa vida d'aquells qui les han habitat. És la memòria i el record íntim d'uns personatges i del seu temps, els objectes representen quelcom més del que són, ja que transpiren emoció i vivència en estat pur: tot un simbolisme i valors que la casa, en el nostre cas, la Casa Duran, ara ja convertida en museu, ha de saber respectar i transmetre.

Segurament, per això, el que proposen les cases museu, i també el seu gran atractiu universal, és un viatge emotiu cap a la geografia humana, amb tot el misteri i la sorpresa que se'n pot derivar si tenim una actitud atenta. La Casa Duran de Cervera és un cas excepcional, on aquest viatge es fa realitat i on tot aquest univers simbòlic i funcional pren rellevància.

La Casa Duran és, doncs, patrimoni material i també, o sobretot, patrimoni immaterial. És una oportunitat única d'endinsar-nos en una època concreta de la mà dels seus mateixos protagonistes, i ho fem a partir del coneixement i també de l'emoció i del reconeixement mateix d'uns hàbits, d'uns sentiments, d'una forma de viure i relacionar-se, pròpia, local, però també universal.

És aquesta perspectiva la que creiem que cal potenciar per intentar crear un relat de vida que pugui interessar-nos vinguem d'on vinguem, i busquem el que busquem. Per això, us proposem diferents mirades al voltant d'aquest espai. La Casa Duran transcendeix la seva essència local per connectar amb conceptes més amplis, però, també, per entendre, estudiar i interpretar-la des d'una perspectiva més antropològica, que posa l'accent en la "usabilitat" social i cultural, i en la mateixa vivència, i no pas des d'una perspectiva únicament artística i històrica (aquesta, també, i lògicament, imprescindible i present).

És sota la complexitat i riquesa d'aquestes mirades que estem treballant des de fa temps, tant en la presentació i exposició de la mateixa casa, com en els treballs de millora de la documentació de la casa que començàvem ara fa uns sis anys, quan vam contactar amb la Mònica Piera, com a màxima especialista en moble català, però, també, per la seva sensibilitat i la mirada global i el coneixement cap als espais interiors que denoten tots els seus estudis. Ella, en col·laboració amb l'Àngels Creus, van assumir les tasques de documentació de tots els objectes de la casa i ens reafirmaven en la importància de la Casa no tant per la singularitat dels objectes individualitzats, sinó per la fortalesa com a conjunt, en la seva distribució i com a escenificació d'una forma de vida.

L'inventari i la documentació que es va portar a terme ha servit per a moltes coses, per reubicar objectes i millorar-ne l'exposició, per animar-nos a fer una publicació sobre la casa que aporta una valuosíssima informació útil per al públic general i, també, per als especialistes, i per plantejar-nos projectes futurs que ens permetin estudiar-la més a fons.

Carme Bergés Saura
Directora del Museu Comarcal de Cervera

sumari

02 L'EXPERT
Viure els museus per aprendre

04 NOTÍCIES DEL MUSEU
Novetat editorial

05 TRAJECTÒRIA
Exposicions, publicacions
i activitats del 2015

13 DOSSIER
La recuperació
del patrimoni jueu

45 CONÈIXER LES
La Biblioteca
d'Agustí Duran i Sanpere

47 PATRIMONI RESCAT
Estudi preliminar de la intervenció
arqueològica preventiva a l'espai
de les antigues escoles
de guissona

52 LA PEÇA DEL MUSEU
Fragment d'un plafó
de rajoles renaixentistes

54 TAULER D'ANUNCIS
Exposicions en oferta
Oferta didàctica

• Edita Museu Comarcal de Cervera *c. Major, 115 25200 Cervera*
Tel. 973 533 917 a/e: revista@museudecervera.cat
www.museudecervera.cat
• Coordinació Carme Bergés Saura
• Correcció Roser Lacueva
• Disseny i maquetació Anna Domenjó
• Fotografia Jordi Prat
• Imprimeix Minerva - Cervera
• Dip. Leg.: L-142-2006
• ISSN: 2339-6512
• ISSN (digital): 2339-6695
• Tiratge 300 exemplars

Amb el suport de:

Generalitat de Catalunya Departament de Cultura
Institut d'Estudis Ilerdencs
Diputació de Lleida

l'expert

VIURE ELS MUSEUS PER APRENDRE

Marta Rico Iñigo
(emamedia.net)

L'art d'ensenyar és l'art d'ajudar a descobrir.
Mark Van Doren

L'actual debat entorn l'educació actual permet replantejar-se no únicament el que es fa i com es treballa des de l'escola, sinó en altres àmbits on l'educació també es té en compte, com ara els museus i les exposicions. Ja fa temps que es plantegen alternatives a les maneres que tenen els espais expositius de presentar i arribar als seus espectadors. Per això resulta interessant que tinguem en compte diferents aspectes que ajudin a reconsiderar què cal fer amb la didàctica dels museus. Entre els principals podem definir els següents: el protagonisme del visitant, l'aprenentatge a partir de l'experiència i la tecnologia com a suport.

El protagonisme del visitant

En la societat actual, els visitants dels museus ja no són el que havien estat fa unes dècades, ni tan sols els espais estan formats per les parets dels museus, sinó que surten més enllà per treballar els seus continguts als carrers, places i espais naturals. L'individu ha deixat de ser espectador per passar a ser part activa de la vida d'una ciutat, del món de la xarxa, del seu entorn local i, per descomptat, també del museu.

D'acord amb un article que es fa ressò de les *crowdsourced exhibits:*[1]

"It's about getting people to be more engaged with the art, to be introspective and to connect it to their own life."[Es tracta d'aconseguir que la gent estigui més compromesa amb l'art, per tal de ser introspectiu i connectar-lo amb la seva pròpia vida.]

Davant d'aquesta realitat hem de tenir en compte que els visitants estan acostumats a utilitzar les xarxes socials i altres formes de comunicació a internet per mostrar sentiments, experiències, opinions, emocions..., cosa que s'incorpora a la realitat dels museus de manera inevitable. Per tant, caldria aprofitar aquests mecanismes per facilitar aquesta connexió amb el visitant i que pugui participar de la vida al museu, de manera que se'n pugui sentir part protagonista en algun moment.

Això es pot fer, per exemple, donant la possibilitat de triar algun tipus d'exposició, o bé algunes obres concretes d'una exposició, aportant objectes o fins i tot interactuant amb alguns dels objectes exposats. Només cal posar-hi una mica d'imaginació i veure fins a quin punt d'obertura vol arribar cada museu. En tot cas és una proposta que avui dia ja no es pot deixar de fer.

Aprenentatge a partir de l'experiència

Les experiències viscudes en un museu poden ser plantejades de formes molt diverses, només cal veure propostes com ara la de *Museumhack*, que proposa visites

1. http://www.wsj.com/articles/everybodys-an-art-curator-1414102402?mod=WSJ_GoogleNews

teatralitzades on els visitants són els veritables protagonistes per compartir una bona estona amb el grup visitant. El seu lema és *"This Isn't Your Grandma's Museum Tour"* [No és la visita guiada del museu de la teva àvia] i es defineix com una visita interactiva, subversiva, divertida i no tradicional. Probablement el que s'explica en les visites no respon als continguts habituals o més clàssics, però la bona acollida que ha tingut mostra que generen molt més interès i faciliten que el que s'explica s'aprengui amb ben poc esforç.

Així doncs, si tenim en compte que molts museus es plantegen la participació dels usuaris en diferents sentits l'educació no ha de quedar pas per res al marge d'aquesta interacció, més aviat al contrari. Si partim de la idea que com millor s'aprèn és a partir de l'experiència pròpia, els museus obren un món a la comunitat educativa que hauria de poder aprofitar. És evident, però, que aquesta proposta passa per la necessària flexibilització dels espais i els usos dins el museu.

Un primer esforç des de l'estratègia didàctica dels museus hauria de basar-se a afavorir el descobriment i l'aprenentatge experiencial dels alumnes que els visiten. De la mateixa manera que les escoles volen deixar de banda el paper del docent que fa la classe magistral, els museus haurien de fer una transició similar, fent així que siguin els visitants mateixos els que descobreixin el que s'hi explica. En aquest sentit caldria afavorir que la visita fos més aviat una petita aventura, amb reptes, activitats, curiositats, fotos des del mòbil, moments compartits a les xarxes, etc.

Aconseguir aquest objectiu no és fàcil, ja que el destinatari final és l'alumnat, però el qui decidirà anar a fer la visita serà el docent, de manera que haurem de resultar convincents davant dels docents i després amb els alumnes, l'aprenentatge dels quals és el veritable destinatari de tot l'esforç plantejat. Així doncs, tenim dos públics als quals cal motivar i convèncer.

El MoMA de Nova York, per exemple, té un apartat web d'ajuda al docent molt complet, on ofereix tota mena de materials gratuïts i molt variats a les aules amb orientacions i explicacions metodològiques que li faciliten molt la feina. Per altra banda ofereixen formació (workshops de mig dia, de cap de setmana, etc.) als docents per explicar-los com introduir una obra d'art contemporani a l'aula i compartir experiències amb altres professors.

La tecnologia com a suport

Finalment cada vegada hi ha més esforços que intenten respondre a la manera que tenim d'interactuar amb la realitat, l'espai o l'objecte que estem visitant. En aquest sentit la tecnologia, com estem veient, té una important responsabilitat, ja que ha facilitat aquesta relació entre les persones i el que passa al seu entorn, tant immediat com més llunyà.

L'ús de la tecnologia als museus, i especialment en les visites educatives, no implica una garantia d'èxit en si mateixa. Recórrer a la tecnologia pel sol fet de tenir un material digitalitzat no té gaire sentit, només el té quan realment ens aporta alguna cosa: ens ajuda a conèixer millor alguna realitat, ens permet comprendre millor processos, ens ajuda a interpretar altres realitats o moments històrics, a descobrir obres que no es troben exposades en aquell moment, llibres complets escanejats... En aquest sentit no podem dir que en si sigui beneficiosa, només en aquells casos que ens aporti un valor afegit. A aquest complement de coneixement de l'obra del museu, se li afegeixen possibilitats de gamificació, realitat augmentada, creació de jocs de pistes..., que des de l'àmbit educatiu poden ser molt interessants.

L'aplicació del MACBA de Barcelona, per exemple, permet saber què passa al museu quan està tancat gràcies a la gamificació. El Museo Thyssen-Bornemisza ha elaborat uns materials que permeten acostar algunes de les obres d'art més importants que exposen de manera interactiva, creativa i lúdica a partir de la seva app *Experiment Now!*

D'aquesta manera, a partir del joc creatiu, s'introdueix a l'art. Resulta interessant la idea de treballar només algunes de les obres de manera efectiva per captar a l'usuari, i no voler abastar-ho tot amb el corresponent risc d'esgotament o avorriment. En aquest cas, la tecnologia es posa al servei de la creativitat i la cultura.

En l'àmbit educatiu, la tecnologia resulta realment motivadora i efectiva quan possibilita jugar amb l'experimentació, el descobriment, el repte i el joc. Es tracta de facilitar l'aprenentatge a partir del moment lúdic i on l'aprenentatge no es dóna de manera conscient.

En definitiva, si l'educació ha de canviar, la didàctica dels museus també, de manera que les claus pel canvi es basin en l'experiència i participació de l'usuari, així com en l'ús de la tecnologia sempre que enriqueixi o possibiliti l'objectiu d'aprenentatge. És un repte motivador i estimulant que els museus no es poden deixar perdre perquè les escoles i instituts també necessiten suport per dur-lo a terme. És el moment de donar-los la mà.

notícies del museu

Presentació novetat editorial
La casa Duran i Sanpere. Espais interiors, representació i vida quotidiana

Carme Bergés, ed.

La casa no és únicament una arquitectura i un seguit d'objectes sinó que és la mateixa "vida" dels que la van habitar. És la memòria i el record íntim d'uns personatges i del seu temps. Els objectes representen quelcom més del que són, ja que transpiren emoció i vivència en estat pur. Un simbolisme i uns valors que la casa, ja convertida en museu, ha de saber respectar i transmetre. La Casa Museu Duran i Sanpere de Cervera n'és un cas excepcional, on aquest viatge al passat es fa realitat i on tot aquest univers simbòlic pren rellevància.

Ara publiquem un llibre catàleg dedicat a aquesta casa com a exemple d'una època, el final del segle XIX i els inicis del XX, i d'una manera d'entendre els interiors i les relacions socials. Una obra que ens anirà descobrint des de l'organització de l'espai domèstic, els espais de representació i els espais més íntims i privats, fins al mobiliari i la decoració emprada en cada estança, i els gustos i els costums del moment. El llibre us convida, també, a conèixer la resta de cases senyorials que s'obren al carrer Major de Cervera i que habitualment no són accessibles al públic.

Es tracta d'una obra coral, amb 12 especialistes en els diferents temes tractats, coordinats per Carme Bergés, directora del Museu de Cervera, i Mònica Piera, presidenta de l'Associació per a l'Estudi del Moble. I és, també, una obra on les imatges prenen un protagonisme fonamental ja que documenten objectes concrets, però també, i sobretot, documenten espais i l'atmosfera que aquests espais transmeten per tal de fer possible un viatge en el temps.

Característiques tècniques:
FORMAT A4 210 X 297 mm.
Tapa dura a color / 264 pàgines /256 fotografies a tot color
Textos escrits per 12 especialistes en les diferents temàtiques tractades

Eulàlia Duran i Grau fa donació del fons bibliogràfic d'Agustí Duran i Sanpere al Museu Comarcal de Cervera, òrgan gestor de la Casa pairal de l'autor.

El Museu Comarcal de Cervera, i, en concret, la Casa Museu Duran i Sanpere, amplia el seu fons gràcies a la donació de la col·lecció bibliogràfica d'Agustí Duran i Sanpere.

En aquest sentit, la seva filla, Eulàlia Duran i Grau, ha fet entrega al Museu d'aquesta completa i interessantíssima col·lecció per tal que es pugui posar a l'abast d'investigadors i, amb ella, es pretén dur a terme la recreació del que havia estat la biblioteca d'un intel·lectual de finals del segle XIX i inicis del XX

trajectòria

Exposicions de referència

Casa Museu Duran i Sanpere

La Casa Museu Duran i Sanpere et permetrà viatjar en el temps a través d'unes estances nobles que han sabut conservar i transmetre uns gustos i una manera de viure propis de la segona meitat del segle XIX. Vine a descobrir el luxe dels seus salons principals, amb el mobiliari, les robes, els paviments i les decoracions originals. Gaudeix de l'escalfor de la cuina amb el seu parament, de l'espectacularitat de la capella privada o de l'austeritat de les estances reservades al servei domèstic. Reviu amb nosaltres una època propera en el temps, però llunyana en la seva forma de viure i entendre la casa.

Informació pràctica:
Casa Museu Duran i Sanpere. Museu Comarcal de Cervera
c. Major, 115 , 25200 - Cervera / www.museudecervera.cat
Més informació i reserves per a visites guiades: 973 533 917

Indicadors de l'activitat: ***350 visites***

Cervera 1700 i Universió

Voleu saber perquè durant un quant temps Cervera va tenir l'única universitat de tot Catalunya? Us animem a descobrir-ho!

CERVERA 1700

Exposició permanent al Museu Comarcal de Cervera, amb passi del curtmetratge Camí ral, una petita història del perquè i com la ciutat de Cervera va acollir la construcció de la Universitat a través dels ulls d'un viatger anglès que "interroga" diferents personatges cerverins: la rebuda del Marquès de Capmany a la Paeria, l'allotjament a casa de l'amic Josep Vega, el passeig amb el canceller Dou per la Universitat o l'estada distesa a la taverna de la Nasa Tabaco...

Indicadors de l'activitat: ***1.440 visites***

UNIVERSIO

El fet més rellevant del segle XVIII cerverí va ser, sens dubte, l'establiment de la Universitat de Cervera. La construcció del majestuós edifici, enclavat entre un urbanisme atípic per les serves dimensions, va representar un trastorn per a la monòtona i intranscendent vida local.

En aquest context van irrompre el bullici estudiantil, els comerços van vendre més, l'escassa economia domèstica es va veure beneficiada amb uns ingressos addicionals amb l'hostatge d'universitaris, etc.

L'exposició mostra les riques col·leccions d'objectes procedents de la Universitat que ens aproparan a la vida universitària i al funcionament acadèmic de la institució: des de la indumentària de catedràtics i estudiants fins a la "litúrgia" pròpia de les festes universitàries, el calendari lectiu i les titulacions que impartien. Tot presidit per la imatge monumental de la Immaculada, patrona de la Universitat, que corona el retaule barroc del Paranimf.

Indicadors de l'activitat: ***5.150 visites***

I'm 93. Espai expositiu

Espai expositiu dedicat al pilot Marc Márquez on, a través d'un recorregut de vinil al terra, que simula el Circuit de Catalunya, coneixereu la seva reeixida carrera professional, des dels inicis del seu debut al món de la velocitat fins a les motos campiones del mundial de Moto GP.

En aquests moments, s'ha actualitzat l'exposició amb la creació d'un espai dedicat a Àlex Márquez i la incorporació de la nova moto GP del Marc, amb la qual va proclamar-se campió del món l'any 2014.

Indicadors de l'activitat: ***4.937 visites***

Exposicions temporals

Res no és mesquí. Josep Guinovart i els poetes

Del 19 de desembre de 2014 a l'1 de març de 2015
Museu Comarcal de Cervera. Exposició produïda pel Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya

Comissariada per Manuel Guerrero, i amb el títol d'un dels poemes més coneguts de Joan Salvat-Papasseit, l'exposició va reunir un conjunt d'obres que són testimoni del protagonisme de l'art poètica en la trajectòria plàstica de Josep Guinovart.

L'autor, que va estar vinculat al grup Dau al Set en les dècades dels anys 40 i 50, va descobrir la força del gènere amb la lectura de poemaris de Federico García Lorca, que li va fer adonar de les potencialitats del llenguatge poètic per a la creació plàstica.

Les creacions que configuraven l'exposició procedien de la col·lecció de la Fundació Privada Espai Guinovart, d'Agramunt, i del Centre d'Obra Gràfica Josep Guinovart, de Barcelona.

Indicadors de l'activitat: ***140 visites***

Fotografia en relleu

Del 27 de març de 2015 al 24 de maig de 2015
Museu Comarcal de Cervera. Exposició produïda per la Xarxa dels Museu de les Terres de Lleida i Aran

Aquesta exposició va aportar importants novetats en la història de la fotografia de les terres de Lleida de finals del segle XIX i principis del XX. Gràcies a la recerca duta a terme pel comissari de l'exposició Xavier Goñi, s'han retrobat nous fons fotogràfics estereoscòpics, alguns dels quals eren desconeguts i es poden veure per primer cop en públic.

Itinerància

Aquesta exposició està itinerant per diferents museus i arxius de les terres de Lleida des del 2015 i fins al 2016 amb l'objectiu de reivindicar la funció territorial dels museus i donar a conèixer el nostre patrimoni.

L'exposició s'acompanyava d'un material didàctic per a primària i secundària.

Indicadors de l'activitat: ***395 visites***

Embolcall. Entre l'art i la docència

Del 4 de juny al 26 de juliol de 2015
Museu Comarcal de Cervera. Exposició de producció pròpia

L'exposició que es va presentar és el treball de l'artista docent Olga Olivera i els alumnes de l'Institut La Segarra, la qual va estar formada per

unes peces artístiques generades a partir de la pròpia creació, però a la vegada també des de les interseccions que es van generar amb els treballs dels alumnes de l'Institut la Segarra. Peces híbrides entre l'art i la docència.

Com activitat vinculada a l'exposició es va celebrar la conferència a càrrec de l'artista docent Olga Olivera que, sota el mateix títol de l'exposició, va explicar el projecte realitzat. La conferència va tenir lloc el dijous 11 de juny a les vuit del vespre a les sales del Museu.

Indicadors de l'activitat: ***102 visites***

Les llengües del judaisme

Del 8 d'octubre al 15 de novembre de 2015
Museu Comarcal de Cervera. Exposició de producció externa

Una exposició entorn les llengües que han estat utilitzades majoritàriament pel poble jueu al llarg de la seva història.

Les diferents llengües han estat emprades pel poble jueu en diferents moments i entorns, però també amb finalitats diferents. Per això, l'exposició arrenca dels temps més antics del Poble d'Israel i presenta l'hebreu com a llengua de la Bíblia; i arriba fins al món actual, on l'hebreu és la llengua oficial d'un dels estats creats al segle XX. Al llarg de l'exposició el discurs es focalitza també en dues llengües gairebé oblidades, però de gran riquesa literària i social: el ídix o el judeocastellà, així com presenta les llengües pròpies de la quotidianitat i dels àmbits familiars: la haquitia dels espais propis del judaisme mediterrani (segles XIX-XX) i el català medieval dels calls catalans (segles XII-XV).

Indicadors de l'activitat: ***176 visites***

Construint el territori
Arquitectura tradicional i paisatge de Catalunya

Del 27 de novembre de 2015 al 6 de febrer de 2016
Museu Comarcal de Cervera. Exposició de producció pròpia com a membres de l'Observatori Etnològic i Immaterial de Catalunya

Catalunya és un país amb una gran diversitat de paisatges, producte de la relació continuada entre les éssers humans i l'entorn, on els diversos elements construïts, la distribució pel territori i les formes i materials que té són un element clau de la configuració del paisatge. L'exposició "Construint el territori. Arquitectura tradicional i paisatge de Catalunya" analitza aquesta interacció en contextos tan diversos com l'alta muntanya, la costa, les terres de secà, l'horta i les planes de regadiu, abordant la complementarietat entre les dimensions d'espais viscuts, simbòlics i productius dels diferents elements de l'arquitectura tradicional que en condicionen les formes, les tècniques i els materials utilitzats en la construcció i l'ornamentació, en la relació, o no, amb els recursos presents en el territori i amb els coneixements tècnics dels especialistes. A partir d'aquesta realitat, l'exposició planteja elements de reflexió sobre l'estat actual d'aquest tipus de construccions, tot reflexionant sobre el seu futur a partir de l'actualització dels seus usos i funcions.

Indicadors de l'activitat: ***239 visites***

Publicacions pròpies

- **PRESENTACIÓ NOVETAT EDITORIAL**
  La Casa Duran i Sanpere. Espais interiors, representació i vida quotidiana
  12 de desembre de 2015. Sala Francesc Buireu

  Presentació del llibre catàleg dedicat a aquesta casa com a exemple d'una època, finals del segle XIX i inicis del XX, i d'una manera d'entendre els interiors i les relacions socials. Una obra que ens anirà descobrint des de l'organització de l'espai domèstic, els espais de representació i els espais més íntims i privats, ,fins al mobiliari i la decoració emprada en cada estança, i els gustos i els costum del moment. El llibre us convida, també, a conèixer la resta de cases senyorials que s'obren al carrer Major de Cervera i que habitualment no són accessibles al públic.

  Indicadors de l'activitat: ***73 assistents***

- **Capcorral. La revista del Museu Comarcal de Cervera, núm. 10**
  Edició de la revista anual Capcorral, en què es mostren totes les activitats que el Museu ha dut a terme durant el 2014, així com l'oferta expositiva i didàctica. La revista també mostra els serveis que ofereix i les funcions que acompleix el museu i que sovint queden fora del coneixement del gran públic: convenis i col·laboracions amb altres entitats, estudis i projectes de recerca, inventari i restauració de les col·leccions, etc.

Jornades i congressos

- **V MOSTRA INTERNACIONAL DE CINEMA ETNOGRÀFIC A CATALUNYA**
  2, 3, 9 i 10 de juliol de 2015. Direcció General de Cultura Popular, Associacionisme i Acció Culturals i Museu Comarcal de Cervera.

  El Museu de Cervera va participar per segona vegada en la V Mostra Internacional de Cinema Etnogràfic i s'ha convertit així en una de les seus amb que compta aquesta iniciativa.

  Per cinquè any consecutiu, l'Observatori del Patrimoni Etnològic i Immaterial, en col·laboració amb la Filmoteca de Catalunya, va organitzar aquesta mostra multiseu que combina filmacions amateurs antigues amb documentals i pel·lícules de ficció, que tenen en comú ser, d'una manera o altra, testimonis de formes de vida que es donen en la nostra societat.

  En aquesta edició el Museu va col·laborar en la 9è Festival de Curtmetratges de Montcortés de Segarra, i va ser una de les seves seus de projeccions.

  Abanda d'aquesta sessió de Lo Cercurts, es van projectar documentals com "Melting Pot: castellers indis, govindes catalans", a càrrec de Marta Galeta, el documental "La morra", a càrrec d'Ivó Vinuesa i el documental "D'àligues, falcons i cavallets: festa major de Barcelona", amb Roger Canals.

  Per completar el programa, vam oferir una sessió de conta contes per a adults "Paisajes de la Irlanda que me visita", a càrrec de Patricia McGill al celler del Museu.

  Indicadors de l'activitat: ***148 assistents***

IV curs de la Universitat d'estiu. Accessibilitat i nous públics dins els museus: Patrimoni i territori

Del 15 al 17 de juliol de 2015. Universitat de Lleida i Xarxa de Museus de les terres de Lleida i Aran.

La Universitata de Lleida i la Xarxa de Museus de les Terres de Lleida i Aran, han continuat la col·laboració encetada el 2012 per tal de posar a l'abast un àmbit de treball específic entre els professionals dels museus, de la universitat i del patrimoni relacionat amb els museus de territori i societat, dins de l'àmbit català i espanyol.

Enguany el curs s'ha centrat en orientar les activitats envers els diferents segments de públics i aconseguir atreure nous públics als establiments museístics.

X Jornada Reviure el Patrimoni
La recuperació del patrimoni jueu

30 d'octubre de 2015. Museu Comarcal de Cervera

Arribem a la desena edició de la Jornada Reviure el Patrimoni i ho hem fet amb un tema complex però, alhora, apassionant. La recuperació del patrimoni jueu suscita múltiples reflexions sobre el coneixement que tenim de la cultura material dels jueus, el seu estudi i la interpretació en el context de la societat contemporània.

A Cervera hi ha nombrosa documentació sobre l'important call jueu, la seva disposició dins l'entramat urbà de la ciutat i l'evolució que va viure fins a l'expulsió de la comunitat. Una documentació escrita que, ben interpretada, ens ha de donar llum sobre aquest col·lectiu i ha de permetre, a poc a poc, la recuperació de les restes materials, però, sobretot, la recuperació de la seva memòria.

La presència de jueus no acaba, però, amb l'expulsió de 1492, sinó que Cervera també serà un dels escenaris d'una nova fugida que tindrà lloc en el context de la Segona Guerra Mundial.

Indicadors de l'activitat: ***47 assistents***

Jornada Cultura Viva. Jornada de presentació de la recerca etnològica a les comarques de Lleida i del Pirineu

29 d'octubre de 2015. Museu Comarcal de l'Urgell – Tàrrega

Jornada organitzada pel Museu Comarcal de Cervera, Ecomuseu de les Valls d'Àneu, Museu Comarcal de l'Urgell-Tàrrega

La jornada s'emmarca dins un programa conjunt d'abast nacional, coordinat des de l'Observatori per a la Recerca Etnològica de Catalunya, que té per objectiu la presentació de les recerques de caràcter etnològic fetes des del territori. La sessió de les terres de Lleida, s'organitza anualment de forma conjunta entre l'Ecomuseu de les Valls d'Àneu, el Museu Comarcal de l'Urgell i el Museu Comarcal de Cervera.

Indicadors de l'activitat: ***24 assistents***

Altres activitats

Tallers d'Un dia de Conte: petits il·lustradors

El dissabte 28 de març a la plaça Josep Salat

Un any més, el Museu Comarcal de Cervera va col·laborar en una nova edició d'"Un dia de conte", fent una parada de "petits il·lustradors", un taller per al públic infantil on van aprendre a fer "plegats" de paper per fer-se els seu propi llibre.

Taller obert a l'aire lliure

Concerts de proximitat dins el V Festival de Pasqua

3 d'abril de 2015. Saló de la Casa Museu Duran i Sanpere

En el marc dels actes de celebració del Festival de Pasqua de Cervera, el Museu Comarcal de Cervera va ser la seu de la conferència "Música i Mística" a càrrec de Josep Soler, seguit del concert de proximitat Dalia Quartet.

Indicadors de l'activitat: ***128 assistents***

Diada de Sant Jordi
Presentació Huyendo del Holocausto. Judíos evadidos del nazismo a través del Pirineo de Lleida, de l'historiador Josep Calvet.

21 d'abril a la Sala Francesc Buireu

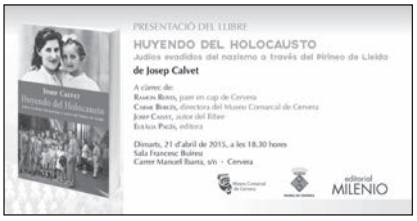

El Museu Comarcal de Cervera va presentar el llibre Huyendo del Holocausto. Judíos evadidos del nazismo a través del Pirineo de Lleida (Milenio, 2014), de l'historiador Josep Calvet.

Es tracta d'un estudi monogràfic dedicat a explicar la història dels jueus que van fugir pel Pirineu de Lleida. I aquest és precisament el gran valor d'aquest llibre, ja que aborda una temàtica pràcticament desconeguda a l'Estat espanyol tot i afectar un nombre importantíssim de població.

Indicadors de l'activitat: ***27 assistents***

El conte de la llebreta que sabia llegir

24 d'abril de 2015. Saló de la Casa Duran i Sanpere

Lectura teatralitzada de l'únic conte infantil d'Agustí Duran i Sanpere, a càrrec de Patricia McGill

Indicadors de l'activitat: ***43 assistents***

DIA INTERNACIONAL DELS MUSEUS. LA NIT DELS MUSEUS
A tot gas. Jazz i rock

15 de maig de 2015. Espai expositiu I'm 93 del Museu Comarcal de Cervera

El divendres a la nit, l'exposició "I'm 93. Espai Marc Márquez", va obrir les portes per acollir les audicions dels alumnes de guitarra elèctrica del Conservatori "A tot gas!", sota la direcció de Javi Juanco, amb un repertori de jazz i rock que va tenir, també, un moment especial i d'homenatge a B.B. King, un dels grans del blues que ens deixava aquest mateix dia.

Indicadors de l'activitat: ***25 assistents***

Intimitats

16 maig de 2015. Casa Museu Duran i Sanpere

Un any més el Museu Comarcal de Cervera va celebrar el Dia Internacional dels Museus, amb una proposta que ens ve de la mà del Conservatori Professional de Música de Cervera.

"Intimitats" va ser l'espectacle que va tenir lloc dissabte a la nit. Un espectacle que combinava una visita guiada a la Casa Museu amb música en diferents estances del recorregut, un petit concert al Saló principal, i un tast final de la cervesa de Casa Dalmases. La visita va permetre entendre la casa des d'un punt de vista especial que va ensenyar aquelles "intimitats"

normalment amagades. El concert va anar a càrrec dels alumnes de cant del Conservatori, que van aconseguir l'aplaudiment d'un saló ple de gom a gom.

Indicadors de l'activitat: ***68 assistents***

Fotografia i peces musicals

17 de maig de 2015. Sales d'exposició del Museu

Diumenge al matí, peces musicals interpretades per un violoncel i una flauta travessera amenitzaven la visita a l'exposició temporal Fotografia en relleu.

Indicadors de l'activitat: ***40 assistents***

Fets i personatges

18 de maig de 2015. Saló de la Casa Museu Duran i Sanpere

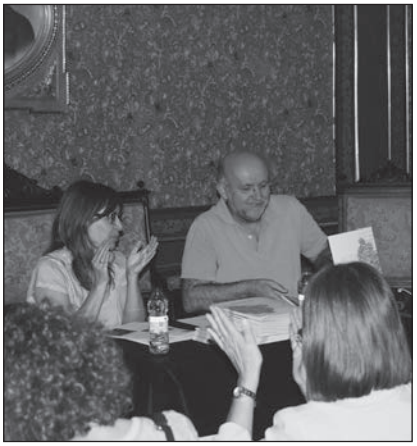

I per acabar el Dia Internacional dels Museus, el 18 de maig el Museu Comarcal va presentar el nou projecte "Fets i personatges", una iniciativa que pretén atansar els grans fets històrics a partir de petites històries de vida de personatges. Hem iniciat la col·lecció amb dos noms propis: Agustí Duran i Sanpere que, a manera de "cicerone", ens permetrà anar descobrint la resta de personatges que poblen aquest projecte de difusió. El segon personatge és Samuel Cavaller, rabí i metge jueu documentat a la Cervera del segle XV, que ens parlarà de l'antic call jueu a través de la seva experiència vital.

Indicadors de l'activitat: ***60 assistents***

Concert dins la Càtedra Cervera Emili Pujol. XXXV Festival Internacional de Música de Cervera

18 al 25 de juliol de 2015. Sales d'Exposició del Museu Comarcal de Cervera

Durant aquesta setmana el Museu es va convertir en aula repertorista a càrrec de Marc Castellà.

El Museu Comarcal de Cervera ha col·laborat amb la Càtedra Cervera Emili Pujol. XXXV Festival Internacional de Música de Cervera amb un recital de guitarra, a càrrec de Guillem López – Quer, també amb concerts d'instruments de vent, de corda i de piano a càrrec dels alumnes i professors que han participat en el XXXV Curs Internacional de Música de Cervera i finalment amb una audició de cambra també a càrrec dels alumnes i professors del curs.

Indicadors de l'activitat: ***226 assistents***

Presentació d'una nova fitxa del col·leccionable "Fets i Personatges: La Bruixa Magdalena (Cervera 1614)".

26 d'agost de 2015. Sala de Plens de la Paeria de Cervera

"Fets i personatges" es tracta d'un nou programa de difusió local, el qual, a partir de la reconstrucció de la història de vida de diferents personatges cerverins, s'aborda un fet històric de rellevància. El programa consisteix en l'edició d'una fitxa de diferents personatges triats que es podrà anar col·leccionant. En aquesta ocasió, presentem la Magdalena, l'única dona condemnada per bruixeria a la Cervera del segle XVII.

La fitxa ha estat elaborada pel Dr. Josep M. Llobet i Portella i recull tota la documentació treballada fins al moment sobre els judicis celebrats a Cervera que van inculpar diferents dones per delictes de bruixeria. Dos casos

apareixen documentats al segle XVI i cinc casos més, al segle XVII; de tots ells, només la nostra protagonista va acabar amb sentència de mort.

Indicadors de l'activitat: ***45 assistents***

- **Setmana cultural. ISAGOGE. ANY DE LES BIBLIOTEQUES**
  24 de setembre de 2015. Casa Museu Duran i Sanpere

Dins dels actes de la Isagoge, el Museu Comarcal de Cervera va signar el conveni de donació de la biblioteca d'Agustí Duran i Sanpere i va organitzar la conferència: "La biblioteca d'un intel·lecte de principis de segle XX. Agustí Duran i Sanpere", a càrrec d'Eulàlia Duran i Grau, i la visita guiada a la seva biblioteca.

Indicadors de l'activitat: ***55 assistents***

- **FESTA MAJOR. Visita guiada a l'església de Sant Antoni**

En ocasió de la Festa Major de Cervera es va presetar el conjunt pictòric que decorarà, a partir d'ara, el presbiteri de l'església de Sant Antoni. Un interessant projecte executat per l'artista Alba Cuñé per encàrrec del rector de Cervera.

Indicadors de l'activitat: ***180 assistents***

- **Jornades Europees de Patrimoni**
  Convent de Sant Francesc de Cervera
  10 d'octubre de 2015. Convent de Sant Francesc.

Un any més Museu Comarcal de Cervera participa en aquesta celebració internacional que posa en valor el patrimoni de casa nostra. En aquesta ocasió, es va dur a terme una visita guiada a l'antic convent de Sant Francesc de Cervera, a càrrec dels historiadors Carme Bergés i Pere Verdés, i per acabar la vetllada es va gaudir d'un concert de l'arpista Berta Puigdemassa.

Indicadors de l'activitat: ***70 assistents***

Activitats de difusió

Museus i noves tecnologies

Visitmuseum és una eina més d'accessibilitat que actua com a eina de suport i que permet a l'usuari complementar el seu recorregut amb continguts disponibles en cinc idiomes: català, aranès, castellà, anglès i francès. Té com a objectiu posar a l'abast dels visitants la informació necessària per fer la visita mitjançant el dispositiu mòbil.

Visitmuseum ofereix una breu presentació de l'equipament museístic, un recorregut pels principals àmbits temàtics i una mirada detallada als objectes més destacats. L'aplicació presenta també totes les dades pràctiques per a la visita, i els enllaços corresponents per a saber-ne més o poder compartir l'experiència a les xarxes socials.

ACTES

REVIURE EL PATRIMONI

La recuperació del patrimoni jueu

PRESENTACIÓ

Arribem a la desena edició de la jornada Reviure el patrimoni i ho fem amb un tema complex però, alhora, apassionant. La recuperació del patrimoni jueu suscita múltiples reflexions sobre el coneixement que tenim de la cultura material dels jueus, el seu estudi i la seva interpretació en el context de la societat contemporània.

A Cervera hi ha nombrosa documentació sobre l'important call jueu, la seva disposició dins l'entramat urbà de la ciutat i l'evolució que va viure fins l'expulsió de la comunitat. Una documentació escrita que, ben interpretada, ens ha de donar llum sobre aquest col·lectiu i ha de permetre, a poc a poc, la recuperació de les restes materials però, sobretot, la recuperació de la seva memòria.

La presència de jueus no acaba però, amb l'expulsió de 1492, sinó que Cervera també serà un dels escenaris d'una nova fugida que tindrà lloc en el context de la Segona Guerra Mundial.

PROGRAMACIÓ

Museu Comarcal de Cervera
Cervera, divendres 30 d'octubre de 2015

Les actes recullen totes les intervencions de la jornada excepte la de Sílvia Planes i Manel Forcano, els textos de les quals no han estat lliurats en el moment del tancament d'aquesta edició.

De 10 a 10.30 h
Arribada i lliurament de la documentació.
Benvinguda i inauguració de la jornada, a càrrec de Ramon Royes, *paer en cap de Cervera*, i Carme Bergés, *directora Museu Comarcal de Cervera.*

De 10.30 a 11.30 h
Entre lo tangible y lo intangible: La cultura material de los judíos de la Sefarad medieval, a càrrec de Javier Castaño, *CSIC*

De 11.30 a 12 h
Pausa - cafè

De 12 a 13 h
El call jueu de Cervera, a càrrec de Xavier Rivera, *historiador*

De 13 a 14 h
Fugint de l'Holocaust. Catalunya i els refugiats jueus de la Segona Guerra Mundial, a càrrec de Josep Calvet, *comissari de l'exposició*, i Mireia Boya, *documentalista.*

De 14 a 14.30 h
Debat

De 14.30 a 16 h
Dinar (lliure)

De 16 a 16.45 h
In callo judaico Gerundae: la recuperació de la història i el patrimoni de la Girona jueva, a càrrec de Sílvia Planas, *directora del Museu d'Història dels jueus i del Museu d'Història de Girona.*

De 16.45 a 17.30 h
El valor cultural del call jueu de Barcelona, a càrrec de Manel Forcano, *filòleg i escriptor.*

De 17.30 a 18.15 h
1348 Tragèdia al call de Tàrrega, a càrrec d'Oriol Saula i Anna Colet, *director tècnic i conservadora del Museu Comarcal de l'Urgell – Tàrrega.*

De 18.15 a 19 h
Debat i clausura, amb la visita a l'exposició Les llengües del judaisme, produïda pel Patronat Call de Girona.

Entre lo tangible y lo intangible: La cultura material de los judíos de la Sefarad medieval[1]

Javier Castaño, CSIC

Intentaré aclarar, de entrada, los dos conceptos enunciados en el subtítulo de este ensayo. Entiendo la cultura material de los judíos como la evidencia del judaísmo en los objetos y en la arquitectura. Es el resultado de la práctica judía como modo de vida en su contexto histórico y legal, con unas normas definidas que permiten ordenar la realidad cotidiana, incluido el espacio, asignando a determinados objetos un sentido y unos usos específicos dentro del entorno social judío, lo que invita a un permanente diálogo entre objeto y evidencia textual. Por ello, su estudio e interpretación demanda un conocimiento detallado de la cultura judía en su diversidad.

El concepto "Sefarad" es polisémico, aparece aquí utilizado con una deliberada imprecisión, y con un sentido cultural y religioso más que geográfico y político. No en vano, y dependiendo del contexto cultural y cronológico, y también de la perspectiva del sujeto, se puede identificar con realidades culturales en evolución y, en menor medida, con fluctuantes demarcaciones territoriales. "Sefarad" permite designar un encuentro entre culturas judías de diversa matriz: andalusí, románica y (en distintas variedades) ultrapirenaica[2]. Consciente de la contradicción inherente con lo que acabo de señalar, aplico aquí el término al conjunto de regiones ibéricas a las que, sin olvidar las particularidades de cada una, corresponde la casuística que ilustra mi exposición.

La cultura material de los judíos del medievo constituye un campo de estudios en ágil crecimiento, no siempre ordenado, debido a la presión impuesta por una demanda social en aumento y el, hasta hace poco, creciente número de excavaciones, fruto de la práctica arqueológica de gestión (que en no pocos casos adolece de un proyecto científico sólido y dotado de continuidad)[3]. Presento aquí de manera preliminar unas observaciones divididas en tres ámbitos complementarios que, a grandes rasgos, se pueden distinguir, a saber: a) la arqueología del judaísmo y la evidencia funeraria; b) la plasmación tangible e intangible del judaísmo en el espacio físico y el estudio de la sinagoga como microespacio; y c) hacia una etnografía de la vida judía medieval.

Reflejos de la vida: la arqueología del judaísmo y la evidencia funeraria

Un posible punto de partida para el estudio de la cultura material es la arqueología funeraria. No en vano, junto a los espacios sinagogales, los recintos funerarios, que en un número elevado resistieron en buena medida indemnes hasta bien avanzado el siglo pasado, son los que mayor atención y visibilidad han logrado en las últimas décadas, a lo que hay que sumar el interés erudito hacia los monumentos epigráficos.

El recinto funerario muestra en múltiples detalles algunos aspectos importantes de la vida judía. No en vano, una de sus denominaciones en hebreo es *bet ha-hayim*, es decir 'morada de vida' (venidera). David Romano proponía en 1984, en relación al estudio de los recintos funerarios (catalanes), el establecimiento de una "arqueología del judaísmo", presentando un cuestionario, rudimentario pero básico, de lo que él consideraba que debía ser el análisis posible de restos arqueológicos, recurriendo a datos materiales y textuales y el objetivo de capacitar "verdaderos" expertos en la materia, tarea esta última que, a día de hoy, sigue pendiente [4]. Su enfoque, eminentemente práctico, propugnaba, en un contexto socio-político diferente al actual, una intervención en los yacimientos arqueológicos para evitar su desaparición como resultado de la espiral urbanística.

El interés por la cultura material de los judíos de la Sefarad medieval, en especial, por la investigación en los recintos funerarios, no es un fenómeno reciente, como tampoco la polémica derivada de su estudio e interpretación. Las intervenciones arqueológicas puntuales de esos recintos funerarios tampoco son una novedad de las últimas dos-tres décadas. Sí son nuevos algunos de los elementos que rodean estas intervencio-

1. El presente ensayo desarrolla asuntos ya esbozados en mi artículo *Entre la visibilidad y el escepticismo: los restos materiales de los judíos de Sefarad y su interpretación*, en Javier CASTAÑO (ed.), "¿Una Sefarad inventada? Los problemas de interpretación de los restos materiales de los judíos en España", Córdoba, El Almendro, 2014, pp. 69-86.

2. "What came to be identified as Sefarad was essentially the meeting of the Judeo-Arabic culture of al-Andalus with the Romance civilization which was then in its embryonic form", cf. Yom Tov ASSIS, *Sefarad: A Definition in the Context of a Cultural Encounter,* en "Encuentros and Desencuentros. Spanish Jewish Cultural Interaction Throughout History", Tel Aviv, University, 2000, pp. 29-37: 34-35.

3. Pierre SALMONA, Laurence SIGAL (dir.), *L'archéologie du judaïsme en France et en Europe,* Paris: La Découverte, 2011.

4. David ROMANO, *Arqueología judía en Cataluña*, en C. Carrete Parrondo (ed.), "Actas del III Congreso Internacional 'Encuentro de las Tres Culturas' (1984)", Toledo, Ayuntamiento, 1988, pp. 131-136.

nes: agentes sociales, hasta hace poco inexistentes, o al menos, invisibles; criterios de corrección política que priman en las decisiones de las autoridades; sin olvidar los intereses económicos de empresas arqueológicas privadas, más interesadas en conseguir licencias (y financiación adecuada) para realizar un encargo, que desarrollar un proyecto científico con visos de continuidad (aunque es evidente que esta afirmación no se puede generalizar y debe tratarse con prudencia). En suma, factores de sobra conocidos, por lo que no necesito entrar aquí en detalles.

Si efectuamos un repaso de las intervenciones acometidas en estos "archivos del subsuelo", no he logrado documentar trabas burocráticas excesivas a la excavación de cementerios judíos en sus inicios (o al menos, estas no trascendieron a la opinión pública), y así sucede con las excavaciones decimonónicas llevadas a cabo en Toledo (sin olvidar que la lenta expansión urbanística de la ciudad hacia el Sur ha ido levantando silenciosamente barrios enteros sobre buena parte del cementerio judío) a lo largo del siglo pasado.

Las décadas de 1920-30 registran cierto interés de eruditos locales y profesionales de la arqueología académica por la exploración arqueológica de recintos funerarios judíos, de lo que fueron resultado las excavaciones en Teruel y Deza, en paralelo a otras intervenciones puntuales en Córdoba y Ocaña (en este caso, si se puede demostrar que el yacimiento era judío), seguido, una década más tarde, por Barcelona, por señalar algunos de los lugares. Precisamente son prospecciones arqueológicas como las de Teruel o la de Deza las que ponen de relieve las dificultades a las que se enfrentaba la práctica arqueológica en sus inicios en relación a realidades materiales y usos culturales inéditos, y ajenos a todo lo conocido hasta ese momento, además de lo rudimentario del método aplicado. En el momento que inicia su excavación en Deza, Blas Taracena (discípulo de José Ramón Mélida), había trabajado no hacía mucho en un yacimiento funerario visigodo adyacente, y la influencia de arqueología alemana se hace sentir en su decisión de recurrir a Aron Freimann, eminente bibliógrafo de la Stadtsbibliothek de Frankfurt, más capacitado para juzgar manuscritos e incunables hebreos que enterramientos, a fin de resolver alguno de los problemas que apremiaban al arqueólogo.

Durante las décadas posteriores a la Guerra Civil apenas se registran novedades sustanciales, salvo la intervención arqueológica en el cementerio de Barcelona y el reinicio de trabajos puntuales en lugares excavados anteriormente. Un giro aparente se produce hace algo más de dos décadas, con motivo de la excavación en Valencia –durante tres campañas sucesivas, entre 1993 y 1996– de enterramientos pertenecientes a un cementerio, del que los responsables de la excavación se apresuraron a calificar de "judío". A raíz de aquello, una asociación religiosa puso en cuestión la licitud de la intervención arqueológica, afirmando, con criterios confesionales, la inviolabilidad de los espacios funerarios judíos, lo que hacían extensible a los cementerios históricos, y de los restos humanos hallados en ellos. Las autoridades regionales, sin reparar en la contradicción de su decisión con lo dispuesto en la vigente normativa estatal de patrimonio, decretaron la interrupción de los trabajos y la entrega al grupo religioso de los restos humanos encontrados. Sería el primer episodio de una serie en la que las disputas entre distintos grupos y administraciones han abortado una discusión científica al respecto. La disputa ha saltado a la opinión pública (incluso más allá de nuestras fronteras), resolviéndose casi siempre en falso mediante la aplicación unilateral de decisiones que contradicen la legislación de patrimonio en vigor.

De manera paralela, y sin abandonar el foco mediático, la discusión se ha intentado encauzar –a nivel europeo– en foros que han convocado a científicos desde planteamientos diferentes y que si han conseguido hasta ahora algo, es sentar en una misma mesa a individuos y grupos con posicionamientos contrapuestos, desde las jornadas internacionales de Barcelona en 2009 al congreso de Vilna en 2015[5].

Paradójicamente, el hecho de tratarse de práctica arqueológica de gestión, es decir, interesada por la protección del patrimonio, ha posibilitado el desarrollo de parte de esas excavaciones, que se han visto a veces interrumpidas sin concluir resultados de un análisis completo de la investigación. Es cierto que la utilidad de esas prospecciones y de los análisis antropológicos derivados de los restos hallados en enterramientos identificados por sus excavadores como judíos es limitada, por la ausencia casi completa de ajuar (salvo un limitado número de amuletos, anillos, pendientes, etc.), y se ve reducida a la determinación de aspectos forenses, aunque ha incrementado nuestros conocimientos de la práctica funeraria (que precisan de ser contrastados con la evidencia textual). Y la intervención de agentes exógenos no ha sido óbice para que en ocasiones se hayan podido llevar a cabo, de manera sistemática o puntual, análisis forenses, como los realizados en Valladolid y en Lucena[6], que se añaden a los efectuados décadas atrás.

5. *La intervenció arqueòlogica a les necròpolis històriques: els cementeris jueus* (Barcelona, Museu d'Història de la Ciutat, 15-16 enero 2009); *European Jewish Cemeteries: An Interdisciplinary Conference. Theory, Policy, Management, and Dissemination* (Vilnius, 25-28 octubre 2015).

6. Javier MOREDA BLANCO, Rosalía SERRANO NORIEGA, *La Necrópolis Judía del Paseo de la Acera de Recoletos (Valladolid)* [= *Memorias. Arqueología en Castilla y León,* 18], Valladolid, Junta de Castilla y León, 2009; sobre Lucena, véase, por ejemplo, Joan VICIANO, Stefano DE LUCA, Sandra LÓPEZ-LÁZARO, Daniel BOTELLA and Juan Pablo DIÉGUEZ-RAMÍREZ, *A Probable Case of Gigantism/Acromegaly in Skeletal Remains from the Jewish Necropolis of "Ronda Sur" (Lucena, Córdoba, Spain; VIII–XII centuries CE),* "Anthropologischer Anzeige" 72 (2015), pp. 67–87.

La conflictividad en torno a la preservación de los cementerios judíos no es tampoco un fenómeno nuevo (sí lo son algunos condicionantes). De hecho, la documentación histórica menciona los esfuerzos de algunas comunidades judías por evitar intentos de profanación, o bien abortar conatos de incautación que solían derivar en conflictos políticos que ocasionalmente trascienden el marco local. Y no solo en relación a los cementerios que estaban en uso, sino a aquellos que usando la terminología actual denominaríamos como "históricos". Eso ocurre en Murcia, cuando el 6 de diciembre de 1477 los "hombres buenos" de la aljama de los judíos comparecen ante el concejo para pedir la revocación de la cesión que este había hecho a un cristiano de una parcela, alegando que se trataba de un antiguo osario judío. La comisión constituida por el concejo para tratar el asunto se desplazó al lugar, y "averiguó el dicho pedaço de tierra ser osario antigo de los dichos judíos, asy por esto, commo porque ellos fizyeron cavar en él e fallaron fuesas e sacaron guesos dellas". Aparentemente no debía de haber elementos visibles en superficie que permitieran la identificación del terreno como osario judío. Como la parcela se situaba en las proximidades, aunque sin ser contigua, del cementerio judío entonces en uso, se podría pensar que los judíos intentaban ante todo legalizar la propiedad de un terreno abandonado. Sin embargo, el apremio con el que comparecen los judíos ante el concejo, en sábado y durante la fiesta de Janucá, puede indicar la urgencia (¿y la gravedad?) que ellos concedían al asunto. Una semana más tarde, el concejo decidía la revocación de la cesión original y donaba la parcela a los judíos[7].

Y es que los textos documentales siguen siendo imprescindibles para poder establecer la adscripción religiosa y determinar la extensión de algunos cementerios. Y también pueden completar el registro arqueológico. Gracias a ello, puedo rectificar lo que escribí hace unos años acerca del cementerio de Deza (Soria), caracterizado como judío desde la primera noticia publicada en 1933 (basándose en la identificación incorrecta de un ritual extravagante, pero también en el hallazgo de algunos anillos con inscripciones hebreas y la determinación de algunos ritos funerarios judíos)[8]. En aquella ocasión me sumaba a las voces de los que insistían en la necesidad de revisar y actualizar el registro arqueológico, y subrayaba la insuficiencia de las fuentes textuales ya que "no se ha podido documentar un asentamiento judío en Deza con anterioridad a las décadas finales del siglo XV". Pues bien, ahora estamos en condiciones de añadir nueva información que prueba un asentamiento judío en la localidad en el mismo periodo, siglos XIII y XIV, en el que Blas Taracena, responsable de la excavación, había datado los enterramientos.

No tengo conocimiento de que David Romano, que en 1993 llamaba la atención sobre el documento que indico de inmediato, relacionara el dato textual con el registro arqueológico que ciertamente conocía[9]. El momento, c. 1295-1304, es uno de fidelidades políticas fluctuantes, más en las zonas de frontera, y la referencia es a Salamón de Deza, judío activo en la acuñación de moneda ordenada en Deza y Serón (de Nágima) por el "desheredado" don Alfonso de la Cerda (rival de los monarcas castellanos Sancho IV y Fernando IV), y que tras ser acusado de falsificación había sido condenado a muerte por el monarca de Aragón. Otro judío de Deza, Salamón Abenmenir, había sido absuelto del mismo delito (tras la súplica remitida por el baile de Calatayud y otros nobles), y se le concedía un guiaje o seguro para entrar en el reino[10]. Aunque el dato no exime la necesidad de revisar el registro arqueológico, sí es importante para documentar esa presencia de judíos en la localidad que ignorábamos hasta ahora.

Decía antes que, a raíz de algunas intervenciones arqueológicas se ha podido suscitar la cuestión de la caracterización confesional del recinto funerario o de los enterramientos excavados. Situándonos en una perspectiva histórica, ni las cosas son lo sencillo que algunos responsables de excavaciones desearían, ni tampoco responden a las expectativas de los políticos que toman decisiones al respecto. El bautismo de un elevado número de judíos durante las décadas en torno a 1400 se salda, entre otras consecuencias, con el levantamiento de las barreras antiguas y la erección progresiva de nuevas distinciones, explícitas o implícitas, entre neófitos y el resto del cuerpo social cristiano. En algunas ciudades se constata el establecimiento de agrupaciones de neófitos, a veces en forma de cofradías, dotadas de espacios de enterramiento privativos, sin que ello pueda ser interpretado necesariamente como una adhesión más tibia a la nueva fe. Y así, en marzo de 1417 el papa Benedicto XIII autoriza al prior del convento mercedario de San Antolín de Guadalajara a aceptar una parcela contigua al cementerio del convento, que ordena bendecir y agregarlo a este. La bula pontificia aclara que el terreno había sido propiedad de los judíos (aunque hasta entonces no había tenido uso

7. Luis RUBIO GARCÍA, *Los judíos de Murcia en la Baja Edad Media: Colección Documental,* vol. II, Murcia, Universidad, 1994 [1997], pp. 121-122 (doc. 950), según Archivo Municipal de Murcia, Actas 1477-78, f. 76r, 78v-79r; la revocación de la donación inicial y concesión a la aljama del terreno tiene lugar el sábado siguiente, 13 de diciembre.

8. Véase J. CASTAÑO, *Entre la visibilidad y el escepticismo,* 77-78.

9. David ROMANO, *Fuentes no castellanas para la historia de los judíos de Castilla,* en "Proyección histórica de España en sus Tres Culturas: Castilla y León, América y el Mediterráneo", Valladolid, Junta de Castilla y León, 1993, vol. III, pp. 169-176: 171.

10. Según Jean RÉGNÉ, *History of the Jews in Aragon. Regesta and Documents, 1213-1327*, Jerusalem, The Magnes Press, 1978, doc. 3134, que remite a ACA, C, reg. 218, f. 87 (Calatayud, 28-VII-1320).

funerario alguno), y los neófitos habían comenzado a enterrarse allí (una noticia de 1414 informa de la conversión de 122 judíos en la ciudad tras la predicación de un franciscano), es decir, apartados del resto de la comunidad cristiana (y también de la judía)[11]. Esta práctica se conoce para otras ciudades prolongándose a lo largo de varias décadas hasta que, en torno a 1480, comienza a ser erradicada por las autoridades diocesanas. La bula confirma, sin embargo, que la instalación de estos cementerios había sido sancionada por la máxima autoridad eclesiástica, lo que, entre otras cuestiones, permite clarificar en términos legales la adscripción religiosa de los individuos allí enterrados.

En la mayoría de los casos la apertura de zanjas no ha tenido en cuenta el estudio de las actitudes (y prácticas) judías hacia la muerte, que conocemos a través de fuentes halájicas (es decir, jurídico-religiosas judías) y documentales, una tarea pendiente, pese a la existencia de algún estudio pionero[12] apenas aprovechado por los que, en el mejor de los casos, consideran la investigación de la cultura material como "objetología".

La epigrafía funeraria judía es suficientemente conocida, y está al alcance de los historiadores gracias a repertorios epigráficos como el de Francisco Cantera y José María Millás (1956), o el más reciente catálogo de inscripciones funerarias de Jordi Casanovas (2004), que precisa actualización con bibliografía adicional, pues los hallazgos, casi siempre puntuales y descontextualizados, no han dejado de producirse. Raramente proceden estas piezas de excavaciones, y no es infrecuente que emerjan a la superficie, tras haber permanecido durante décadas en colecciones particulares, aunque el proceso opuesto –la desaparición de piezas tras su descubrimiento y de las que solo queda constancia fotográfica–, es igualmente cierto. A nivel comparativo con otras regiones europeas, llama la atención el menor número de inscripciones funerarias conocidas para el territorio peninsular, algo que se acentúa en las regiones meridionales.

El interés por la transcripción y el estudio de los textos epigráficos se constata con anterioridad a 1500, y ello por motivos que no tienen necesariamente que ver con la investigación histórica. Es el caso de Mosé Ibn Habib, judío de "patria" lisboeta, que en su tratado de métrica hebrea cuenta cómo en un momento indeterminado del último tercio del siglo XV:

[...] durante mi estancia en el reino de Valencia, en la aljama de Morvitre [Sagunto], me indicaron toda la gente que estaba en la Puerta[13] *y los ancianos, que allí estaba el epitafio de la tumba de un comandante militar de Amasías, rey de Judá. Al escucharlo, me apresuré y no me demoré*[14] *para verlo. La lápida era un epitafio de piedra situada en la parte alta de la colina, y tras mucho esfuerzo y fatiga, leí la inscripción y en ella estaba grabado este poema, cuyo texto [es]: "Alzad una lamentación con voz amarga, para el gran príncipe que Dios se llevó". Pero no logré leer más porque estaba borrado, aunque terminaba el segundo verso "de Amasías". Comprendí entonces que este sistema de versos métricos se remontaba a cuando nuestros antepasados aún estaban en su tierra [...]*[15].

Del contenido de la obra de la que se extrae este episodio sabemos que su autor estaba interesado en rastrear los orígenes bíblicos del sistema métrico de la poesía hebrea, para lo que no duda en seguir cualquier pista disponible. La aceptación de la antigüedad bíblica no implica necesariamente una posición de credulidad, pues su aproximación al asunto es puramente ahistórica. A su vez, los judíos del lugar estaban interesados en subrayar la antigüedad de una inscripción, localizada en lo alto de la ladera junto al recinto del castillo, donde se situaba el cementerio judío, en un contexto en el que la legitimidad de la presencia judía estaba en entredicho. Desconozco si la estancia de Ibn Habib en tierras levantinas era una etapa más en su itinerario hacia otras orillas mediterráneas (en la década de 1480 aparece instalado en Apulia), pues no se puede descartar un establecimiento más estable en tierras aragonesas[16].

Diferente aproximación al vínculo entre poesía hebrea y epitafios funerarios peninsulares se observa siglos antes, cuando Mosé Ibn Ezrá compone unos versos para la inscripción funeraria de dos sabios coetáneos de Lucena y Granada.[17] Sin necesidad de remontarse tan atrás, el interés del sabio portugués por el material epigráfico no es un caso aislado, como muestran los textos de setenta y seis epitafios funerarios de Toledo (de los que se conservan seis en piedra) copiados por las mismas décadas que Ibn Habib fecha su

11. Ovidio CUELLA ESTEBAN, *Bulario de Benedicto XIII,* Zaragoza, Diputación, 2009, vol. IV, doc. 951 (agradezco la noticia a J. Riera i Sans); la noticia de la conversión de judíos en Fritz BAER, *Die Juden im Christlichen Spanien. Erster Teil: Urkunden und Regesten. 2. Kastilien. Inquisitionsakten,* Berlin, Im Schocken Verlag, 1936, doc. 282, p. 277.

12. Eleazar GUTWIRTH, *Muerte y mentalidad hispano-judía (siglos XIII-XV),* "El Olivo" XIII/29-30 [= "Homenaje al Prof. Luis Suárez Fernández"] (1989), pp. 165-180.

13. Rut 4:11, en referencia a los letrados y adelantados de la aljama.

14. Sal 119:60.

15. Mose IBN HABIB, *Marpe Lashon. Darje Noam*, Venecia, ed. Daniel Bomberg, 1546, p. 13.

16. En relación al "Mose Habib Portogues" mencionado en 1462 como adelantado de la aljama de Daroca, cf. Miguel Ángel MOTIS DOLADER, *Régimen fiscal de las comunidades judías de Aragón en la Baja Edad Media: la aljama de Huesca en el siglo XIV,* en "Homenaje al profesor Alfonso García Gallo", Madrid, vol. II, pp. 319-408: 336, nota 86 (que lo toma del protocolo de Joan Ram 1462, f. 43v).

17. Francisco CANTERA BURGOS, José Mª MILLÁS VALLICROSA, *Las inscripciones hebreas de España*, Madrid, CSIC, 1956, pp. 168-171.

relato. Datados entre 1205 y 1415, los textos toledanos permiten esbozar una historia de la aljama enfocando varias familias de la élite judía toledana (con especial atención al impacto de la Peste Negra de 1349). Aún desconociendo la identidad del copista[18], es evidente que se trataba de alguien versado en la historia de la comunidad interesado en la preservación de su memoria, de manera similar, aunque en un contexto diferente, a la atención prestada desde el exilio por Abraham Zacut cuando identifica lugares de enterramiento de importantes sabios judíos de Sefarad en su *Sefer Yuhasín*[19].

El estudio de la epigrafía hebrea se enfrenta a dos importantes problemas. El primero es el relativo a la "movilidad" del objeto, y su descontextualización. El hallazgo fortuito en 2006 de dos fragmentos de ladrillo con inscripciones hebreas en una localidad abulense de la Sierra de Gredos, lugar donde abunda la piedra, pero no los judíos, no ha logrado resolver el problema principal de la procedencia e identificación de las piezas. El segundo problema es el relativo a la datación. Algunas piezas están mal datadas o carecen de estudios actualizados, por lo que se sigue recurriendo a trabajos antiguos, dando así por buenas dataciones claramente incorrectas. Es el caso de las dos inscripciones tumulares conservadas en el Museu Arqueológico do Carmo, en Lisboa, halladas en Espiche, junto a Lagos, en el Algarve, datadas tradicionalmente en los siglos VI-VII[20], una fecha muy temprana que queda descartada por una mera revisión de sus características formales y textuales.

La sinagoga como micro-espacio y la plasmación tangible e intangible del judaísmo

Se cumple ahora una década de la publicación del mejor y más documentado estudio del espacio sinagogal en una región del Occidente medieval, aunque hasta la fecha su recepción e impacto no han estado a la altura de la calidad de la obra y de los contenidos y novedades que contiene[21]. El libro de Riera representa un verdadero "tour de force" en la materia, y recupera para la historia un ámbito, hasta hace poco, reservado a los estudiosos del arte. Con objeto de facilitar la comprensión y el estudio de la estructura material de las sinagogas, el libro las encuadra en el marco legal y en su contexto social. La solicitud y/o concesión de licencias de construcción o de reparación de sinagogas ofrecen la ocasión para presentar descripciones de sus interiores, que nos permiten, no solo visualizar los edificios sino también entender su funcionalidad. De nuevo, los textos son la mejor vía (en realidad, la única disponible) para el conocimiento de realidades materiales desaparecidas.

Los pocos restos que pueden haber quedado, me refiero a algunas inscripciones sinagogales, presentan, como ya indicaba antes, problemas cronológicos y de procedencia, como en el caso de la inscripción atribuida a la sinagoga de Belmonte, en la Beira portuguesa, lo que en opinión de algún investigador reciente supone un problema, al no haber constancia de una comunidad judía establecida allí en el momento de su datación[22]. Por otro lado esa adscripción depende de una tradición oral que no se puede aceptar sin más. Además, la lectura del texto hebreo arroja dudas sobre la datación tradicionalmente admitida. Similares consideraciones, en cuanto a procedencia, y en cuanto a datación plantea otra inscripción sinagogal hallada en Alcántara[23]. Apunto a casos puntuales a manera de ejemplificación de algunos de los problemas existentes, si bien la estrategia de resolución (en caso de que sea posible) pasa por una aproximación global que tenga en cuenta los contextos, y es evidente que la evidencia textual sigue siendo clave en el asunto.

Más novedoso es el "giro espacial" que se viene sucediendo en los últimos tiempos, conducente al estudio de estructuras intangibles, invisibles a simple vista, y que sirven para limitar la práctica de las actividades cotidianas cuando la norma religiosa judía lo impone. Esta referencia a lo intangible dentro de un estudio de cultura material se justifica por las consecuencias que aquellas tienen en la vida cotidiana. Me refiero al *erub*, o 'alteración simbólica del límite sabático'. El carácter amurallado de muchas villas medievales facilita la instalación de este *erub*, aparentemente intangible, y que permite compactar la población, posibilitando el transporte de determinados objetos y la realización de una serie de tareas durante la jornada sabática dentro del recinto (que de otra manera, quedarían vedadas). Ello supone la prohibición de traspasar ese límite, siquiera para asistir a la sinagoga. Fue precisamente este asunto el que estaba detrás de la necesidad de construcción

18. La evidencia documental aportada no permite sostener la sugerente hipótesis (que identifica al copista del manuscrito con el judío foráneo que visita en 1511 el cementerio judío de Toledo) formulada por Pilar LEÓN TELLO, *Judíos toledanos víctimas de la Peste Negra,* "Sefarad" 37 (1977), pp. 333-337: 337.

19. Abraham ZACUT, *Sefer Yuhasin,* ed. H. Filipowsky, 2ª ed. Frankfurt, 1924, passim, especialmente cap. VI (p. e., p. 226a-b).

20. Samuel SCHWARZ, *Inscriçoes hebraicas em Portugal,* "Arqueologia e história" 1 (1922), pp. 124-168: 133-136; ni que decir tiene que la transcripción del texto necesita ser revisada.

21. Jaume RIERA I SANS, *Els poders públics i les sinagogues, segles XIII-XV,* Girona, Patronat Call de Girona, 2006; y una valoración en Javier CASTAÑO, *Una ventana a las sinagogas de una sociedad mediterránea: concepciones y prácticas de un micro-espacio,* "Sefarad" 70 (2010), pp. 241-250.

22. S. SCHWARZ, *Inscriçoes hebraicas em Portugal,* pp. 142-147; Maria J. TAVARES, *Os judeus na Beira Interior: os judeus de Trancoso e a entrada da Inquisiçao,* "Sefarad" 68 (2008), pp. 369-411: 370.

23. F. CANTERA BURGOS, J. Mª MILLÁS VALLICROSA, *Las inscripciones hebreas de España,* pp. 344-345.

de una segunda sinagoga extramuros en Cervera, con objeto de atender a las necesidades de los judíos que vivían fuera[24]. Aunque peor documentada, la situación se repite en la localidad castellana de Buitrago, donde la población judía aparecía repartida en dos emplazamientos, dentro del recinto amurallado y en el arrabal, lo que imponía la construcción de una segunda sinagoga extramuros.

Constancia del establecimiento del *erub* sabático se documenta, con una cronología dispar, en otras localidades peninsulares (a través de evidencia archivística, literaria o halájica), como Cariñena, Daroca, Luna, Paredes de Nava o Soria, por citar solo algunos ejemplos[25].

Un cambio de perspectiva: hacia una etnografía de la vida judía medieval

Cuando uno revisa alguna bibliografía producida por arqueólogos que han intervenido en yacimientos relacionados con judíos a lo largo de la última década, pareciera como si el estudio de la cultura material de los judíos se redujera a una catalogación de los numerosos fragmentos de candiles cerámicos múltiples identificados como *januquiot* (candelabros utilizados con fines rituales durante la festividad de Janucá). La recurrente identificación por los arqueólogos y el incremento de hallazgos (ya había habido antes) parte de la reconstrucción virtual realizada a partir de los fragmentos encontrados en 1977 en Teruel. Posteriores hallazgos en Barcelona, Castrojeriz, Molina de Aragón, Nájera, Tortosa y Zaragoza (por citar algunos lugares que tengo registrados) seguirían la senda trazada. La abundancia no ha traído más certeza, pues ni se ha hallado todavía ningún candil múltiple cerámico completo, ni se ha podido documentar hasta la fecha, ni en inventarios de bienes de judíos conservados, ni en el registro iconográfico, el modelo cerámico (aunque sí el metálico, según una tipología que se generaliza a partir del siglo XIII).

Esto es sabido, pero lo repito para proponer un giro radical que aparte a un lado lo exótico (e irrelevante en la vida cotidiana), que ha reducido el estudio de la cultura material judía a unos pocos objetos singulares, convirtiéndola en una caricatura folklórica, y desarrollar un estudio de los objetos ordinarios, cuyo significado viene dado exclusivamente por su uso social[26], y que se debe extender al estudio de situaciones cotidianas. Una lectura de los múltiples inventarios de bienes de judíos muestra un equipamiento mobiliario de un hogar judío que en poco se diferenciaría de uno no judío, porque es el uso social y no el objeto lo que da el sentido a la cosa.

Este cambio de perspectiva no debe olvidar el horizonte textual, es decir, el estudio de los inventarios domésticos, condición previa para cualquier análisis ulterior de los restos materiales. Una lectura de los inventarios de mobiliario doméstico registrado a la muerte en 1410 de Mossé Cabrit, judío de Santa Coloma de Queralt[27], o el de Mossé Benjamín, de Tudela a su muerte en 1432, y el efectuado en 1467 en casa de Salamón Abasí, por iniciativa de su viuda Fatbuena, también de Tudela[28], proporcionan, sin necesidad de remover una sola piedra, una imagen fidedigna del interior de una casa correspondiente a una familia acomodada judía. Los inventarios no olvidan descripciones de objetos singulares, como los de significación litúrgica que recibe la viuda de Daví Bendit, judío de Cervera en 1487[29].

En consecuencia, lo mejor es comenzar "inventariando" los inventarios y sus contenidos. Su análisis pueden servirnos para entender mejor, o al menos, contextualizar, objetos singulares hallados en excavaciones arqueológicas, como la escudilla de Barcelona destinada, según la inscripción hebrea, al consumo de alimentos cárnicos, o bien un resto cerámico con inscripción hebrea (incompleta e incomprensible) hallado en Girona, y que a día de hoy sigue sin encontrársele un sentido.

La ampliación de nuevos horizontes en una investigación arqueológica aún dominada por la búsqueda de objetos, apenas se ha dejado sentir en el estudio de yacimientos caracterizados como judíos. Pues si bien se tiende a la ampliación de horizontes temáticos (alimentación, armamento, cerámica, vidrio, por poner algunos ejemplos), los resultados resultan frágiles cuando no quiméricos, pues o bien se basan en premisas débiles o equivocadas, o bien carecen de suficiencia en lo relativo al conocimiento de la vida judía.

Coda esperanzada

Son aún bastantes los problemas irresueltos. Es lugar común recordar la innegable relación entre el desarrollo de la industria turística y la atención creciente al legado material judío medieval, quizás en el sentido apuntado por Dean MacCannell de que "The world is one vast tourist attraction designed for the use of tho-

24. Explicación ya avanzada en Jaume RIERA I SANS, *'Juderías y sinagogas' en Cataluña: Diez años después*, en "Juderías y sinagogas de la Sefarad medieval", coord. A. M. López Álvarez, R. Izquierdo Benito, Cuenca, Universidad de Castilla-La Mancha, 2003, pp. 229-251: 245-247.

25. J. CASTAÑO, *Una ventana a las sinagogas de una sociedad mediterránea,* p. 244.

26. Alain GUERREAU, *L'avenir d'un passé incertain. Quelle histoire du Moyen Age au XXIe siècle?,* Paris, Seuil, 2001, p. 143.

27. Gabriel SECALL I GÜELL, *La comunitat hebrea de Santa Coloma de Queralt,* Tarragona, Diputació, 1986, pp. 229-231.

28. Juan CARRASCO, *Los bienes de fortuna de Mossé Benjamín, judío de Tudela,* "Príncipe de Viana" LI/189 (1990), 89-111; José L. LACAVE, *Los Judíos del Reino de Navarra. Documentos hebreos, 1297-1486* [= *Navarra Judaica*, 7], Pamplona, Gobierno de Navarra, 1998, núm. 56, pp. 412-413 (y 426-427).

29. Entre los que se incluyen "[...] un corn que se apella en ebrahich çoffar [...]. Item un stog en què ha dintre tefillim [...]. Item dos çiçiff de lli [...]. Item una carta del loch de la scola", cf. J. RIERA I SANS, *Els poders pùblics i les sinagogues*, p. 207.

se who are just passing through, collecting new places and new experiences"[30]. No es ajeno a ello la proliferación en los últimos años de cursos y cursillos sobre "arqueología judía" que más que aclarar conocimientos intentan promover atracciones o animar restauraciones destructivas de la estratificación arqueológica.

Pero haciendo un balance, pensemos que la investigación debe ir por otro camino, sin priorizar la búsqueda del rédito inmediato, tratando de poner el foco más en la historia que en la gestión del patrimonio. Vivimos una época en la que la corrección política dominante intenta, con el aplauso general, no releer, sino falsear un pasado, sin recordar lo que implica mirar hacia atrás en esas condiciones. Y es que la mejor manera de encarar el pasado, no es sino a través del fomento de una investigación responsable que mira hacia el futuro. Por ello, espero que estas notas puedan servir, al menos, para impulsar ese anhelo.

30. Dean MACCANNELL, *The Tourist. A New Theory of the Leisure Class*, New York, Schocken Books, 1976.

Noves aportacions sobre la localització dels calls jueus de Cervera

Xavier Rivera, historiador

Introducció

Agustí Duran i Sanpere (1887-1975) i Josep M. Millàs i Vallicrosa (1897-1970) són les dues personalitats més representatives de la historografia del judaisme català del primer terç del segle XX. Representaren allò que avui en diem patums. El Duran arxiver cremà part de la seva joventut a endreçar el ric patrimoni documental cerverí, repartit inicialment entre l'Arxiu Històric i l'Arxiu Municipal. És molt probable que el coneixement que en va arribar a adquirir li despertés l'interès pel passat jueu català i, de retruc, pel de Cervera. O a l'inrevés, tant li fa. Així, no és estrany que el discurs que li serví de credencial per a ingressar a la Real Acadèmia de Bones Lletres l'any 1924, el dediqués a les Referències documentals del call dels juhéus de Cervera" Aquesta fou la seva principal aportació a la recuperació d'aquesta part de la nostra història que, amb el temps, ha esdevingut el gran treball de referència sobre els jueus locals i cita obligada per a tota la historiografia posterior.

Cert és també que no s'ha de menystenir, ans al contrari, les sempre constants aportacions que en degoteig intermitent ha anat proveint durant un bon reguitzell d'anys, a la causa del passat jueu de la ciutat, el seu deixeble, el doctor Josep M. Llobet i Portella.

El celebrat discurs d'en Duran va ser publicat aquell mateix any de 1924. Gairebé al final de la seva vida, el recuperà íntegrament per incorporar-lo a la seva obra última, el Llibre de Cervera (1972), on reprengué el tema tot consagrant-li un capítol sencer, el XVIII, que titulà "El Call dels jueus". Significativament pel propòsit de l'estudi que em disposo a explicar, un dels aspectes que tractà, en ambdues publicacions, fou el de la topografia del call i l'evolució de la jueria.

Aquest article vol ser un recorregut pel coneixement de la topografia dels calls que van existir a la vila entre el darrer quart del segle XIII i el moment de l'expulsió, esdevingut l'any 1492. No es tracta de bandejar el treball d'en Duran, ans al contrari, tot i que l'objectiu central és demostrar l'avenç aconseguit en la localització definitiva d'ambdues jueries, principalment la del call Jussà, el barri jueu més antic. Deixaré per a una altra ocasió el relat, al detall, de la recerca d'altres aspectes relacionats, com són l'emplaçament de les dues sinagogues, la complicada localització del fossar, la zona d'expansió del call sobirà o la ubicació d'un possible sector d'habitatge de conversos, per posar només alguns exemples. Tanmateix, considerem-ho un terreny fitat per desenvolupar.

El passat jueu de Cervera segons Duran i Sanpere

La gran tasca intel·lectual i política desenvolupada al llarg de la seva vida, fan d'Agustí Duran i Sanpere[1] un dels personatges més destacats dins el panorama cultural català del segle XX. En aquest sentit, a grans trets, Duran observà que els documents medievals, en gran part de les ocasions, recollien, per simplificar-ho, les referències més freqüents a un carrer d'en Agramuntell, un call Sobirà, un call Jussà, un enigmàtic call Mitjà (aquesta, menys emprada), i encara altres diverses denominacions d'allò més variat. Fins a un total de divuit maneres diferents de nomenar-los. I, atès que Cervera comptava en vida d'en Duran, i encara avui, amb un carrer del Call, l'insigne historiador formulà la hipòtesi que a la vila medieval n'existiren bàsicament dos, de calls, el

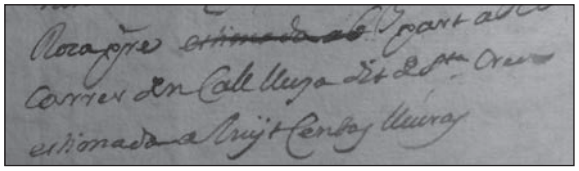

Detall del Llibre de Cadastre de l'any 1716, en què es pot llegir una de les afrontacions de la casa de l'escultor Francesc Puig, que es refereix al carrer del "Call llusà, dit de Sta. Creu" (Fons: Arxiu Comarcal de la Segarra). Xavier Rivera

Jussà i el Sobirà, ambdós dins el quarter de Capcorral, al nord i fora del mur antic que la tancava cap als segles XIII-XIV. Suposà que l'un i l'altre devien haver estat units per un tercer carrer, que relacionà amb el call Mitjà que també trobava esmentat. I no ho complicà més.

Amb el gran respecte que la seva obra i personalitat inspira, m'atreveixo a dir que, en aquesta qüestió concreta de la localització dels calls, en Duran va treure conclusions precipitades. I diré més:en defensa de la seva hipòtesi no m'estaré de reconèixer que prou i molt va fer mirant d'organitzar aquella baluerna de papers que preservà i organitzà, en temps i forma heroics, a la mesura de les seves possibilitats, que degueren ser ben diferents i més difícils que les actuals. Les genera-

1. Agustí DURAN I SANPERE (Cervera, 1887 - Barcelona, 1975).

cions posteriors gaudim sempre de l'esforç dels qui ens precediren. Cal no oblidar, tampoc, que l'edició de les noves publicacions que s'han anat succeint han tret a la llum altres documents que ell no va arribar a conèixer.

Ell no ho diu en els seus estudis, però un cop revisada la documentació, sobre la qual fonamentà el seu discurs, s'arriba a la conclusió que per bastir l'esquema de la localització dels calls es basà principalment en un document de l'any 1620. Es tracta d'un magnífic (en el sentit d'interessant) procés inquisitorial seguit pel frare dominic Lluís Llentisclar contra la nissaga dels Major, una família burgesa de la Cervera baixmedieval, de la qual pretenia escatir la seva puresa de sang. A tal efecte, el dominic preparà a consciència un llarg interrogatori de vint-i-quatre preguntes que, formulades a persones de diferents estaments, li permetrien arribar al fons de la qüestió. Una d'elles, la quarta, deia així: "Item, si saben [els interrogats] que en la present vila de Cervera los jueus habitaven tan solament en dos carrers, ço és en lo carrer del Espital, que de la plaça de dit Espital trau cap al carrer Major en lo Capcorral, y en lo carrer dit lo Call, que del carrer Major tira a la barbacana de la muralla envers llevant; si ho han vist o oyt a dir a sos pares o avis i ells a sos antecessors".

Duran tregué conclusions ràpides d'aquesta pregunta, atès que l'aleshores anomenat carrer Major de la ciutat, a diferència d'ara, al segle XVII es perllongava fins a l'actual plaça de Sant Miquel (l'antiga plaça de l'Om), just a tocar de la famosa Universitat setcentista. Per tant, devia trobar plenament justificat creure que ambdós calls desembocaven en aquest tram final de carrer Major, molt a prop l'un de l'altre, per la banda de ponent, just precedint l'antiga bassa de Capcorral existent aleshores davant de l'espai que actualment ocupa la Universitat. La bassa, importantíssima, com a centre i àgora de la vida del poble menut. Al corrent, a aquest tram final de l'antic carrer Major, que uneix les actuals places de Santa Anna i de Sant Miquel, se'l coneix com a carrer de Santa Anna. Aleshores, al segle XVII, no era així. Tot era, com dic, carrer Major, des de la Paeria fins la plaça de Sant Miquel, sense solució de continuïtat.

En aquesta línia, l'actual carrer del Call, per a en Duran, com que es troba més al sud, per tant en ubicació inferior, el va fer correspondre amb el call Jussà medieval, anomenat també d'en Agramuntell, mentre que el call Sobirà el situà, com l'adjectiu indica, més al nord, tot fent-lo coincidir amb l'actual carrer de Sant Francesc (de Paula, per descomptat), que es troba en paral·lel, tan sols uns vint-i-cinc metres més amunt, anomenat carrer del Vent a la baixa edat mitjana. Cal recordar que l'antic carrer del Vent (actual carrer del Call) és el carrer on els paers i consellers cerverins, a instància d'Alfons III i ja durant el seu regnat (1327-1336), van atorgar graciosament fer call, en resposta a la necessitat d'ampliació de l'antiga jueria, que ja s'havia quedat petita, reivindicada i permesa anys abans pel seu pare, en Jaume II. Tanmateix, em temo que ens hem d'anar oblidant de la hipòtesi d'en Duran; si més no, en part.

A la llum de la recerca que m'ha permès ubicar amb total exactitud i de manera definitiva els dos calls de Cervera, tal com més endavant demostraré documentalment, cal dir, en defensa del gran historiador cerverí, que la multiplicitat de noms que reberen ambdós calls no li ho posaren fàcil. Fins a divuit denominacions diferents reberen els carrers ocupats pels jueus mentre visqueren a la vila i encara durant els anys immediatament posteriors a l'expulsió, tot deixant un suggerent reguitzell de referències: Call d'en Sanaüja, Call d'en Agramuntell, Call Mitjà, Cal Jussà, Call d'en Cortés, Call d'Avall, Call Inferior, Call Vell, Call Menor, Call del carrer del Vent, Call de la plaça de l'Om, Call Sobirà, Call Superior, Call d'Amunt, Call de Capcorral, Call Nou i Call de l'Hospital. Avui, un cop esbrinada la seva lògica identitària, un a un, els hem pogut ordenar amb precisió. Les deu primeres denominacions es corresponen al call primitiu de Cervera, és a dir: el call conegut habitualment com Jussà o d'en Agramuntell, mentre que les vuit següents fan referència al nou call, el Sobirà, el que s'ubicà a l'antic carrer del Vent, és a dir: el nou call que reclamà Jaume II i que fou atorgat ja en temps el seu fill, Alfons III (1327-1336).

L'Any 2003: El punt d'inflexió

El panorama canvia al tombant del canvi de mil·lenni. L'any 2003 ha de ser considerat com el punt d'inflexió en el coneixement del passat jueu cerverí, si més no pel que fa a la localització del call Jussà. L'investigador Pere Verdés,[2] mentre elabora un seguit d'informes que tenen com a objectiu establir el marc de referència històric per a les obres de restauració que aleshores s'havia projectat dur a terme a les muralles de Cervera, s'adona de les nombroses referències que sobre el call jueu, i de manera molt dispersa, però constant, anaven apareixent a les diferents fonts que havia consultat. Entre aquestes hi ha els llibres de l'Obra dels murs, el de Records i crides, els llibres de Clavaria o els llibres d'actes del Consell municipal i, encara, el ric fons notarial. En definitiva, un totum revolutum de referències que van des del segle XIV fins al XVII i que demanaven a crits un gir interpretatiu.

I troba en Verdés que, mentre estudia el sector de muralla que ell anomena de Sant Cristòfol (en referència

2. Pere VERDÉS, investigador del CSIC, del Departamento de Estudios Medievales, Institución Milà i Fontanals, ens ha facilitat molt la tasca en haver posat a disposició nombroses dades de la seva recerca, duta a terme amb motiu de l'elaboració dels informes sobre diferents sectors de la muralla cerverina. El meu agraïment.

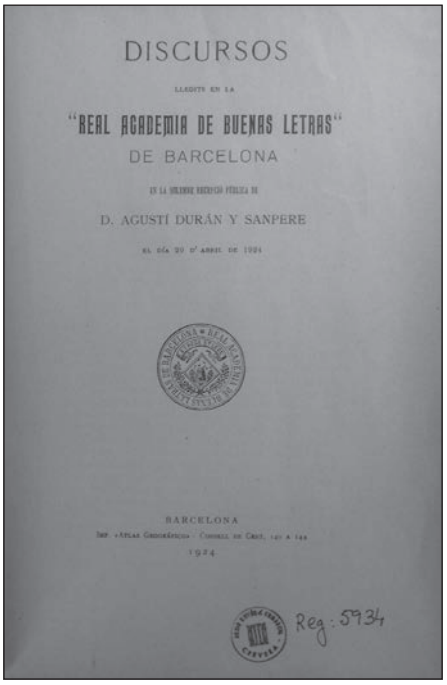
DISCURSOS

LLEGITS EN LA

"REAL ACADEMIA DE BUENAS LETRAS"

DE BARCELONA

EN LA SOLEMNE RECEPCIÓN PÚBLICA DE

D. AGUSTÍ DURÁN Y SANPERE

EL DÍA 20 D'ABRIL DE 1924

BARCELONA

1924

Reg: 5934

Publicació del discurs d'en Duran i Sanpere, d'ingrés a la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona. Any 1924. F. Xavier Rivera

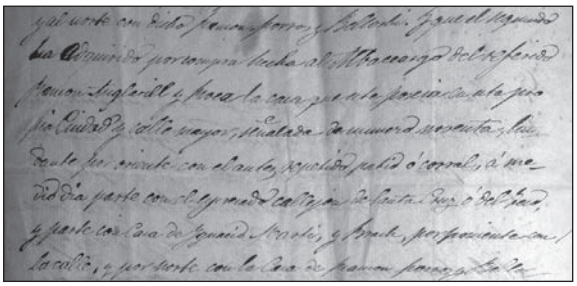

Fragment pacte forn cal Jan. Detall del pacte establert entre els senyors Joan Pipó, forner, i Fernando Granell, notari, on es referencia l'afrontació d'ambdues propietats amb el "callejón de Santa Cruz o del Teco" (Fons: Arxiu familiar de Cal Jan). F. Xavier Rivera

a l'antic portal del mateix nom, situat al quarter de Framenors, a la banda de sol ixent de la ciutat), apareixen nombroses cites al "...mur detrás lo cayll Jussà...", al fet de "...fer adobar e alsar la muralla detraç lo call més avall..."[3] o a la barbacana, «detrás del call judeorum»[4].

En resum, troba prou evidències que el call Jussà, el més antic, no podia estar situat tan a prop del call Sobirà, com havia proposat en Duran, i, per descomptat, no se'l podia ubicar al quarter de Capcorral. Així, les noves dades obtingudes li permeten publicar dins l'obra L'art gòtic a Catalunya un plànol de la Cervera medieval[5], on situa el call Jussà aproximadament darrere l'església de Sant Bernat, molt a prop del portal Mitjà, a mitja alçada de l'actual carrer Major.

Aspecte actual de l'entrada al carreró del Teco, antic call Jussà o carrer d'en Agramuntell (s. XIII-XV), o de Santa Creu (s. XVIII). F. Xavier Rivera

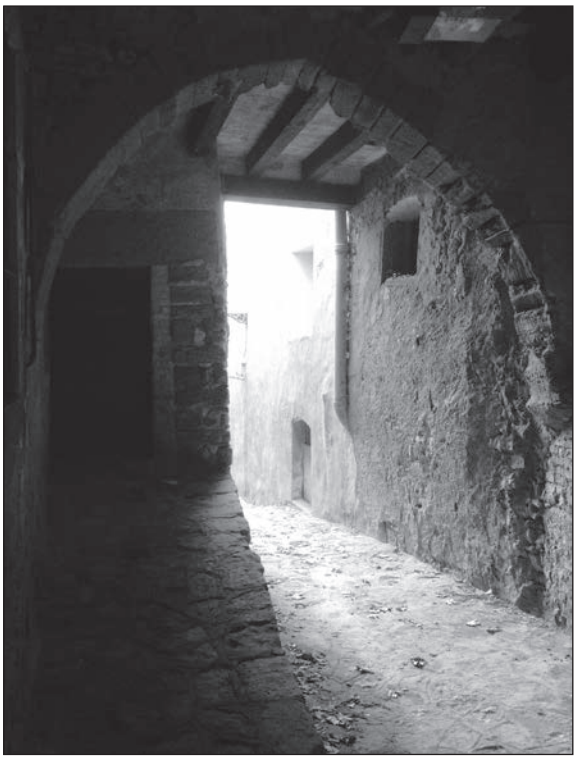

Arc gòtic del carreró del Teco, probable punt d'ingrés a l'antic call Jussà, pròpiament dit. F. Xavier Rivera

3. Arxiu Comarcal de la Segarra (ACS), Fons Ajuntament de Cervera, Records i crides, 1537-1541, f. 54 v.

4. ACS, Fons notarial, Mateu de CORNELLANA, *Manual*, f. 199 r.

5. P. VERDÉS i Max TURULL, "La vila de Cervera". A: *L'art gòtic a Catalunya. Arquitectura. Dels palaus a les masies*, vol. III, Ed. Enciclopèdia Catalana, Barcelona, 2003, p. 97.

És el primer cop en trenta anys, si comptem des de l'aparició del Llibre de Cervera (o gairebé vuitanta, si comptem des del cèlebre Discurs), que un historiador s'aparta clarament de la tesi d'en Duran. Avui podem dir que la hipòtesi d'en Verdés ha resultat ser la correcta. És la línia que he seguit i que m'ha conduït a la localització indiscutible del call Jussà.

Els punts febles de la tesi d'en Duran

Certament, quan analitzem la documentació que s'ha publicat en els darrers anys, es posen de manifest els punts febles de la hipòtesi d'en Duran. Em refereixo especialment a la documentació que va generar l'atorgament de les llicències reial i eclesiàstica necessàries perquè pogués ser edificada una segona sinagoga en el nou call Sobirà.

Tal com exposà abastament en Jaume Riera[6], un cop Alfons III havia assignat l'antic carrer del Vent com el lloc idoni per ubicar el nou call, l'aljama no cessà de reclamar la construcció en aquest nou indret d'una segona sinagoga. La raó que, l'any 1340, argumenta el rei Pere per a justificar-ne la construcció és tan sols que hi ha "massa distància" entre les cases dels jueus del carrer del Vent (o call Sobirà) i la sinagoga de la jueria antiga[7]. Idèntic argument va utilitzar la infanta Iolant,

Antiga torre dels jueus, a la muralla de sol ixent, davant la barbacana i placeta del call Jussà, documentada als segles XIV i XV. F. Xavier Rivera

Ortofoto actual de la ciutat de Cervera, on s'ha destacat, en color taronja, a la part superior, l'antic carrer del Vent, nucli original del call Sobirà. A la part inferior, indiquem l'actual carreró del Teco, únic carrer de l'antic call Jussà. Captura imatge: Ortofoto de l'Institut Cartogràfic de Catalunya

L'antiga placeta del call Jussà, a la banda de sol ixent, junt a la barbacana i a la torre dels jueus, documentada al segle XV. F. Xavier Rivera

quan encara vol tornar a renovar la mateixa autorització l'any 1384[8]. El mateix dia que la infanta mateixa, ara adreçant-se al bisbe aragonès de Vic, en Garcia Fernández de Heredia, li escriu una carta amb el propòsit d'estovar la seva inflexibilitat per tal que acabi cedint i doni el seu consentiment, tot argumentant el mateix motiu, expressat d'una altra manera: "Que [...] los judios de la qual aljama segund sus habitaciones son dispersos, e non pueden ir buenament todos sin gran danyo e periglos de sus personas a una sinoga, como

6. Jaume RIERA SANS. "La infanta Iolant de Bar, senyora dels jueus de Cervera (1382-1387)". *Miscel·lània cerverina*, núm 21 (2011), p. 7-30.

7. ACA, Cancelleria, Reg. 868, f. 59 r-v. Saragossa, 1340, març, 30. Autorització del rei Pere III per a construir una segona sinagoga. [...] *Attendentes serenissimum dominum Alfonsum [...], patrem nostrum, assignasse judeis Cervarie callem in vicis vocatis del Vent, eo quia hospicia judarie antique dicti loci non suficiebant ad habitacionem dictorum judeorum; et quia hospicia vicorum predictorum nimis distant a sinagoga dicte judarie, fuit nobis per nuncios aljame judeorum Barchinone suplicatum ut dignaremur dictis judeis Cervarie licenciam prestare quod possent unum hospicium intus dictum callem constructum locare in quo possint oraciones facere, et tenere inibi rotlos et lanteas* [...].

8. ACA, Cancelleria, Reg. 1815, f. 16 r-v.1384, març, 28. Nova llicència de la infanta Iolant per a construir la segona sinagoga. Aquesta distància torna a ser posada de manifest quan, el 1384, l'aljama aconsegueix llicència de la infanta Iolant per a construir la sinagoga del nou call o call Sobirà, la necessitat de la qual justifica per la distància existent en relació amb la sinagoga antiga: *«[...] Et quia hospicia etiam vicorum predictorum (del vicis vocatis del Vent) distabant a sinagoga dicte judarie [...] (judarie antique).»*

Carreró del Teco, antic call Jussà. A la dreta, el forn de cal Jan (s. XIX-XX). F. Xavier Rivera

las ditas habitaciones sean las unas dentro el muro de la dita villa e los otros deffuera del dito muro"[9].

Aquestes proves documentals evidencien que, d'una banda, no es pot al·legar "gaire distància" des de les cases del nou call respecte a les del call antic, on hi havia la vella sinagoga, si a ambdues jueries només les separen vint-i-cinc metres, com es dedueix del que proposava en Duran. De l'altra, es posen prou de manifest que uns jueus vivien dins el mur i els altres fora. És evident que dos carrers gairebé adjacents no podien ser un dins i l'altre fora del mur antic. És obligat no deixar passar l'ocasió d'incloure, en aquest punt, la suggerent explicació d'en RIERA, tal com se segueix. En realitat, si bé la raó oficial que es donava era la distància, segons el prestigiat arxiver, l'autèntic motiu que impulsava la reclamació d'una segona escola no era cap altre sinó el religiós; els jueus que vivien fora murs havien de transgredir un precepte rabínic, derivat de la prohibició talmúdica de traspassar el portal de la vila en dissabte. El preceptiu descans sabàtic s'incomplia en haver de creuar la porta del mur de la ciutat per assistir a la sinagoga de l'antic call[10].

Un altre punt flac de la hipòtesi d'en Duran el trobem en el fet que quan al·ludeix a la pregunta quarta de l'esmentat procés inquisitorial contra els Major, obvia la referència que hi ha a la barbacana. Com hem vist, el document esmenta "lo carrer dit lo Call, que del carrer Major tira a la barbacana de la muralla envers llevant". Tanmateix Duran és conscient que la barbacana que ressegueix la muralla exterior quedava reclosa dins el mur antic dels segles XIII-XIV, que era el que acabava on avui hi ha l'inici del carrer Major, a partir de la plaça de Santa Anna, on hi hagué el portal de Santa Maria. La barbacana no és sinó el mur interior defensiu que

El carreró del Teco, antic call Jussà, vist des de la banda de sol ixent. F. Xavier Rivera

L'actual carrer de Sant Francesc, vist des de la plaça de Sant Miquel (antiga plaça de l'Om), documentat ja amb aquest nom al segle XV, quan formava part de la zona d'expansió del call Sobirà, al quarter de Capcorral, fora del mur antic dels segles XIII-XIV. F. Xavier Rivera

9. ACA, Cancelleria, Reg. 1822, f. 59 v. – 60 r. 1384, març, 28. Carta de la infanta Iolant al Bisbe de Vic tot demanant-li la llicència eclesiàstica. En aquest document s'acaba de reblar l'evidència dels dos calls, un fora de la muralla (el nou), i l'altre ja dins del mur dels segles XIII-XIV. Aquest document ha estat referenciat per J. RIERA SANS, *La infanta Iolant de Bar, senyora dels jueus de Cervera (1382-1387)*, op. cit. p. 1

10. Javier CASTAÑO, investigador del Centro de Ciencias Humanas y Sociales del CSIC (Madrid) és de la mateixa opinió; un parer que va exposar en el transcurs de la seva ponència "La cultura medieval de los judíos de la Sefarad medieval: observaciones en torno a su estudio e intrepretación", dins la *Jornada Reviure el patrimoni. La recuperació del patrimoni jueu*, impulsada pel Museu Comarcal de Cervera i celebrada en aquesta ciutat el dia 30 d'octubre de 2015. 9

protegia la vila a les zones no edificades, a llevant de la població i que va donar nom al carrer que encara avui existeix, conegut com el de la Barbacana d'en Pere III. El fet que no tingués sortida més enllà d'aquest mur antic de la tretzena o catorzena centúria inhabilitava que pogués referir-se al call Sobirà que, com ja s'ha dit, Duran situava extramurs, dins el quarter de Capcorral.

Sigui com sigui, la llicència episcopal des de Vic arribà finalment, amb quaranta-quatre anys de retard. D'això se'n diu perseverança, al fet d'haver mirat d'encalçar el bisbe sense deixar-lo tranquil nit i dia durant més de quatre dècades.

L'estratègia de la recerca a seguir

Així doncs, un cop era més que plausible donar crèdit al plànol elaborat per Verdés que posava en dubte la hipòtesi d'en Duran, i un cop havent argumentat les mancances que tenia, només quedava pouar entre la rica documentació de l'Arxiu Comarcal de la Segarra (ACS) a la recerca de dades més precises. Buscar entre la documentació coetània a la presència jueva a Cervera[11] no permet avançar gaire, perquè les referències a tots dos calls només són vàlides per si mateixes, però no aporten cap altre valor afegit. Aviat se'm va fer evident que calia ampliar la recerca entre la documentació posterior al moment de l'expulsió, tal com ja havia fet en Duran amb l'aportació del procés inquisitorial que li havia reportat dades ben valuoses.

Tram final del carreró del Teco, antic call Jussà, on estava ubicada la primitiva sinagoga de Cervera, vist des de sol ixent. F. Xavier Rivera

Vista actual del passatge d'ingrés al carrer del Call, antic carrer del Vent (s. XIV), nucli primitiu del call Sobirà. F. Xavier Rivera

La primera dada important

No va ser fins que vaig abordar l'estudi dels llibres de Cadastre que vaig poder obtenir el primer gran resultat. El Decret de Nova Planta promulgat a l'inici de l'any 1716, que si bé ha estat considerat del tot nefast per als interessos de Catalunya des de molts punts de vista, en imposar la redacció d'aquesta nova tipologia documental resultà del tot esclaridor, si més no pel que fa a l'any 1716, el primer any que entrava en vigor el Decret, el zel posat en la redacció fou extraordinari. En canvi, no passa el mateix en els llibres de Cadastre posteriors, tan pobres en detalls, tan lacònics en descripcions, tan curts de paraules. Com és prou conegut, el Cadastre és el nou impost imposat pel règim borbònic; formar el llibre que li serveix de base impositiva documental, fou obligat.

Així va ser com vaig poder localitzar en el ric llibre de cadastre d'aquell any la notícia que l'escultor Francesc Puig[12] posseeix una important casa al carrer Major, estimada en vuit-centes lliures, part de la qual confronta pel nord (atenció!) amb el carrer *d'en Call Jussà, dit de Santa Creu.*[13] La referència és prou clara i el nou nom

11. El document més antic, localitzat fins ara, referit a jueus de Cervera, és de l'any 1280. Vegeu Josep Maria LLOBET PORTELLA, "Dades documentals sobre la comunitat jueva de Cervera a l'Edat Mitjana". *II Congrés per a l'estudi dels jueus en els territoris de llengua catalana. Barcelona-Cervera.* Del 25 al 27 d'octubre de 2004. Barcelona, Institut Europeu de la Mediterrània, (2005), p.111-137.

12. Francesc Puig és l'escultor a qui la ciutat de Cervera deu, entre d'altres, l'autoria de la façana primitiva de l'edifici consistorial de la Paeria.

13. ACS, Fons Ajuntament de Cervera, Llibre de Cadastre, any 1716, f. 29 r. [...] *«Confronte a sol ixent ab lo hort de la casa de Dn. Ramon de Navés; a mitgdia, part ab la casa del dit Dn. Ramon de Navés y part ab la casa del puvill Morera; a ponent ab lo Carrer Major y a tremuntana ab la casa del Rnt. S. Joseph Roca prevere y part ab lo carrer den Call llusà dit de Santa Creu, estimada vuyt centas lliuras.»*

Tram final del carreró del Teco, antic call Jussà, on estava ubicada la primitiva sinagoga de Cervera, vist des de sol ixent. F. Xavier Rivera

Part baixa o sòl del carreró del Teco, antic call Jussà, on estava ubicada la primitiva sinagoga de Cervera, vist des de ponent. F. Xavier Rivera

no pot ser més esclaridor per a l'antic carrer del Call Jussà. Acabava de localitzar l'antic call i acabava de saber quin havia estat el nom amb què se'l cristianitzà l'endemà de l'expulsió.

Tot i la troballa, ni hi ha avui a Cervera cap carrer anomenat de Santa Creu, ni cap casa que s'hagi identificat com la de l'antic solar de l'escultor Francesc Puig. Tot i això, l'avenç era important. Òbviament calia trobar alguna altra referència que permetés ara relacionar l'antic carrer de Santa Creu amb alguna denominació posterior o, millor encara, amb algun nom de carrer actual. O, si més no, acostar-s'hi.

La dada definitiva, una qüestió de mètode

Un cop vistes les limitacions que presentava pel meu objectiu la documentació de fons públics, vaig optar per provar fortuna entre la documentació privada, la qual era de preveure que encara es conservés en alguna de les antigues cases del carrer Major. I així va ser com, mentre estudiava una vintena de documents privats de l'arxiu familiar de cal Jan,[14] antiga casa de forners del principal carrer de la ciutat, vaig topar amb un contracte que havia signat el 25 de juny de l'any 1880, el Sr. Joan Pipó Valentines (besavi dels actuals propietaris), amb el seu veí, l'escrivà i notari Sr. Fernando Granell i Brach. El Sr. Pipó, un jove forner aleshores acabat de casar, havia comprat la casa veïna a la de l'escrivà, en ple carrer Major, amb la intenció de construir-hi un forn de pa al seu darrere. En tractar-se d'una zona on calia aixecar en alçada -ocupada aleshores, pel que sembla, per un petit hort-, fou necessari pactar amb el veí Granell, tot un seguit de clàusules que, per tal d'evitar possibles molèsties, fessin fàcil conciliar la nova edificació amb el bon veïnatge al qual ambdós aspiraven.

Segons aquest pacte sabem que tant el nou forn projectat pel Sr. Pipó, com la casa del seu veí Granell, confrontaven pel sud, (demano atenció un altre cop) amb el *callejón de Santa Cruz o del Teco*[15]. Finalment, havia estat possible identificar, de manera concloent, l'antic call Jussà amb l'actual carreró del Teco. Aquest carrer és un dels que, en sentit perpendicular al carrer Major, comunicaven aquesta via principal amb els carrers exteriors que feien la funció de camins de ronda, com ho era per la banda de sol ixent l'esmentat carrer de la Barbacana.

14. He d'agrair a la Sra. Blanca Cuñé i Sala, de cal Jan, que em facilités tota la documentació del seu arxiu familiar, que ha acabat sent clau per a l'èxit de la nostra recerca, la localització definitiva de l'antic call Jussà cerverí.

15. Arxiu familiar de cal Jan, de Cervera (Sra. Blanca Cuñé i Sala). *"En la ciudad de Cervera, a veinte y cinco de junio de mil ochocientos ochenta. Sépase: que ante mí, don Juan Elías, notario del colegio territorial de la Audiencia de Barcelona, con residencia en esta ciudad y los testigos al final nombraderos, han comparecido D. Fernando Granell y Brach, escribano y notario, casado, de edad setenta años, y Juan Pipó y Valentines, hornero, casado, de edad veinte y seis años, vecinos ambos de esta ciudad, según las cédulas personales, [...] y apareciendo que tienen la aptitud legal necesaria para este acto, han dicho que el primero, o sea D. Fernando Granell, posee una casa sita en esta ciudad, calle Mayor, señalada de número noventa y cuatro, lindante por oriente con la barbacana del muro y parte con la casa de D. Francisco Lucaya y Bergadá, médico cirujano, por mediodía parte con el callejón de Sta. Cruz o del Teco, parte con un patio o corral de los herederos de D. Cristóbal Bergadá, cirujano, que fue de esta ciudad [...] y que el segundo [Juan Pipó], ha adquirido por compra hecha al albaceazgo del referido Ramon Anglarill y Roca, la casa que éste poseía en esta propia ciudad y calle Mayor, señalada de número noventa, lindante por oriente con el antes repetido patio o corral, a mediodía parte con el espresado callejón de Santa Cruz o del Teco, y parte con casa de Ignacio Martí, por poniente con la calle, y por norte con la casa de Ramón Morros y Bella".*

Les conseqüències de la localització

Un cop localitzat el call Jussà, en realitat distant del call Sobirà uns 250 metres, pren sentit i consistència el fet que els documents reials que sol·licitaven la construcció d'una nova sinagoga fora el mur, al·leguessin el factor distància en la seva demanda. També cobra tot sentit lògic el fet que ben aviat, ja durant el regnat de Jaume II, per tant abans de l'any 1327, es veiés la necessitat d'ampliar-lo, ja que resultava del tot insuficient per encabir una comunitat jueva en clara expansió, tan sols unes dècades després del seu establiment a la vila. El carreró del Teco, tal com deia la pregunta quarta del procés inquisitorial emprès contra els Major, és "el call que del carrer Major tira a la barbacana de la muralla envers llevant". És un carrer d'uns 40 metres de longitud si descomptem el seu tram inicial que correspondria a una primera franja d'habitatge cristià. És ben probable que el magnífic arc gòtic, que encara conserva a la seva entrada, ens estigui assenyalant l'indret exacte de l'antiga porta d'ingrés a la jueria. Es tracta d'un carrer curt que no es presta a ampliació possible, ni per llevant, on es troba limitat per la barbacana, ni per ponent, delimitat pel mateix carrer Major.

Encaixa perfectament que l'identifiquem, també, amb l'anomenat call Mitjà als documents, quina localització correcta se'ns ha resistit fins fa ben poc. I no ho afirmem com a possibilitat, sinó que ho certifiquem amb l'aportació d'un document de l'any 1401, on llegim que en Miquel de Vilallonga renuncia a una casa que es troba *"in callo judayco del portal Mitjà"*[16]. Amb aquesta prova evident i amb la demostració que l'antic portal Mitjà que tancava el recinte murat dels segles XII-XIII es trobava a la vora, es justifica plenament el nom de call Mitjà. Aportarem tres documents més que completen el panorama de la seva ubicació exacta[17], perquè ens mostren que en Pere Ramon de Canyelles, llicenciat en lleis, i el jueu Samuel Cavaller eren veïns davant per davant. A Samuel Cavaller, que havia obert portes a casa seva pel carrer Major, se'l volia obligar a tancar-les i a accedir-hi pel call. Aquell, en Canyelles, era el propietari del portal Mitjà, que es pretenia enderrocar el 1453 per tal de fer més bell el carrer. Si en Cavaller vivia a l'entrada del call davant l'habitatge d'en Ramon de Canyelles, i aquest posseïa la casa o torre que es vol enderrocar, que no és cap altra que el Portal Mitjà, és evident que al call Jussà s'hi accedia tot just entrant al recinte de la vila dels segles XII-XIII, de manera que l'antic call quedava confinat en l'angle del recinte murat pel costat de sol ixent. Per tant, quan la comunitat jueva degué formar aljama, al darrer quart del segle XIII, el call quedava a l'extrem nord de la vila, allunyat del centre de poder polític i econòmic que aleshores estava a la plaça del Blat (actual plaça Major) i els seus encontorns, com la Sebolleria i la plaça Vella, on tenia residència el veguer, davant del convent de Sant Domènec.

Sobre les denominacions dels calls

D'aquesta manera, i un cop definida amb total precisió la localització del call Jussà, acabaré tot referint-me al perquè de les diferents denominacions registrades per als dos calls de la vila. Sobre la de call d'en Sanaüja, aplicable al call Jussà, pot resultar d'interès subratllar el fet que idèntica denominació rebé el call menor de la ciutat de Barcelona, aljama amb qui la vila de Cervera sempre mantingué una estreta relació; no endebades formà part de la seva col·lecta. És versemblant pensar que, a Cervera, aquest nom es relacionés amb algun membre de la nissaga cerverina dels Sanaüja.

Les referències amb aquesta denominació, per indicar el call Jussà, tot i ser molt escadusseres, creiem que es basen en el fet que algun dels Sanaüja cerverins hi degué viure en algun moment o hi tenia propietats, cosa que fins ara no hem pogut provar. Amb tot, probablement es tractava d'en Francesc de Sanaüja, apotecari, personatge que intervingué en determinats afers importants[18] de l'aljama i que estava molt ben relacionat amb els jueus Quercí, amb qui l'any 1473 compartia veïnatge[19] en el privilegiat carrer dels Especiers, molt a prop de la plaça del Blat (l'actual plaça Major). Sobre un altre probable membre de la família, en Ramon de Sanaüja, l'any 1435 queda registrat que havia tingut almenys dues cases al carrer d'en Lambart, un indret

16. ACS, Fons notarial, Jaume FORNER, Manual, 1402, f. 4 v. / 5 v. 1401. Cervera, abril, 20. Miquel de Vilallonga renuncia a una casa de la seva propietat, situada *"in callo judaico del portal Migà"*, en favor de n'Antoni Boxeda, prevere beneficiat de la capella de Santa Eulàlia de l'església major de Cervera, per no poder-la tenir de manera convenient i resultar-li molt *dampnosa.*

17. En el primer document, el Consell municipal decideix que en Samuel Cavaller tanqui els portals forans del seu alberg i hagi d'entrar-hi pel call. ACS; Fons Ajuntament de Cervera, Consells, any 1436, ff. 91 v i 92 r. En el segon, trobem en Pere Ramon de Canelles, llicenciat en lleis, i en Pere Juglar, hostaler, que es queixen, en nom del veïnat, perquè davant de casa seva, al carrer Major, hi habitava i tenia l'entrada i sortida en Samuel Cavaller, jueu, qui havia fet una obra que treia claror a l'alberg de Pere Juglar i els fills d'un i l'altre convivien aprenent *"maneres judaïques"* contràries a la fe cristiana. ACS; Fons Ajuntament de Cervera, Consells, any 1436, ff. 114 r. i 114 v. Finalment, al tercer document, un cop el Consell ha decidit enderrocar el portal Mitjà l'any 1453, nomenen un seguit de paers, prohomes i mestres d'obres, que *"estimaren e presaren la casa o torra appellat lo portal Miyà tant com és e empatxe lo carrer Maior, d'alt a baix, de part a part del dit carrer Maior, la qual té e posseeix lo honorable mícer Pere Ramon de Canyelles"*. ACS, Fons Ajuntament de Cervera, Llibre de Consells; any 1453; Reg. top. 61, f. 26 v.-27 r.

18. ACS, Col·lecció Faust DALMASES I MASSOT, caixa núm. 23, document solt. El 18 de febrer de l'any 1454, en Francesc de Sanaüja, apotecari, participa de testimoni (al costat del jueu de Cervera, en Jacob Gibra) en un interessant document: es tracta de la venda d'un censal important que té com a objectiu poder sufragar el donatiu que l'aljama fa al rei Alfons el Magnànim, que es troba a Nàpols. El censal és subscrit nominalment i individual pels homes i dones de l'aljama de Cervera.

19. ACS; Fons notarial; Manual d'Antoni BONET, anys 1472-1474, f. 45 v.

que considerem d'habitatge de conversos[20]. No tenim, però, la prova de si aquests Sanaüja podien haver estat jueus; en canvi, sí que ens consta com a jueu en Bru de Sanaüja, l'any 1435[21]. En qualsevol cas, una relació estreta dels Sanaüja amb la comunitat jueva es fa prou acceptable i, fins i tot, evident.

Respecte a la nissaga cerverina dels Sanaüja només ens resta insinuar la relació que podrien haver tingut amb els Sanaüja de Lleida, propietaris del gran casal que després vengueren i passà a ser la casa de la Paeria de la ciutat, amb els de les Borges Blanques[22] o amb els de Barcelona. No oblidem que el call menor barceloní, com ja he apuntat, rebé els nom de call de n'Angela o d'en Sanaüja.

Guillem d'Agramuntell[23] fou un mercader cerverí que era posseïdor de diverses cases al call Jussà, circumstància que explica el perquè d'una de les denominacions del call antic més emprades, *el carrer de n'Agramuntell*. En Pere Cortés[24], notari, gendre de l'anterior, per tant hereu d'una partida de les seves propietats al call Jussà per la via del dot matrimonial, valorades en mil cinc-cents sous, explica que el carrer també fos conegut pel seu nom, el call *d'en Cortés*.

De manera anàloga, per al call primitiu, resulten òbvies les denominacions de *call Vell, o de call Jussà*, per la seva situació més cap al sud; així mateix la de call de més avall. I, finalment, la de call Menor, nom que tan sols pren volada i sentit cap a mitjan segle XV, quan el call Sobirà experimenta un considerable creixement a causa de la vinguda a la vila de molts jueus, en gran part barcelonins, atesa l'ensulsiada que l'avalot general de l'any 1391 provocà en el call més important del país, tot abocant-lo a la seva pràctica desaparició. És el moment que, després de moltes resistències, el Consell municipal acaba per consentir, al mes d'agost de l'any 1447[25], que els nouvinguts s'estableixin en dos carrers limítrofs al call de Capcorral, on se'ls permet fer call: en el carrer d'en Ram i en el carrer de na Mell, dit altrament d'en Llobet.

En relació amb la situació d'aquest call més septentrional al qual m'acabo de referir, el call Sobirà que, com l'antic, es trobava a llevant de la població, dins el quarter de Capcorral, ubicació que en si mateixa ja dóna tot el sentit a aquest nom (call de Capcorral), hem de dir que es tracta d'una zona molt exposada a tots els vents, en especial a l'anomenat "vent de dalt" o "vent de per amunt", circumstància que potser explicava fa sis segles el nom de call del carrer del Vent[26]. El call sobirà és també conegut com a call de la plaça de l'Om (l'actual plaça de Sant Miquel) a la qual s'obria per ponent, i també és anomenat call d'Amunt o call Nou, noms prou obvis en si mateixos. Finalment, la denominació de call de l'Hospital, feia referència al veïnatge contigu de l'antic hospital medieval de Berenguer de Castelltort, que després, a partir del moment de l'expulsió, rellevaria la presència del convent de Sant Francesc de Paula, de l'orde dels Mínims.

No vull tancar aquest relat sense subratllar el fet ben indicatiu que han estat tres documents posteriors al moment de l'expulsió els que permeten establir de manera definitiva la localització del primer call cerverí. D'una banda, el procés inquisitorial de l'any 1620, estudiat i publicat per en Duran, aviat farà un segle. De l'altra, els dos documents inèdits que s'han pogut localitzar, de caràcter fiscal públic i de procedència familiar privada. Parafrasejant Duran[27], podem dir que es tracta de tres subtilíssims raigs de claror que, encara que no a la mesura de la set, sinó de l'aigua, han fet possible un avenç que considerem decisiu per al coneixement del passat jueu de la ciutat. Al capdavall, l'esforç i la tenacitat de cada historiador contribueix a configurar l'edifici comú que és la història col·lectiva, on cadascú hi ocupa el seu lloc tot aixecant la seva particular filada.

20. ACS; Fons Ajuntament de Cervera, Llibres de Manifest, 1436 / 1493 Fragments, Plec de 1435, Reg. top. 1717, f. sense numerar.

21. ACS, Fons Ajuntament de Cervera, Llibre de la col·lecta de la talla de la vila de Cervera [...] quarters de Capcorral i Plaça, any 1469, Reg. top. 1923, ff. 20 v., 21 r. i 21. En Bru de Sanahuga hi consta com a jueu.

22. José LLADONOSA PUJOL (1953), *Pedro de Sanahuja, último Señor de Borjas Blancas*. Lleida: Tipografía selecta. p. 1-17.

23. El 1354, Guillem Agramuntell apareix a la documentació com a mercader. El 1373, com a mercader, conseller (pel quarter de Montseré). Finalment, el 1394, el trobem com a paer. Vegeu Max TURULL RUBINAT; "Relació nominal per ordre alfabètic i cronològic de paers, consellers i electors de la Paeria de Cervera, entre 1331 i 1395". A: *Miscel·lània cerverina*, núm. 8 (1992), p. 155-193.

24. El 1362, Pere Cortés apareix com a elector (professió notari) i el 1366 apareix com a elector (també de professió notari). Vegeu Max TURULL RUBINAT; "Relació nominal per ordre alfabètic i cronològic de paers, consellers i electors de la Paeria de Cervera, entre 1331 i 1395". A: *Miscel·lània cerverina* núm. 8 (1992), p. 155-193.

25. ACS, Fons Ajuntament de Cervera; Consells, 1447, f. 85 v. i 88 r.

26. La zona de Capcorral on es trobava ubicat el call Sobirà, es trobava exposada a tots els vents, com la mateixa vila en el seu conjunt, però en especial a la marinada alta (quan bufava des de llevant o SE) o baixa (quan ho feia des de migjorn), que era i és un vent fresc i humit, principalment a l'estiu quan baixa després de tot un dia de vent seré sec. Quan bufa fort i seguit, aixeca nuvolades i fins i tot porta la pluja, "marinada forta, aigua a la porta". També és anomenat *"vent de dalt"* o *"vent de per amunt"*. Agustí CASTELLÀ I ROCA, *Històries de Cervera*, núm. 10, Sèrie Nova de la col·lecció Biblioteca de Cervera i la Segarra, dirigida per Ramon Turull, Ed. Virgili & Pagès, 1989, p. 73-75.

27. DURAN emprà dues figures retòriques per referir-se, d'una banda, a la necessitat d'aprofitar totes les notícies del passat jueu que es poguessin esquitllar, per petites que fossin (subtilíssims raigs de claror), per tal de poder anar avançant en la recerca, encara que fossin escadusseres (la mesura de l'aigua) en comparació a les grans ànsies de saber que ell pretenia apaivagar (la mesura de la set). Vegeu DURAN I SANPERE, *Llibre de Cervera,* op. cit., p. 347 i 349.

A mode d'epíleg

Realment és una pena ho haver pogut coincidir amb la trajectòria vital del senyor Duran. Crec que hagués gaudit molt amb aquestes noves aportacions, tant com ell s'estimava la història de la seva preuada Cervera. Quan publicà la que acabaria sent la seva gran darrera obra, corria l'any 1972, en referir-se a la memòria que dels jueus se'n podia aleshores detectar, escriu: "Avui dia la tradició popular és talment nul·la a Cervera, que a penes és compresa la denominació de call que oficialment s'és mantinguda encara per a un dels carrers de l'antiga jueria, com a únic vestigi d'aquell barri singular".

Afortunadament per als cerverins i cerverines d'avui, des de la direcció actual del Museu Comarcal, es dóna aixopluc ferm a la recuperació activa del nostre passat. La memòria dels dissortats jueus que ens precediren i maldaren per subsistir en els duríssims segles baixmedievals, es preserva amb la celebració d'esdeveniments com la darrera jornada dedicada a fer reviure el patrimoni, que en l'edició de l'any 2015 s'ha centrat en el patrimoni jueu.

L'objectiu s'ha de reblar, encara, amb la propera publicació d'una monografia, també promoguda des del Museu, en la qual hom podrà consultar, ampliat i exposat a la menuda, tot allò que aquí acabo de referir. Entre molts d'altres temes importants, la publicació recollirà d'altres aspectes, com són la fiscalitat, la vida quotidiana, el paper dels jueus en la Guerra Civil Catalana del segle XV (1462-1472), la diàspora dels jueus cerverins que seguí a l'expulsió o l'estudi i tractament de les fonts documentals i bibliogràfiques per a la recerca del passat jueu cerverí.

Fugint de l'Holocaust. Catalunya i els refugiats jueus de la persecució nazi

Josep Calvet, comissari de l'exposició, i Mireia Boya, documentalista

Un episodi poc conegut de la nostra història recent

Durant els anys de la Segona Guerra Mundial milers de jueus cerquen refugi a Espanya fugint de la persecució de què són objecte a Alemanya i als països ocupats pel III Reich. Alguns però, ja ho havien fet a partir del 1933, després de l'ascens al poder de Hitler quan a Barcelona se'n concentraren uns centenars, majoritàriament empresaris i professionals liberals.

L'assetjament dels jueus residents al centre i a l'est d'Europa havia començat en el període d'entreguerres i s'intensifica després de la crisi econòmica del 1929. L'arribada al govern del partit nazi encapçalat per Adolf Hitler a Alemanya marca un punt d'inflexió, ja que aquests engeguen una persecució generalitzada i perfectament sustentada jurídicament contra els jueus residents al país i als territoris que s'annexen al Reich, primer Àustria i després la regió txecoslovaca dels Sudets. A partir del setembre del 1939, després de l'esclat de la Segona Guerra Mundial, amb l'expansionisme alemany, aquesta persecució es trasllada als països que successivament ocupa l'exèrcit nazi: Polònia, Holanda, Bèlgica, França, Hongria, Grècia, etc. Dels aproximadament nou milions de jueus que viuen en aquests països el 1939, dos de cada tres, uns sis milions, moren per l'acció de comandos mòbils, en guetos o assassinats en camps de concentració i d'extermini. Tot plegat constitueix uns dels genocidis més grans de la humanitat, que, incloent perseguits polítics -entre ells, els republicans espanyols-, homosexuals, gitanos, testimonis de Jehovà i altres col·lectius, és conegut com l'Holocaust.

Paral·lelament, un nombre molt més reduït de jueus aconsegueix arribar a la península Ibèrica emigració abans d'emigrar a un tercer país, lluny d'Europa. Aprofitant la sortida marítima a través dels ports espanyols i portuguesos i la teòrica posició de neutralitat dels dos països en el conflicte bèl·lic, milers de famílies jueves travessen els Pirineus per dirigir-se a l'altre costat de la serralada. Els Pirineus, tal com ho havien estat mesos abans, en finalitzar la Guerra Civil Espanyola, esdevenen un territori de refugi i de salvació per a aquestes persones.

Fins fa poc, aquest era un tema molt poc conegut i estudiat a casa nostra. Només havia estat abordat per alguns historiadors hebreus.[1] Quan es parlava dels jueus salvats a través d'Espanya o per Espanya, es feia glossant la tasca dels diplomàtics espanyols. Això responia, en part, a l'interès del govern espanyol de donar a conèixer que mercès a l'actuació d'Espanya, a través dels seus ambaixadors o cònsols destinats a Europa, es van salvar vides atorgant visats per desplaçar-se a Espanya o protegint als perseguits a les seus diplomàtiques. S'obviava, però, el paper de la península Ibèrica com a lloc de refugi de milers de jueus, la majoria arribats de forma clandestina i que foren tractats amb moltes clarors i foscors per part de les autoritats espanyoles.

Després d'una feixuga recerca s'ha donat llum sobre la fugida d'aquests refugiats traspassant els Pirineus i en concret a través de les comarques de Lleida.[2] La investigació ha estat complexa, especialment per les dificultats d'accés a alguns arxius estatals -els dependents dels ministeris de Defensa i Afers Exteriors- i religiosos -Bisbat d'Urgell. També per la dificultat de localitzar els protagonistes, atès que molts noms i cognoms anotats als registres de les presons i en la documentació de la Guàrdia Civil no són escrits correctament pels agents que realitzen les detencions, altres -les dones- perden el seu cognom de naixement quan es casen i una bona part ja ha mort. A Catalunya, la major part dels que tenen contacte amb els evadits (guies, policies, hotelers, etc.) també han mort, ja que han passat setanta-cinc anys des que succeïren aquests fets.

Abordant aquest episodi històric d'una manera general, podem concloure que durant els anys de la Segona Guerra Mundial arriben a Espanya al voltant de 80.000 persones fugint dels combats i de la persecució.[3] Poden agrupar-se en cinc grans grups:

· Francesos que pretenen incorporar-se a l'exèrcit que els generals Giraud i De Gaulle organitzen al nord d'Àfrica i, a partir de la primavera del 1943, fugir del Servei de Treball Obligatori (STO), que obliga els joves en edat militar a anar a treballar a la indústria de guerra alemanya.

· Jueus de moltes nacionalitats que fugen de la persecució nazi. Per als que no ho aconsegueixen, la seva destinació més probable són els camps d'extermini. Alguns autors parlen de 37.500, però recents estudis situen la xifra en uns 15.000.[4]

1. Yeuda BAUER (1981), *American Jewry and the Holocaust. The American Jewish Joint Distribution Committee, 1939-1945*, Wayne State University Press; i Haim AVNI (1982), *España, Franco y los judíos,* Altalena

2. Josep CALVET (2014). *Huyendo del Holocausto.* Lleida: Editorial Milenio

3. Josep CALVET. "Les Muntanyes de la Llibertat". Barcelona: L'Avenç (2008)

4. J. CALVET (2014) op. cit.

· Militars desmobilitzats -polonesos, belgues, francesos…- que volen unir-se a l'exèrcit aliat.

· Aviadors aliats que, després de ser abatuts al front de batalla, busquen retornar a Anglaterra per a reincorporar-se als combats.

· Guardes fronterers alemanys i nazis. Comencen a arribar a partir de l'alliberament del sud de França, a l'agost del 1944, i ho fan fins ben entrats els anys cinquanta. Cerquen la protecció de l'Espanya franquista.

A Alemanya, entre el 1933 i el 1935, mentre milers de jueus opten per l'exili, els més optimistes pensen que la persecució és passatgera. Res més lluny de la realitat. Entre el 1933 i el 1945 només al territori del Reich s'emeten prop de 2.000 ordenances i decrets antijueus. La seva situació es complica amb el pas dels mesos. Al setembre del 1935 s'aproven les lleis de Nuremberg, que són la base per a convertir als jueus en ciutadans de segona categoria. El 1937 són obligats, sense cap base legal, a vendre els seus negocis, i, al novembre del 1938, té lloc el pogrom, conegut com la Nit dels Vidres Trencats, durant el qual s'executen molts assassinats, la destrucció de sinagogues i botigues i la detenció de milers de jueus. Similars mesures repressives es decreten als països ocupats. Per tot plegat, uns milers intenten fugir de l'Europa dominada pels nazis i arriben a la península Ibèrica en diferents etapes:

·Entre el 1939 i el 1940 passen per les duanes -Les, la Seu d'Urgell, Puigcerdà, la Jonquera, etc.- amb la documentació exigida per les autoritats espanyoles. Alguns procedeixen de Polònia després de travessar mitja Europa.

· De juny del 1940 a desembre del 1942 escapen de la França de Vichy que promou una important legislació antijueva que comporta detencions, internaments i deportacions. Malgrat la teòrica independència del territori governat per Petain, el seu govern col·labora estretament amb els nazis, especialment en la persecució dels jueus.

· Durant el 1943 es produeix un descens de les evasions. La majoria dels residents a França han estat deportats després de l'ocupació de la França lliure per l'exèrcit alemany al novembre del 1942. Els que han evitat la detenció romanen amagats.

· El 1944 els fugitius són joves sionistes i nens orfes. Mercès a la tasca de les xarxes d'evasió organitzades per la resistència jueva a França i a les entitats d'assistència social encarregades de la protecció de nens orfes, centenars d'aquests joves són conduïts a Espanya.

Durant l'any 1940, les pressions alemanyes davant del govern espanyol fan que aquest deixi d'emetre visats d'entrada al país. Des d'aleshores, els que pretenen arribar a Espanya ho han de fer clandestinament a través dels colls de muntanya. Les evasions per la muntanya es caracteritzen pel seu dramatisme, ja que fugen famílies integrades per avis, fills i néts a través de passos superiors als dos mil metres d'alçada que han de superar sovint sota el fred i la neu. Tampoc duen un equipament adequat, atès que sovint vesteixen amb roba i calçat de ciutat. En conseqüència es produeixen nombrosos accidents que comporten morts i que alguns pateixin amputacions de membres. A més, han de fer front a una intensa vigilància tant en territori francès com en arribar a Espanya, ja que la Guàrdia Civil controla tots els camins procedents de França i Andorra.

Per tot plegat adquireixen protagonisme les xarxes d'evasió. Es tracta de grups de persones que condueixen els refugiats des de qualsevol punt d'Europa fins a la península Ibèrica. Sovint els seus membres no es coneixen entre ells per evitar delacions. Inicialment són constituïdes pels serveis secrets aliats per facilitar la fugida de militars i polítics, però amb el pas del temps també presten servei a jueus. Als darrers esglaons de les xarxes hi trobem ciutadans espanyols -republicans espanyols exiliats a França o a Andorra, contrabandistes o pastors dels pobles dels Pirineus- a qui s'encarrega l'últim tram de l'evasió, el pas a Espanya. Malgrat que s'han documentat casos en què els guies s'aprofiten d'aquestes indefenses famílies a qui roben les seves pertinences, la majoria manté una actitud exemplar. Als pobles fronterers s'ofereix una gran solidaritat i ajut als refugiats. És el cas de Les, a la Val d'Aran, on nombroses famílies s'impliquen en l'acollida, en les seves pròpies llars, de fugitius que arriben al poble fatigats i atemorits després d'anys de fugida.

Malgrat tot, la major part són detinguts només xafar el territori espanyol. Des de la tardor del 1940 fins a finals del 1942 la Guàrdia Civil i la policia espanyola expulsen a França a alguns dels refugiats. Un acord amb la França de Vichy permet retornar al seu país d'origen a tots aquells detinguts en un radi de cinc quilòmetres al voltant de la frontera. La decisió de lliurar-los a la policia francesa o alemanya provoca situacions dramàtiques de suïcidis i autolesions, com la que protagonitza, entre altres, el filòsof alemany Walter Benjamin, mort a Portbou al setembre del 1940.

Per la resta, la seva destinació són les presons de partit judicial i més tard les presons provincials i els camps de concentració com els de Cervera i Miranda de Ebro. El camp de concentració de Cervera és habilitat l'any 1939, primer al magatzem de l'empresa CROS i després a la Universitat. Inicialment acull presoners republicans espanyols i després a refugiats estrangers -nois en edat militar, compresos entre els 18 i els 40 anys-, entre ells jueus, procedents de Girona, que van de camí al camp de concentració de Miranda de Ebro (Burgos).[5] El camp de Miranda de Ebro és el darrer camp de concentració dels habilitats durant la Guerra

5. Josep CALVET. "Cervera en el món concentracionari franquista. Una aproximació".*Miscel·lània Cerverina*, núm. 20 (2010), p. 197-223

Civil en clausurar-se, l'any 1947. Després d'acollir presoners republicans passen per les seves instal·lacions brigadistes internacionals, refugiats aliats, jueus i, fins i tot, nazis que cercaven la protecció del règim de Franco.

Amb el pas dels mesos, s'adverteix una major tolerància per part de les autoritats espanyoles que faciliten l'estada dels refugiats en hotels i balnearis. Hi contribueix les gestions efectuades per la representació de l'organització benèfica jueva American Joint Distribution Committee (AJDC) que s'instal·la a Barcelona a finals del 1941. La seva missió principal és evitar l'empresonament i la dispersió de les famílies jueves i gestionar la seva sortida d'Espanya. La pròpia evolució de la Segona Guerra Mundial, que a partir de la batalla de Stalingrad es decanta de manera cada cop més clara cap al bàndol aliat, també motiva certs moviments en la política exterior espanyola que es mostra més favorable a atendre les demandes dels països aliats i de les organitzacions de socors. Per tot plegat, el tracte a aquests refugiats millora ostensiblement.

Espanya no permet que els refugiats jueus s'estableixin al país i demana que cerquin un nou país d'acollida. Malgrat això la seva estada pot allargar-se mesos o, fins i tot, anys, atesa la dificultat per obtenir els visats d'emigració per part d'un tercer país. A majoria de destinacions regeix una política molt proteccionista pel que fa a la concessió de visats d'entrada. Durant aquest temps són allotjats en hotels, pensions i cases particulars a càrrec de l'AJDC. La ciutat de Barcelona esdevé el lloc on es concentren la major part dels refugiats a l'espera d'obtenir l'autorització per partir. Fins al 1942 la destinació dels aplegats a la península Ibèrica acostuma a ser l'Amèrica Central o el Carib -Mèxic, Veneçuela, Cuba, etc.- i els Estats Units. Durant el 1943 els Estats Units passa a ser el lloc preferent per emigrar. Per contra, al 1944 alguns grups van als Estats Units i al Canadà – després que aquest país concedís uns centenars de visats a famílies-, però la majoria es desplaça al protectorat britànic de Palestina. Els trajectes a Amèrica es fan amb vaixells de línia regular que cobreixen aquest itinerari. Per contra, els trasllats a Palestina s'efectuen amb vaixells portuguesos llogats especialment per a l'ocasió pe rl'AJDC i que parteixen del port de Cadis.

La reconstrucció de les històries de vida dels protagonistes

Després de documentar aquest episodi històric, l'objectiu següent ha estat la recuperació de les històries de vida dels seus protagonistes i, en la mesura del possible, recollir el testimoni dels evadits i de les persones que els van ajudar. Per aconseguir-ho, s'han consultat els arxius de l'Estat espanyol, que disposen de documentació sobre el tema incloent-hi els arxius comarcals, provincials i els dels diferents ministeris amb participació directa en l'acollida i empresonament dels fugitius. També s'ha accedit a altres arxius i centres de documentació internacionals -Memorial de la Shoah de París, United States Holocaust Museum Memorial de Washington, Yad Vashem de Jerusalem i American Joint Distribution Committee de Nova York. Finalment, s'ha entrevistat alguns dels jueus que fugiren de l'Holocaust a través dels Pirineus, els seus familiars, passadors, hotelers i habitants dels pobles propers a la frontera.

El material recollit ha facilitat la publicació de dos llibres.[6] Paral·lelament, diferents administracions han mostrat interès per aquest episodi emprenent diverses iniciatives en els camps de la recerca, difusió i homenatge. La Diputació de Barcelona executa entre els anys 2013 i 2015 un projecte europeu dins del programa "Europa pels Ciutadans" que inclou, entre altres activitats, la celebració de jornades de formació i difusió i l'enregistrament d'entrevistes a jueus establerts a Barcelona. Per la seva part, la Diputació de Lleida desen-

Tòtem informatiu instal·lat a Pònt de Rei (Val d'Aran) i que forma part d'una de les rutes senyalitzades dins del projecte Perseguit i Salvats, que impulsa la Diputació de Lleida. ©Diputació de Lleida

6. J. CALVET (2014), op. cit. i Josep CALVET; Cristina GARCIA; Rosa SERRA ROTÉS; Víctor SÖRENSSEN; Manu VALENTIN (2015), *Barcelona, refugi de jueus* (1933-1958). Barcelona: Angle Editorial

volupa des de l'any 2013 un ambiciós projecte anomenat "Perseguits i Salvats", amb l'objectiu de recuperar la memòria del pas pels Pirineus de Lleida dels milers de refugiats jueus. Es tracta d'una iniciativa que fins a la data ha permès la senyalització de cinc dels itineraris d'evasió i la seva promoció dins de l'àmbit turístic i memorial, l'enregistrament d'entrevistes amb protagonistes i la realització de diversos actes de difusió i homenatge.

L'exposició

Al juliol de 2015 s'inaugura al Museu d'Història de Catalunya l'exposició "Fugint de l'Holocaust. Catalunya i els refugiats jueus de la Segona Guerra Mundial" per iniciativa del mateix Museu i de la Diputació de Barcelona. L'objectiu de la mostra és commemorar el 70è aniversari de l'alliberament dels camps de concentració i extermini del règim nazi. Es tracta d'una exposició que traça per primer cop la història dels jueus que fugien de l'Holocaust a través dels Pirineus catalans, i ofereix el cas d'onze testimonis. A través del recorregut per les seves històries de vida es pot copsar la dimensió tràgica de l'episodi i alhora conèixer el relat d'una part de la història mundial que es relliga amb la història catalana a partir del record dels seus testimonis.

Eduard Heilbruner (Sulzburg, 1876) i Lina Levi (Friburg, 1883) eren originaris de la regió de la Selva Negra (Alemanya). A l'octubre del 1940 foren deportats a França juntament amb milers de jueus alemanys. El govern francès, col·laboracionista amb l'exèrcit d'ocupació alemany, n'establí l'internament al camp de concentració de Gurs, on passaren setmanes en condicions infrahumanes. Posteriorment foren traslladats al camp de Récébédou, al sud de Tolosa, i, finalment, al camp Des Milles, prop de Marsella. La detenció a França posà en alerta la seva filla Rosl, que, des de principis dels anys trenta, s'havia refugiat a Barcelona. Estava casada amb Kurt Sontheimer, que gestionava la delegació de l'empresa de porcellana i joguines Lehmann que els seus pares tenien a Nuremberg. Rosl i Kurt feren tot tipus de gestions per tal d'aconseguir l'autorització que permetés Eduard i Lina desplaçar-se a Espanya. Malgrat tot, a l'octubre del 1941, el cònsol d'Espanya a Marsella, Valentín Via Ventalló, va denegar la sol·licitud i, el 30 d'agost del 1942, Eduard i Lina enviaren la darrera carta a la seva filla, coneixedors que serien deportats a Polònia. El matrimoni morí al camp d'extermini d'Auschwitz.

La seva història parla de la persecució dels jueus a Europa, de l'arribada dels primers refugiats a Barcelona i de l'horror dels camps de concentració i extermini.

Víctor Papo (Milà, 1927) era membre d'una família de jueus sefardites establerta a París, on havien arribat procedents d'Itàlia i Turquia. El matrimoni i els seus dos fills, Alfredo i Víctor, adquiriren la nacionalitat espanyola aprofitant el Reial decret de Primo de Rivera del 1924. L'any 1940, les forces alemanyes ocuparen l'hotel que regentaven i, quan el govern de Vichy aplicà les primeres lleis racials, el cònsol espanyol, Bernardo Rolland, aconsellà al seu pare de no registrar-se com a jueu davant dels alemanys i li lliurà un document de protecció. Després de ser denunciats per un empleat de l'hotel, Rolland els va recomanar que fugissin d'immediat davant l'amenaça de ser detinguts i internats al camp de Drancy. Van agafar un tren nocturn que els portà a Hendaia i d'allí passaren a Espanya per establir-se a Barcelona, on iniciaren una nova vida. Alfredo va ser cridat al servei militar, mentre que Víctor inicià els seus estudis a l'Escola Industrial, que completaria a Tolosa, i va dur a terme la seva carrera professional com a enginyer.

La seva història parla de les duanes i de la importància de l'estació de ferrocarrils de Portbou, de les ambaixades i els consolats espanyols i el rol que van tenir durant el conflicte, i de la Comunitat Israelita de Barcelona, abocada a la clandestinitat o la conversió durant el franquisme.

Françoise Bielinsky va néixer a París l'any 1937. Els seus pares, originaris de Polònia, s'havien conegut i casat a Alemanya, on nasqué el seu germà Reinholds. El 1933, després de l'ascens al poder de Hitler, van emigrar a França. El seu pare muntà un taller de confecció a París, però, després de l'ocupació nazi, va ser internat en un camp de concentració. Al cap de poc temps aconseguí evadir-se i tota la família es refugià a Pau, on van viure gairebé dos anys. A l'abril del 1942, davant de la imminent ocupació del sud de França pels alemanys, van decidir fugir cap a Espanya, amb l'ajut de la resistència francesa. De Pau van anar a Luchon i d'allí, a la Val d'Aran, on van ser detinguts a Les. La pressió del veïns del poble impedí que la policia els retornés a França. Més tard marxaren cap a Barcelona i d'allí, a Vigo, on, al gener del 1943, partiren cap a Veneçuela. Françoise, convertida en Paquita, es va casar amb Juan Sitzer, un altre refugiat d'origen polonès.

La seva història parla de la solidaritat a Catalunya, amb l'exemple del poble de Les, a la Val d'Aran, però també de l'estructura i el funcionament de les xarxes d'evasió i dels passadors.

Jenny Kehr (Appenheim, 1895) havia estat deportada des d'Alemanya fins al camp francès de Gurs, d'on aconseguí fugir. A l'octubre del 1942 creuà els Pirineus amb l'objectiu d'emigrar als Estats Units, on vivien les seves filles. Detinguda a Coll de Nargó, en un estat físic molt deteriorat a conseqüència de l'esforç realitzat, el governador civil de Lleida n'ordenà el trasllat al camp de concentració de Miranda de Ebro, on no fou acceptada per ser dona. Dies després, el mateix governador decretava que fos conduïda a Figueres per ser expulsada

Vista de la presó del partit judicial de Sort on s'internaren prop de 3.000 refugiats, entre ells uns cinc-cents jueus, detinguts al Pallars Sobirà i a la Val d'Aran després de creuar clandestinament els Pirineus entre el 1939 i el 1944. ©Arxiu Comarcal del Pallars Sobirà

a França pel fet de ser jueva. De camí a la capital de l'Alt Empordà fou internada a la presó de dones de Barcelona, on decidí suïcidar-se abans que tornar als escenaris de la persecució. Va ser enterrada a la fossa comuna del cementiri de Montjuïc el 17 de desembre del 1942.

La seva història parla del pas clandestí per camins dels Pirineus i de les dificultats i pors associades al viatge, però també introdueix el tema de les expulsions a la França ocupada pels nazis i les presons de dones que existien en territori català.

Lea Lazega (Lodz, Polònia, 1911), el seu marit Jacob i les filles del matrimoni, Faye (1931) i Eva (1934), vivien a Bèlgica, país que abandonaren després de l'ocupació alemanya. Es van desplaçar a París i després a Marsella, on intentaren aconseguir la documentació per emigrar als Estats Units. Mentrestant, al desembre del 1941, va néixer el seu tercer fill, Max. Jacob va ser internat al camp Des Milles, d'on va aconseguir sortir, i es va quedar amagat a França fins al final de la Segona Guerra Mundial. Per la seva banda, al novembre del 1942, Lea i els seus fills es traslladaren a Amélie-les-Bains, des d'on passaren clandestinament a Espanya. Van ser detinguts a Espolla i immediatament separats. Lea i Max van anar a la presó de Figueres, mentre que Faye i Eva anaren a l'Hospici Provincial. Posteriorment es van reunir a Caldes de Malavella. Un cop a Barcelona, Lea només aconseguí visats d'emigració per a Faye, Eva i Max, que partiren cap als Estats Units. No va ser fins al 2 de juny del 1944, quatre anys després d'abandonar Bèlgica, que Lea Lazega arribà a Port Richmond (Pennsilvània). La seva odissea havia acabat i pogué reunir-se amb els seus fills.

La seva història parla del balneari de Caldes de Malavella, com exemple dels establiments que van concentrar centenars de refugiats, però també del treball d'acollida efectuat pels consolats aliats de Barcelona i els hotels i pensions on es van allotjar els més de deu mil jueus que van passar per la ciutat comtal.

Arnold Einhorn (Anvers, 1913) era un dels cinc fills d'una família que, al maig del 1940, es refugià a França, on foren internats als camps d'Agde i Rivesaltes. En ser alliberats, Arnold i les seves germanes s'integraren a la resistència jueva, fins que, a l'estiu del 1943, Arnold decidí fugir a Espanya, atès que les seves activitats corrien el risc de ser descobertes. Detingut a Alòs d'Isil, passà per les presons de Sort, Lleida i el camp de concentració de Miranda de Ebro. Al gener del 1944 se'n va anar cap a Palestina i s'allistà a la Brigada Jueva, que combaté amb l'exèrcit britànic. En acabar la Segona Guerra Mundial, s'establí a París, on estudià medicina i s'especialitzà en pediatria. El 1954 va emigrar als Estats Units, on va exercir com a metge i professor universitari i va portar la direcció de l'Hospital Lincoln de Nova York.

La seva història parla de la presó de Sort, com

Detall de l'exposició "Fugint de l'Holocaust. Catalunya i els refugiats jueus de la Segona Guerra Mundial", inaugurada al juliol del 2015 al Museu d'Història de Catalunya i que itinerarà per diferents museus de Catalunya durant els anys 2016 i 2017.
©Museu d'Història de Catalunya

exemple de presons de partits judicials per on passaven els detinguts que havien creuat clandestinament els Pirineus; però també del camp de concentració de Miranda de Ebro, on eren enviats els nois en edat militar, i els hotels dels Pirineus, on s'allotjaven aquelles famílies que aconseguiren evitar les presons. Molts d'ells van arribar a Barcelona de la mà de l'organització benèfica American Joint Distribution Committee, dirigida per Samuel Sequerra, que s'ocupà de d'atendre'ls i de gestionar-ne l'emigració a un altre país.

Fred Arom (Düsseldorf, 1930) abandonà Alemanya amb els seus pares i el seu germà David després de l'impacte que la Nit dels Vidres Trencats ocasionà a la família. S'establiren a Anvers (Bèlgica), d'on fugiren a França al maig del 1940. Allí foren internats als camps de concentració de Brens i Rivesaltes. Fred i David aconseguiren escapar-se'n, mentre que els seus pares eren enviats a Drancy i deportats a Auschwitz, on foren assassinats. David es refugià a Suïssa, mentre que Fred fou amagat per l'Œuvre de Secours aux Enfants (OSE) fins que, al juny del 1944, creuà els Pirineus. Després d'una breu estada a Lleida, fou conduït a Barcelona i, el 26 d'octubre, partí des del port de Cadis en direcció a Palestina, on adoptà el nom de Simha Arom. L'any 1951 retornà a França per completar els seus estudis d'etnomusicologia i s'especialitzà en la música de l'Àfrica central.

La seva història parla de les lleis antisemites i la Nit dels Vidres Trencats, però també de les ràtzies de Vichy i el camp d'internament de Drancy, a França, i de les organitzacions assistencials jueves, com l'Œuvre de Secours aux Enfants (OSE), que tingué com a primera prioritat el rescat i la salvació dels infants que sovint romanien als camps d'internament amb els seus pares.

L'últim panell de l'exposició parla de la sortida cap a la llibertat, Amèrica i Eretz Israel, a través de les històries de vida d'Elias Zomerplaag, Fred Manasse i Betsy Wijnberg i Dan Ehrlich, tres exemples de viatge a bord dels vaixells que portaven cap a una nova vida a aquells que havien aconseguit creuar els Pirineus.

Tragèdia al call. Tàrrega 1348: el fossar dels jueus i el carrer de la Font, 7-9

Anna Colet, directora de l'excavació de les Roquetes i tècnica del MCUT i Oriol Saula, coordinador de l'excavació de les Roquetes i director tècnic del MCUT

El cementiri de les Roquetes es troba situat a uns 900 metres del nucli urbà de Tàrrega, fora muralles, en vessant i proper a un curs d'aigua, com la majoria de cementiris medievals jueus de la península i tal com la Misnà recomana *"carroñas, sepulcros, curtidoríasdeben estar, por lo menos, a 50 codos de la ciudad"*.[1]

La identificació del jaciment de les Roquetes com a necròpolis jueva va representar un procés d'estudi de la documentació i la realització de l'excavació en paral·lel. Tal com diu l'investigador David Romano *"La adscripción de un barrio, una casa, un edificio o incluso de un cementerio a un colectivo como el judío no suele ser fácil, sobre todo si falta el apoyo documental"*.[2] En aquest mateix sentit, aquest autor afirma que perquè les restes puguin ser considerades jueves cal que s'apleguin textos documentals que s'hi refereixin ben explícitament, que apareguin restes epigràfiques en hebreu o bé que es trobin manifestacions materials de costums o ritus o tradicions jueves.[3]

L'excavació al jaciment de les Roquetes es va dur a terme entre els mesos de febrer i setembre de 2007. Per a identificar l'indret com a necròpolis jueva va ser clau l'estudi dels llibres d'Estimes de 1501, a banda d'altres documents consultats. Aquest estudi va propiciar, poc abans de l'inici de l'excavació, la proposta d'ubicació del fossar dels jueus feta per Xavier Muntané.[4] Aquesta proposta coincidia amb la presència d'un jaciment catalogat, però mal conegut, amb restes humanes enterrades. Aquest indret arqueològic identificat amb el nom de les Roquetes es coneixia per una notícia poc precisa d'una troballa fortuïta, en el moment de fer una bassa de rec, de restes d'enterraments a la primera meitat del segle XX. En aquell moment no es va a dur a terme cap excavació arqueològica ni es van recollir les restes per ser estudiades o preservades. La coincidència del que es desprenia dels llibres d'estimes de 1501 amb la situació del jaciment arqueològic de les Roquetes va representar un primer pas fonamental per a la identificació de la necròpolis jueva, però calia corroborar aquesta hipòtesi.

La prova que va permetre la verificació de la hipòtesi va venir per la recuperació de dos elements epigràfics durant l'excavació, concretament dos anells amb epigrafia en hebreu (MCUT 4457 i 4458) (fig.1). Altres elements epigrafiats, com podrien ser les làpides, no van ser documentades durant el procés d'excavació del jaciment de les Roquetes, tot i que sabem que existeixen a través de la documentació de principis del segle XVI, quan la necròpolis queda en desús i s'aprofiten les làpides per a altres usos.[5]

A les Roquetes es van excavar un total de 182 tombes individuals, tombes que tipològicament responen als tipus utilitzats durant l'edat mitjana per les diferents religions que poblaven el territori i que tenen paral·lels als cementiris jueus de Barcelona[6] i Girona,[7] entre altres. (fig.2)

El ritual funerari hebreu és complex en les seves formes, i les restes materials que deixa són ben escas-

Fig. 1. Anell epigrafiat en hebreu, s'hi pot llegir el nom de dona BONETA (MCUT 4457). Fotografia: Núria Boleda

1. Jordi CASANOVAS (2003). "Las necrópolis judías hispanas: Las fuentes y la documentaciónfrente a la realidadarqueológica". A: *Juderías y sinagogas de la Sefarad medieval.* Conca: Universidad de Castilla-La Mancha.

2. Flocel SABATÉ. "La Sefaradcautiva y reinventada". A:*¿Una Sefaradinventada?. Los problemas de interpretación de los restos materiales de los judíos en España.* Córdoba: Ed. El Almendro, p.41.

3. David ROMANO. "Fossars jueus catalans". *Acta Historica et ArchaeologicaMediaevalia*, núm. 14 (1994), p. 291-315.

4. Josep Xavier MUNTANÉ. "Proposta d'ubicació del fossar dels jueus de la vila de Tàrrega a partir dels testimonis documentals continguts en els llibres d'estimes". *URTX: Revista Cultural de l'Urgell,* núm. 20, p. 103-118

5. L'any 1503 Joan Ponces, apotecari, demana als prohoms targarins utilitzar una pedra del fossar dels jueus per bastir un pont. Aquesta petició es troba recollida al llibre d'actes de les reunions del consell celebrades entre el 1501-1510 (J. MUNTANÉ,op. cit.,nota 4, p. 107)

6. Xavier, MAESE; J. CASANOVAS. "Nova aproximació a la cronologia del cementiri jueu de Montjuïc (Barcelona)".*Tamid,* núm. 4 (2004), p. 7-25. http://www.raco.cat/index.php/Tamid/article/view/264517/352171

7. Lluís PALAHÍ. *Memòria d'excavació: Bou d'Or, Departament de Cultura i Mitjans de Comunicació.* Direcció General del Patrimoni Cultural. Generalitat de Catalunya

Fig. 2. Vista aèria d'una part del jaciment, vist des de l'oest. Fotografia: MCUT

ses. L'excavació va permetre la documentació de l'ús de taüts i baiards en les tombes documentades més a l'oest de la intervenció, i va poder inferir que amb el pas del temps se'n va adoptar l'ús fins a arribar a ser gairebé majoritari al final de la vida del cementiri. L'escatologia hebrea parla del contacte del mort amb el terra per facilitar-ne la descomposició. Tot i que aquesta pràctica sembla contrària a l'ús del taüt, aquest element s'ha documentat a la immensa majoria de cementiris excavats a la península ibèrica: Barcelona,[8] Girona,[9] Lucena,[10] Valladolid,[11] León,[12] entre altres, posant de manifest que també el regionalisme s'aferma en relació amb la mort.[13]

Es va poder documentar l'ús del sudari en diversos inhumats, ja sigui per la presència d'agulles (MCUT 4446, 4447 i 4448) o ja sigui per la posició que els ossos han mantingut un cop la descomposició dels teixits és total. Aquest ús del sudari també ens arriba a través de testimonis documentals, com és el cas del testimoni escrit d'un rabí valencià.[14]

Fig. 3. Detall del teixit recuperat a l'enterrament femení ENT 37, on se'n pot apreciar la complexitat i la riquesa. Fotografia: Museu Tèxtil de Terrassa

En dos enterraments femenins (ENT 37 i EST 10) es van documentar restes de tocat (fig.3), un ric teixit que combina diferents tipus de fils, alguns d'ells entorxats amb or,[15] elements que també es documenten en altres cementiris medievals jueus: Girona,[16] Barcelona,[17] Valladolid,[18] Praga[19] i Àvila.[20]

Dels 182 enterraments individuals, almenys dos (ENT 56 i 57) són enterraments secundaris, ambdós

8. X. MAESE; J. CASANOVAS (2004) op. cit.

9. Ll. PALAHÍ, op. cit.

10. Daniel BOTELLA; J. CASANOVAS (2009). "El cementerio judío de Lucena (Córdoba)". A: *MEAH,* secciónHebreo 58. Granada: Universidad de Granada

11. J. MOREDA; R. SERRANO (2009). *La necrópolis judía del Paseo de la Acera de Recoletos (Valladolid).* Valladolid: Junta de Castilla y León

12. Javier CASTAÑO; José Luis AVELLO. "Dos nuevos epitafios hebreos de la necrópolis del Castro de los Judíos (Puente Castro, León)". *Sefarad. Revista de estudios hebraicos y sefardíes*, núm. 61, p.2

13. Eleazar GUTWIRTH. "Muerte y mentalidad hispano-judía (siglosXIII-XV)". *El Olivo,* vol. XIII, núm. 29-30, p. 169-185

14. "lelaban con agua caliente, rapandole la barba y debaxo de los brazos y otras partes del cuerpo, y los amortajan con liençonuebo, calçónes y camisa limpia, y capa plegada, y les ponen a la cabecera una almohada con tierra virgen, y en la boca moneda de plata, aljofar o otrascosas; y derraman por la cassa de los diffunctos el agua que tienen los cantaros y tinajas quando mueren" M.CALVO (2003). "Necrópolis judía de Valencia, nuevos datos". A: *Juderías y sinagogas de la Sefarad medieval.* Conca: Universidad de Castilla-La Mancha. p. 583-610

15. Montserrat XIRAU (2012). "Tratamiento de restauración de textiles arqueológicos realizados en el Centre de Documentació i Museu Tèxtil de Terrassa". A: *Jornadas internacionales sobre conservación de tejidos procedentes de contextos funerarios*. Madrid: Secretaría de Estado de Cultura

16. Ll. PALAHÍ, op. cit.

17. A. DURAN; J.M. MILLÀS. "Una necrópolis judaica en el Montjuich de Barcelona". *Sefarad: Revista de Estudios Hebraicos y Sefardíes,* vol. 7, núm. 2 (1947), p. 231-259

embolcallats amb una mena de sudari, del qual se'n van poder recuperar petits fragments en un dels enterraments. La tradició jueva considera que només es poden moure els cadàvers en determinats casos. Per aquests enterraments secundaris també trobem paral·lels a la ciutat de Lucena.[22]

En alguns enterraments de dones o infants es va poder documentar que aquests estaven enterrats amb collarets o braçalets de diferents materials, entre els quals sobresurt l'atzabeja. Aquests elements no s'han entès com a aixovar, s'ha interpretat com a amulets, elements de protecció per a aquells més dèbils de la societat: les dones i els nens.[23]

En una de les fosses comuns (FS 163), associat a un infant (ue 1185) d'aproximadament tres anys, es va documentar un collaret d'amulets amb 10 elements (fig.4). Les denes i els penjolls d'aquest collaret són de corall vermell -2 penjolls-, d'atzabeja –dos penjolls- de banya, de cristall de roca, de vidre fumat i pasta vítria. Per aquest tipus de peces de collaret trobem paral·lels en altres jaciments, ja siguin cristians,[24] jueus[25] o musulmans,[26] fet que ens indica que eren elements utilitzats per tota la societat. Els amulets dins la tradició o cosmovisió del judaisme no eren acceptats en un primer moment, però ja que eren usats per una gran part de la població, se'n va acceptar l'ús, tot i així tenia detractors, com podia ser Maimònides.[27]

Fig. 4. Collaret d'amulets pertanyent a un infant d'uns tres anys, assassinat durant l'avalot de 1348. Fotografia: Núria Boleda

Al jaciment de les Roquetes només es documenta un únic nivell de tombes. De les 182 tombes excavades només en un sol cas (ENT 117 i 118) una tomba retalla l'altra, i només ho fa en el seu extrem est, sense arribar a destorbar la inhumació més antiga. Aquest fet ens indica que d'alguna manera les tombes tenien senyalització externa, tot i no haver recuperat cap làpida. Aquesta senyalització podia estar feta amb munts de terra o algun altre material perible, tal com passa als cementiris de Valladolid i Àvila, on s'ha pogut documentar negatius d'estructures circulars en el mateix estrat geològic on s'excaven les fosses d'inhumació.[28] Ens indica també que en cap moment de la vida del cementiri, almenys des de l'últim terç de segle XIII –el document més antic que es conserva i ens parla de jueus vivint a Tàrrega és del 1277.[29]

El fet que sigui un nivell únic de tombes i no hagi aparegut cap element que ens ajudi a datar-los, ens hem basat en l'excavació de Barcelona[30] i en la de Girona[31], cementiris on sí que hi ha més d'un nivell de tombes. Aquesta superposició és la que permet la datació relativa dels diferents tipus, així, les de banyera i antropomorfes amb coberta de lloses són les més antigues, i les de taüt, les més modernes, convivint amb les de banyera. A diferència dels cementiris del Monjuïc de Barcelona, Girona i Lucena, a les Roquetes no es documenten tombes amb cavitat lateral.

Amb aquesta cronologia relativa dels tipus de tomba podem proposar un creixement pel cementiri de Tàrrega d'oest a est, com més antigues són les tombes més properes al call es troben. És en aquest sector més proper al call on es localitzen les tombes antropomorfes i de banyera amb coberta de lloses. A ponent del jaciment i situades a l'oest d'aquestes tombes enllosades es van documentar sis fosses comunes. (fig.5).

Els enterraments en fosses comunes no són habituals i acostuma a respondre a moments de gran mortalitat, com pot ser una epidèmia. En dues de les fosses comunes es van recuperar dos canuts de mone-

18. J. MOREDA; R. SERRANO (2009) op.cit.

19. M. SELMI WALLISOVÁ (2011). «Le cimetière juif médiéval du quartier de NoveMsto a Prague». A: *L'archéologie du judaïsme en France et Europe.* París: La Découverte.

20. Blas CARRERA, Jesús CABALLERO, Jorge DÍAZ. "El cementerio judío medieval de La Encarnación en Ávila". *Sefarad. Revista de estudios hebraicos y sefardíes,* núm.73, p.2

21. D. ROMANO op. cit.; E. GUTWIRTH op. cit.

22. Daniel BOTELLA; J. CASANOVAS (2009) op. cit.

23. Anna COLET(2014). "Creences i supersticions de la comunitat jueva a través dels seus objectes" A: *Tragèdia al call. Tàrrega 1348*

24. J. PASCUAL; R. SORIANO (coord.) (2000). *L'arqueologia fa ciutat: Les excavacions de la plaça Cisneros.* València: Ajuntament de València.

25. J. MOREDA; R. SERRANO (2009) op.cit.; J. CASANOVAS; O. RIPOLL. "Catálogo de los materiales aparecidos en la necrópolis judaica de Deza (Soria)". *Celtiberia,* núm. 65 (1983), p. 135-148.

26. A. MALALANA. "Un conjunto de pulseras de vidrio hallado en la excavación del hospital de San Andrés (Escalona, Toledo)". *Boletín de Arqueología Medieval,* núm. 11 (1997), p. 293-306

27. S. KLEIN-BRASLAVY(2000). "Theconcept of magic in R. Solomon ben Abraham Adret (Rashba) and R. Nissim Gerondi (Ran)". A: *Encuentros and desencuentros: Spanish Jewish cultural interactiontroughoutHistory.* Tel-Aviv: University Publishing Projects

28. CABRERA, CABALLERO, DÍAZ (2013) op. cit.; MOREDA, SERRANO (2009) op. cit.

29. J. MUNTANÉ (2015). *Regest dels documents de l'Arxiu Parroquial de Verdú relatius als jueus (1265-1484).* p. 103, nota 2.

30. X. MAESE, J. CASANOVAS (2004) op. Cit.

31. Ll. PALAHÍ op. Cit.

Fig. 5. Vista aèria de les fosses comunes. Fotografia: MCUT

des, amb un total de 18 peces, monedes que ens van aportar cronologia per a aquestes fosses comunes, a mitjan segle XIV.[32]

L'estudi antropològic[33] ens revela que els inhumats trobats a les fosses comunes, comptabilitzats fins al moment en 69 NMI (nombre mínim d'individus), van patir una mort violenta. Més de la meitat dels cossos presenten clars indicis per lesions a les restes òssies, per armes, objectes tallants o altres tipus. La resta dels individus que es troben en el mateix context funerari i que no presenten evidències de mort violenta a les restes òssies conservades, hem de creure que haurien mort també com a conseqüència d'altres ferides fetes en òrgans vitals, sense deixar marca a l'estructura òssia. A les fosses comunes s'hi troba representada tota la població: des de nadons fins a individus d'edat avançada, d'ambdós sexes, per tant, fou un atac indiscriminat sobre tota la població del call, i, tal com evidencia l'estudi antropològic, amb acarnissament.

L'estudi de la documentació,[34] ladata proporcionada per les monedes i el carboni 14 i l'estudi antropològic ens porten a proposar com a causa d'aquestes fosses comunes l'atac al call del 1348.

Paral·lels per aquest tipus d'enterraments múltiples en cementiris jueus medievals en trobem a la ciutat de València.[35] A València es va excavar una fossa amb 40 individus disposats sense cap cura, fet que evidencia que van ser llançats a dins de forma aleatòria, a diferència del cementiri targarí, on els morts foren dipositats amb un respecte pel difunt, seguint l'orientació ritual jueva, el cap a l'oest i els peus a l'est i evitant la superposició dels cossos.

A la fossa comuna valenciana, l'estudi antropològic revela que dels 40 invidivus que hi van ser abocats només 10 presentaven signes de mort violenta, la majoria d'ells homes d'edat adulta; per la resta d'individus es proposava com a causa de la mort la pesta negra 1348, datació feta a partir de dues monedes aparegudes a la fossa i la relació de la fossa comuna amb una fossa posterior que la tallava i que es va datar en la primera meitat del segle XV. Per altra banda, a diferència del cas targarí, a València l'assalt no es reflecteix als documents.

A Tàrrega s'han pogut documentar altres evidències de l'assalt al call del 1348. Deixant de banda el cementiri jueu, l'any 2008 s'excaven uns solars a la zona del call. L'indret era al carrer de la Font, 7-9,i la intervenció va estar motivada per la construcció d'un edifici en l'espai anteriorment ocupat per dues cases. L'excavació d'aquest indret va permetre la documentació d'un sector del call que tot apunta que no fou urbanitzat fins a la segona meitat del segle XIII o principis del segle XIV a tot estirar. Aquest indret de l'actual carrer de la Font es coneixia com a carrer de Santes Creus a l'edat mitjana, carrer que tancava el call per la banda oest.

El call el configuraven el carrer de les Piques, antic Arnau Farré; el carrer de l'Estudi (conegut amb diversos noms, entre els quals hi ha el de carrer del Call, c. Jueus, c. del Forn dels Jueus i c. Escola dels jueus) que actuava d'eix vertebrador i era el lloc on es localitza la sinagoga a partir del 1347, i el ja esmentat carrer de Santes Creus.[36]

El jaciment del carrer de la Font que tractem en aquesta part de l'article es troba en una zona limítrof del call, fet que suposa que, tal com passa al carrer d'Arnau Farré, era més fàcil que s'alternessin cases de jueus amb cases de cristians, per tant, la interpretació del jaciment i dels seus materials havia de ser molt acurada.

Ens centrarem en una part concreta del jaciment, el sector on es documenten una sitja i estrats amb materials de la primera meitat de segle XIV. Aquesta zona s'ha interpretat com un pati amb una sitja, que fou excavada en el primer moment d'ocupació del barri. Aquesta sitja s'amortitza i es reomple amb materials de la cronologia ja esmentada, que no va més enllà de la data de 1348; el pati s'anivella amb estrats que contenen material del mateix moment. (fig. 6)

En els nivells de reompliment de la sitja i els que anivellen el pati aparegué una quantitat important de ma-

32. Maria CLUA. "Les fosses comunes del fossar dels jueus de Tàrrega, testimoni de la realitat monetària de mitjan segle XIV". *URTX: Revista Cultural de l'Urgell,* núm. 23 (2009), p. 139-155

33. A. COLET, Jordi RUIZ, Eulàlia SUBIRÀ. "Les fosses comunes: les evidències arqueològiques i antropològiques de l'avalot de 1348" A: T*ragèdia al call. Tàrrega 1348*

34. J. MUNTANÉ. "Aproximació a les causes de l'avalot de Tàrrega de 1348".*Tamid*, núm. 8 (2012), p. 103-129

35. M. CALVO; J. VICENTE. "Peste negra y pogrom en la ciudad de Valencia: La evidencia arqueológica". *Revista de Arqueología,* núm. 206 (1998), p. 50-59

36. J. MUNTANÉ "Les cases que solien ésser dels jueus: Una aproximació al call de Tàrrega a través dels llibres d'estimes". *URTX: Revista Cultural de l'Urgell,* núm. 19 (2006), p. 106-123

Fig. 6. Sitja situada al pati del carrer de la Font, 7-9. Fotografia: MCUT

terials: restes de vaixella de taula, llànties, ceràmiques de cuina; restes de vidre; objectes de bronze associats a mobiliari, vestuari i restes de peces de ferro, gran quantitat de fauna, sense oblidar les monedes, que, juntament amb el material ceràmic, ens proporcionen un marc cronològic per aquests abocaments, a mitjan del segle XIV.

L'estudi d'aquest material moble revela que la majoria d'aquests materials estaven en ús quan es van llençar al pati i que la seva data de fabricació i adquisició (per part dels usuaris) va ser molt propera al moment de ser abocats. Algunes peces estan senceres o es trenquen com a conseqüència de l'abocament, i en unes quantes peces s'han recuperat la major part dels fragments.

Els abocaments van ser fets ràpidament i reflecteixen un possible fet crític. Molts elements mobles de la casa van a parar a l'abocament.

La seqüència per aquest abocament pensem que és la següent: en un primer moment s'aboquen els materials des de la part posterior d'una o potser diverses cases creant un munt de deixallesi posteriorment aquest munt de deixalles és dispersat i barrejat amb terres que rebleixen la sitja i pugen el nivell del pati. Això explicaria que hi ha fragments de material recuperat en els estrats que anivellaven del pati que corresponen a les mateixes peces que trobem en la rebliment de la sitja.

L'estudi de la pràctica totalitat del material ceràmic no posa de manifest la pertinença o no a la comunitat jueva de les persones que posseïen aquests materials[37] ja que les comunitats jueves s'adapten i utilitzen tant materials com tècniques constructives dels llocs on viuen, l'única diferència quant al material moble seria aquell que es relaciona amb els rituals hebreus.[38] Del conjunt ceràmic recuperat a dins de la sitja es va documentar un petit fragment de hanukiào llàntia múltiple. Paral·lels per aquest tipus de peça en trobem en diferents jaciments: el carrer Sant Honorat, 3, de Barcelona,[39] el call de Puigcerdà,[40] el castell de Lorca,[41] entre altres, tots ells jaciments que se situen dins els diferents calls. El fragment recuperat a Tàrrega correspon a una base plana sobre la qual es desenvolupen, sense peu, les cassoletes. Aquesta peça té una funció específica dins el ritual jueu, en concret en relació amb la celebració de la Festa de les Llums, peça que ens podria indicar la pertinença a la comunitat jueva de les persones que van viure a la casa a la qual pertanyia el pati amb la sitja.

Dins el material abocat a la sitja es recuperà una peça d'atzabeja (fig. 7), un penjoll trapezoïdal decorada amb quatre petits cercles que n'envolten un de central amb una perforació a la part superior per poder ser penjat. Per aquesta peça trobem paral·lels al collaret (MCUT4467) que portava un infant (ue 1185) enterrat a les fosses comunes (FS 163) de la mateixa necròpolis jueva targarina. Com ja hem esmentat anteriorment, aquesta peça no és d'adscripció únicament jueva, ja que té paral·lels en un cementiri cristià.[42]

L'estudi de l'abundant conjunt de fauna de l'excavació de la sitja sí que ens dóna una informació clara dels consumidors d'aquests animals, ja que la dieta és una de les principals expressions d'identitat

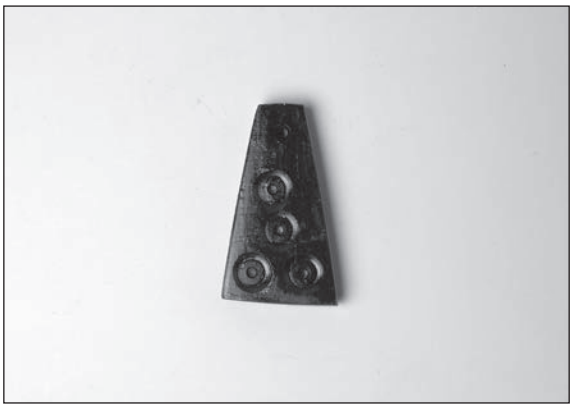

Fig. 7. Penjoll d'atzabeja recuperat a la sitja del carrer de la Font, 7-9 Fotografia: Núria Boleda

37. Miriam ESQUÉ; Iñaki MOREN.; Jordi RAMOS. "Estudi ceràmic de la intervenció arqueològica al carrer de la Font, 7-9, de Tàrrega (Urgell)". *URTX: Revista Cultural de l'Urgell,* núm. 26 (2012), p. 21-39

38. Elena ROMERO, (1989). "Arte cerimonial judío". A: *El legado material hispano: VII Curso de Cultura Hispano-judía y Sefardí de la Universidad de Castilla-La Mancha.* Conca: Universidad de Castilla-La Mancha.

39. Francesc FLORENSA; Iñaki MORENO; Jordi RAMOS; Laura SUAU (2007). "La fase baixmedieval del jaciment arqueològic del carrer de Sant Honorat, 3 (Barcelona)". A: *Actes del 3r Congrés de l'ACRAM.* Vol. 1. Sabadell: Associació Catalana per a la Recerca en Arqueologia Medieval, p. 216-225

40. Sebastià BOSOM; Claude DENJEAN; Oriol MERCADAL; Carme SUBIRANA. "El call jueu i el convent de Sant Francesc de Puigcerdà". *Tribuna d'Arqueologia 1993-1994,* Generalitat de Catalunya. Departament de Cultura

41. Ana PUJANTE; Juan GALLARDO."Huellas del pueblo judío, a través de elementos cerámicos, en el castillo de Lorca". *Alberca,* núm. 2 (2004), p. 177-187

42. PASCUAL I SORIANO (2000) op. cit.

cultural, especialment quan es regula mitjançant preceptes religiosos. En el cas del judaisme, la Torà és on es troben recollits aquests preceptes, indicant quines espècies són les adients per al consum humà i com s'han de preparar per tal que siguin aptes (caixer). Aquest fet es tradueix en el fet que les deixalles derivades del menjar d'una família jueva practicant presenten unes característiques particulars comparant-les amb les cristianes.

Els mamífers que poden ser consumits han de tenir la peülla partida i han de remugar el seu aliment, en queden exclosos porcs, conills i èquids, entre altres. Cal que siguin sacrificats d'una manera determinada, seguint les regles de la caxrut, fent que certes parts anatòmiques dels animals no es consumeixin o estiguin infrarepresentades, com és el cas dels membres posteriors, per on passa el nervi ciàtic i l'artèria femoral, que presenten molta dificultat a l'hora de ser extrets correctament perquè aquesta part pugui ser apta per al consum.

L'estudi arqueozoològic del carrer la Font, 7-9 és determinant a l'hora de poder afirmar que es tracta d'un espai on viuen membres de la comunitat jueva, ja que ovelles i cabres són les més representades, el porc només és present en un 0,5%, contrastant clarament amb jaciments cristians de la mateixa època, on aquest representa el 20% de les espècies consumides. Tant ovelles com cabres al jaciment de Tàrrega tenen infrarepresentat el membre posterior, tal com passa en l'excavació del call de Puigcerdà.[43] L'absència de conill també és un tret caracterísitc de la dieta jueva, molt abundants en jaciments cristians i islàmics contemporanis.[44]

En definitiva, ens trobem davant un abocament que ens proporciona un material que no va més enllà de mitjan de segle XIV i adscrit a la comunitat jueva.

Les possibles causes d'aquests abocaments d'uns materials que estaven en ús en el moment de ser llençats,si bé en un primer moment vam plantejar la possibilitat que també haurien pogut respondre a una mesura higiènica davant l'arribada de la pesta negra l'any 1348, actualment pensem que té molt més més sentit i pes la interpretació que aquests abocaments siguin fruit de l'avalot de 1348. Tal com apunten els testimonis documentals de l'assalt al call targarí, en l'avalot, a mésd'assassinar els seus habitants van ser saquejades les cases dels jueus i es van robar i destruir els seus béns:

Vingueren amb hostilitat al call d'aquesta aljama i amb atreviment indegut en van esbotzar i destruir violentament les portes amb destrals i altres menes d'armes, i van entrar-hi tots a l'una i cridant amb un gran clam: «Muyren los traydors». I no satisfets d'això sinó rivalitzant a cometre calamitats pitjors, van assaltar de manera infame les cases dels jueus amb llances, pedres i sagetes, i per últim, entrant a les dites cases, es van endur totes les coses i els béns dels jueus, talment lladres, i van estripar molts instruments i escriptures de diversos contractes dels jueus.

(Arxiu de la Corona d'Aragó, Cancelleria Reial, reg. 658, 23 de desembre de 1349)

Els abocaments es poden haver produït en el mateix moment de l'avalot o com a conseqüència de la neteja de la casa, un cop torna la normalitat al call i es tornen a ocupar les cases amb les famílies que han sobreviscut o amb jueus vinguts de fora de Tàrrega per a repoblar el call.

Conclusions

L'excavació del cementiri medieval jueu de Tàrrega ens ha permès conèixer un seguit d'aspectes del ritual d'enterrament jueu, un ritual que és molt complex i que comença en el moment en què el difunt deixa de respirar i acaba, per als familiars, un any després de la seva mort. Molts d'aquests aspectes no deixen restes físiques, d'altres sí, i són aquests els que hem pogut documentar. Alguns d'aquests elements són comuns a altres cementiris medievals jueus, ja siguin de la península o europeus, altres ens il·lustren sobre les creences i supersticions d'aquesta comunitat, creences que són compartides amb altres jaciments jueus, així com també cristians i musulmans.

L'estudi antropològic de les restes ens parla de la salut d'aquesta comunitat, del que menjaven, quines feines feien, l'esperança de vida..., informació que sense l'excavació arqueològica i l'estudi antropològic seria impossible conèixer. L'excavació de les fosses comunes i el seu estudi ens confirmen la magnitud de l'avalot, assalt que només coneixem a través de la documentació escrita, i, després d'aquestes dues intervencions de Tàrrega, coneixem a través de la informació que ens han aportat els morts de les fosses comunes i a partir del rastre que va deixar en el pati d'una de les cases del call.

Aquestes intervencions han permès donar a conèixer els fets de l'avalot de 1348 amb una exposició permanent al Museu Comarcal de l'Urgell de Tàrrega. "Tragèdia al call. Tàrrega 1348" ens mostra com era la convivència entre la comunitat jueva i cristiana, com s'arriba als fets del 1348 i quines repercussions té sobre la població jueva. A la vegada, l'exposició ens mostra molts aspectes sobre la comunitat jueva de la Tàrrega medieval gràcies a la informació documental i arqueològica.

43. S. BOSOM; C. DENJEAN; O. MERCADAL; C. SUBIRANA op. cit

44. A. COLET, O. SAULA, S. VALENZUELA. "Les evidències arqueològiques de l'avalot del 1348 al call de Tàrrega. El jaciment del carrer de la Font 7-9" A: *Tragèdia al call. Tàrrega 1348* S. VALENZUELA; L. VALENZUELA. "La fauna recuperada al carrer de la Font, 7-9: Testimoni de l'alimentació al call jueu de Tàrrega (l'Urgell)". *URTX: Revista Cultural de l'Urgell,* núm. 26 (2012), p. 51-67

conèixer les col·leccions

La Biblioteca d'Agustí Duran i Sanpere

Eulàlia Duran

La Biblioteca Agustí Duran i Sanpere (ADS) té unes peculiaritats que cal tenir en compte. Respon a un intel·lectual vinculat a unes institucions públiques (Ajuntament de Cervera, Ajuntament de Barcelona, Museu de la Ciutat de Barcelona, Generalitat de Catalunya, Acadèmia de Bones Lletres, Institut d'Estudis Catalans, Consejo Superior de Investigaciones Científicas) que donen raó de l'existència de nombroses publicacions d'aquestes entitats. El fet de ser director de l'Arxiu Municipal de Barcelona explica també que no comprés molts dels llibres, vells i nous, dedicats a la ciutat perquè els incorporava preferentment a la biblioteca de l'Arxiu.

En conjunt, la biblioteca ADS ha sofert diversos trasllats. A la casa pairal de Cervera s'hi ha mantingut sempre la biblioteca jurídica del seu pare Agustí Duran i Ferreres, que comprenia també publicacions de la Universitat de Cervera del segle XVIII i XIX. Aquest fons va ser inventariat per la Generalitat de Catalunya els anys 1980 i se n'encarregà Maria Porter. A part d'aquest fons,a la casa de Cervera s'incorporà part de la biblioteca que el mateix ADS hi portà quan es va jubilar i va anar a viure en un pis petit al carrer Ganduixer de Barcelona. Un nou fons fou portat per Eulàlia Duran Grau a la casa de Cervera, la qual va cedir a l'Ajuntament el 1985 i es troba a l'altell que es reservà al segon pis de la mateixa casa. Hi consten principalment la bibliografia comarcal catalana i barcelonina i la bibliògrafa personal d'ADS. Queda, però, un altre fons, el més important que EDG ha guardat a Barcelona a casa seva des del 1985. Es tracta ara d'aquest darrer fons que crec

que caldria afegir als altres per completar la Biblioteca.

Considero que en total la Biblioteca té el valor representatiu d'una biblioteca reunida al llarg de setanta-cinc anys, que continua la iniciada pel seu pare Agustí Duran i Farreras, i que comença a l'inici del segle XX. I cal afegir-hi encara un petit reducte literari i musical d'Hermínia Grau. Tot aquest conjunt podria formar part del Museu i ser objecte de consulta regulada.

Concretant, el fons darrer crec que és fonamental que formi part del conjunt. Es tracta dels llibres que ADS es reservà i que treballà fins a la seva mort. És la part més important i representativa de la diversitat de temes que li interessaven. N'he fet una relació, llibre per llibre, segons una ordenació ja primigènia temàtica. Tot plegat ocupa unes 65 caixes de 40x27x36cm, algunes, no gaires, més grans (45x45x30 cm) i altres de més petites. Les caixes porten indicació

del contingut. La relació indica l'autor, el títol abreujat, l'any d'edició i les notes complementàries, com ara si és dedicat per l'autor, l'any de compra, la propietat (en el cas també d'Hermínia), etc. El conjunt acaba l'any 1975, any de la seva mort, llevat d'algun cas serial que continua més enllà com Serra d'Or (fins al 2014), Estudis romànics de l'IEC, o el Butlletí de l'Acadèmia de Bones Lletres que jo he continuat fins avui. En general l'estat dels llibres és correcte, en algun cas he fet enquadernar per exemple el Serra d'Or i algunes sèries històriques fonamentals pendents de restauració.

Aquest darrer fons comprèn textos bàsics en edicions entre els segles XVII iXIX, les grans històries generals d'Espanya i de Catalunya (Jeroni Pujades, ed. 1831, Aulestia i Pijoan (1887),Altamira(1909-11), Rovira i Virgili,7 volums(1922-1934),F. Soldevila, Història de Catalunya, 1934, Historia de España, 8 volums (1954-1959); Elviaje-literario, de Jaime Villanueva (22 volums 1803-1852). També edicions del segle XVII, com la Història de València, de 1610, de Gaspar Escolano;la Història de Girona deGaspar Roig i Jalpí (1672); els tres volums dels Anales de Cataluña, de N. Feliu de la Penya; els Prodigios y grandezas, de Serra i Postius (1726), o el Jardínplantado en Cataluña, de Narcís Camós (1772). I no cal dir el gran gruix de publicacions històriques d'abans i després de la Guerra Civil.

En l'àmbit de la llengua i cultura figura el Diccionari català-valencià-balear (10 volums), la col·lecció d'Els nostres clàssics (cent volums,1924-1970), la sèrie de Serra d'Or, des de l'inici fins l'actualitat (1989-2014) i nombroses obres d'amics i deixebles seus algunes d'aquestes dedicades (Riquer, Valls i Taberner, J. Rubió, Martínez Ferrando...).

Com a historiador de l'art, figuren diverses monografies especialment sobre art medieval, com, per exemple,Verrié, Ainaud de Lasarte, Gudiol, Madurell, entre altres. I la sèrie ArsHispaniae, de 6 volums. També sobre arqueologia, numismàtica, heràldica, etc.

No era d'esperar que la part de literatura fos tan extensa. Cal citar, en primer lloc, la col·lecció Bernat Metge de clàssics grecs (45 volums) i llatins (més de 100 volums). Hi són presents totes les obres més significatives del primer quart del segle XX: Manent, Lopez-Picó, Maragall, Gassol, Llor, Sagarra, Nicolau d'Olwer, Russiñol, Narcís Oller, J. Pla, Gaziel. Diversos d'aquests són dedicats a ADS i també a la seva muller Hermínia. I com a curiositat, obres publicades amb peu d'impremta de durant la guerra: la tesi de Vicens Vives sobre Ferran II,amb peu d'impremtadel 1937, i dos volums dels Serveis de cultura catalana al front,del 1938.

Confio que aquest patrimoni no es perdi i pugui donar veu, en certa manera, al Museu Duran i Sanpere.

Estudi preliminar de la intervenció arqueològica preventiva a l'espai de les antigues escoles de guissona

Josep Ros Mateu. Arqueòleg
Òscar Trullàs Ledesma. Arqueòleg

Sota la trama urbana de l'actual vila de Guissona es localitzen les restes de la ciutat romana de lesso, una ciutat que podia haver ocupat una extensió d'entre 15 i 18 hectàrees de superfície. L'existència l'any 1990, al nord de la vila, d'una àrea de dos hectàrees de superfície lliure de trama urbana, va permetre a la Universitat Autònoma de Barcelona iniciar un projecte de recerca del jaciment, que amb el temps ha permès crear un parc arqueològic . Paral·lelament a la recerca portada a terme al parc arqueològic, es va crear un programa d'arqueologia urbana, que tenia per objectiu excavar i controlar els solars urbans de Guissona pendents d'algun tipus d'actuació urbanística, en el marc dels termes establerts per les directrius de la Llei 9/1993 del Patrimoni Cultural Català, així com pel Reglament de Protecció del Patrimoni Arqueològic i Paleontològic del 2002.

És en el marc d'aquest programa d'arqueologia urbana, que l'any 2015 vàrem poder intervenir en el solar número 12 del carrer de Sant Magí, que havia estat les antigues escoles, i en els solars número 9 i 11 del carrer de l'Om, gràcies a l'ajut de l'oficina de suport a la iniciativa cultural del Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya.

La ubicació privilegiada d'aquests tres solars, de titularitat municipal, dins el jaciment arqueològic de lesso i alhora dins la traça medieval del municipi, va permetre plantejar la realització d'una intervenció arqueològica preventiva consistent en l'obertura de dues cales de sondeig situades estratègicament al llarg del solar. L'objectiu de les cales de sondeig era establir la potència estratigràfica i el grau de conservació i riquesa de les possibles restes arqueològiques ocultes al subsòl, tenint en compte la proximitat del temple religiós, la trama urbana de la ciutat romana de lesso i la proximitat de la necròpolis paleocristiana ubicada al pati de la capella del Claustre i a cal Mines.

Treballs realitzats a la cala 1

Els treballs a la cala 1 amb unes dimensions de 2,20 m d'amplada per 3,40 m de llargada van permetre documentar les fases següents:

La primera fase que es va poder documentar corresponia al segle XX, al treball d'enderroc dels edificis existents i l'anivellament del solar: UE 100, un nivell de graves, i UE 101 de terres marrons i ennegrides amb presència de runa.

La segona fase se situaria entre els segles XIX i XX, i consisteix en la construcció d'un gran retall, UE 103, de 2 m de diàmetre i 0,40 m de potència màxima, que era reblert amb el mateix estrat UE 101, amb la presència d'uralita i plàstics i sense que s'hagi pogut determinar quina estructura anava enclavada en aquest punt.

La tercera fase se situaria al segle XVIII-XIX per la presència de ceràmiques vidriades policromades en els estrats UE 102 i UE 109. Aquest estrats estaran molt afectats per retalls indeterminats i per retalls d'enterraments d'inhumació amb caixa de fusta corresponent a la necròpolis moderna del costat de l'església parroquial de Guissona.

La quarta fase correspon a una gran negativa d'espoli i destrucció, l'UE 124, reblerta per un estrat, l'UE 126, de terres marrons clares poc compactes i amb gran quantitat de blocs de pedra de mida mitjana provinent de l'espoli i la destrucció dels murs UE 133 i 136. Malgrat que es fa difícil precisar la datació del moment d'espoli, sembla que ens mouríem vers el moment de construcció de la capella de Sant Felip Neri, a la darrera meitat del segle XVII.

La cinquena fase es dataria al segle XV–XVI, icorrespon a dues estructures muràries solidàries entre elles, les UE 133 i 136. Ens trobem una cantonada formada pels murs UE 133, de direcció nord-sud, i UE 136, una direcció est-oest. Són murs d'aparell rectangular, lligats amb morter de calç molt compacte, de gairebé 1 m d'amplada, i dels quals es conserva la línia de fonamentació i un màxim d'1 filada en alçat. El mur es troba inserit en una trinxera de fonamentació, l'UE 134, entre el reble de la qual es troben fragments de ceràmica en verd i manganès, elements que ens indiquen una cronologia vers el segle XV-XVI.

Les dimensions dels murs i la ubicació dins la cala van fer que només es pogués continuar l'excavació parcialment a l'espai intern de la cantonada,

amb l'afloració d'un seguit d'estrats amb un marc cronològic vers els segles XV – XVI. Tot i així, es recullen ja nombrosos fragments de materials ceràmics de cronologia romana.

El mur UE 133 talla alhora fins a tres inhumacions ubicades a l'extrem sud-oest de la cala, les quals ja no presenten caixa. En aquest punt a poc més de 2 metres de profunditat es donà per finalitzat el sondeig, sense documentar els nivells naturals de la zona, per falta d'espai.

Treballs duts a terme a la cala 2

L'obertura de la segona cala ens ofereix sense cap mena de dubte els resultats més rics de la present campanya de treballs. Aquesta fou oberta al nord-est de la cala 1, en direcció nord, a l'espai central del solar que ocupava en planta l'edifici de les antigues escoles de Guissona i coincident amb la prolongació hipotètica del mur documentat a la necròpolis de la capella del Claustre. Les dimensions inicials de la cala foren de 4,30 m de llargada per 2 m d'amplada.

L'extracció del nivell superficial UE 200 va permetre en aquest cas observar com gairebé arran de la superfície afloraven les restes d'una estructura murària, que no tenia res a veure amb l'edifici existent, Aquest mur seguia una direcció est-oest (UE 208), amb un traçat pràcticament coincident amb la prolongació hipotètica del mur localitzat a la necròpolis paleocristiana. L'estructura, amb una amplada de 0,80 m, presentava alhora tres obertures en forma de finestra de doble esqueixada a la part superior, fet que indicava que ens trobàvem en un punt alt de l'edificació i que la finestra servia de punt d'entrada de llum cap a l'interior de l'edifici per tal d'amplificar l'entrada de la claror del sol. En aquest primer moment també restava visible com la finestra havia estat tapiada per mitjà d'un petit mur a la cara sud (UE 206), d'una sola filada i sense morter, amb blocs de gran mida en fila d'un en un.

L'excavació de la cala va anar documentant diversos estrats que s'adossaven a aquest mur i que permeten interpretar les fases constructives següents:

Fase 1: corresponent al moment d'abandonament de la necròpolis moderna i la utilització d'aquest espai per construir diversos habitatges al segle XIX i XX.

Fase 2: espai de necròpolis moderna del segle XIV al segle XIX. A aquest mur UE 208, se li adossa diversos estrats que són retallats per diverses negatives de forma rectangulars i de mides diverses, totes elles pertanyents a inhumacions en fossa amb caixa de fusta orientades d'est a oest. Així trobem un primer nivell, UE 201, retallat per 5 enterraments datables entre el segle XVIII i XIX, un segon nivell, UE 227, retallat per 3 enterraments, el material localitzats ofereixen un marc cronològic vers els segles XVII-XIX, un tercer nivell amb la UE 228, retallat per 8 enterraments amb una cronologia d'entre el segle XVI i el XVIII, i un quart nivell, l'estrat UE 245, que presentava un total de 3 inhumacions , els materials localitzats continuen oferint una cronologia d'entre els segles XIV – XVII per l'estrat

Fase 3: època tardoantiga. Per sota de l'UE 245 aflora ja un canvi clar d'estrat, l'UE 255, amb la presència de dues úniques inhumacions a l'extrem nord-est de la cala, amb fossa simple i amb una orientació oest-est i amb un canvi clar en el parament del mur. En aquest punt en el mur UE 208 també es documenta un canvi. Fins en aquest moment l'aparell utilitzat era format per blocs de pedra lleugerament escairats i de formes rectangulars i quadrades, amb tascons entremig de les pedres de mida mitjana, sense filades regulars. A partir d'aquest punt, les filades seran clares, amb blocs de pedra rectangulars perfectament escairats, de mida gran, formant tres filades horitzontals, una de pedres verticals i tres més d'horitzontals fins a recolzar-se al terreny geològic.

Durant l'excavació de l'estrat UE 255, els materials recuperats oferien un marc cronològic vers època tardoantiga, segles IV-VII amb una elevada presència de ceràmica grisa de cuina que caldrà estudiar en més profunditat.

Fase 4: època romana. A partir d'aquest punt, la successió dels estrats UE 265, 266, 267 i 268, que es presenten adossats al mur UE 208 i de poca potència, mostren únicament materials de cronologia romana, amb un fragment de sigillata hispànica a l'UE 267 que situaria l'estrat vers els segles I-II dC.

Amb la localització del substrat geològic i la documentació de 3,30 m d'alçat de mur, els treballs es donaren per finalitzats a la cala 2.

Conclusions

Aquesta campanya arqueològica ha permès constatar com aquest indret ha estat utilitzat com a lloc d'enterrament des de l'edat mitjana fins ben entrat el segle XVIII, aflorant els enterraments en caixa de fusta i sense orientació religiosa a escassa potència de la superfície. Els enterraments els hem de relacionar obligatòriament amb la presència a escassos metres de l'església parroquial, tal com ja es pogué observar fa pocs anys en l'excavació realitzada a la part posterior de l'absis, al carrer de l'Om, així com amb la propera necròpolis paleocristiana.

La cala 01 ha permès constatar la presència d'edificacions en aquest punt ja en època moderna, entre els segles XV i XVII, abans de la construcció de la petita capella de Sant Felip Neri.

La informació més destacable, però, s'ha obtingut gràcies als treballs duts a terme a la cala de sondeig 02. En aquest punt s'ha localitzat un gran mur (UE 208) de gran amplada i amb una direcció est-oest, el qual presenta tres obertures a la part superior en forma de finestres de doble esqueixada, les quals sabem que s'utilitzaven com a tècnica per ampliar l'entrada de llum de l'exterior cap a una gran nau, habitualment de temples religiosos tardoantics o altmedievals. L'orientació dels finestrals indicarien que la cara interior es trobaria situada al nord del mur.

L'estudi de paraments del mur permet alhora observar com les finestres presentaven estuc i com 0,70 m per sota de les finestres el parament canvia totalment, així com la tècnica construc-

tiva, presentat un treball molt més delicat i regular. Aquest fet coincideix amb un canvi estratigràfic marcat per la desaparició de les inhumacions i l'aflorament de materials de cronologia tardoantiga als primers estrats i romana, vers el segles I-II dC, en els immediatament inferiors.

Cal tenir en compte, però, la tipologia de la intervenció duta a terme, cales de sondeig, i que els resultats aquí exposats són només preliminars, tot esperant l'obertura i excavació de l'estratigrafia en extensió en futures campanyes.

El fet que els darrers estrats excavats en potència abans de la localització del substrat geològic presentin un marc cronològic clarament d'entre els segles I i IV dC, i que aquests s'adossin alhora a la part inferior del mur, planteja la possibilitat que el canvi de parament de l'estructura respongui a un reaprofitament d'estructures anteriors. No obstant això, la quantitat de materials recollits als estrats 266 i 267 ha estat molt minsa.

Ens trobem davant un espai amb una potència estratigràfica molt rica, amb una gran expectativa arqueològica que pot posar al descobert les restes d'un gran edifici religiós d'època tardoantiga assentat sobre les restes romanes de l'antiga ciutat de Iesso. Caldrà continuar amb les excavacions en futures campanyes per poder determinar la tipologia de l'edifici localitzat i les seves funcions.

Cala 1. Murs UE 133 i 136 en el moment de finalitzar els treballs a la cala 1

Cala 2. Mur UE 208 amb la finestra UE 271 a l'inici del treballs a la cala 2.

Cala 2. Detall del mur UE 208 on ja s'observa la segona finestra i el canvi en l'aparell i tècnica constructiva.

Cala 2. Detall del mur UE 208 on ja s'observa la segona finestra i el canvi en l'aparell i tècnica constructiva.

Cala 2. Inhumacions 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17 i 18.

la peça del museu

Fragment d'un plafó de rajoles renaixentistes

Josep Antoni Cerdà

FITXA TÈCNICA

- Primera meitat del segle XVII
- Ceràmica policromada
- 14 x 14 cm c/u
- Museu de Cervera, núm. d'inventari 440

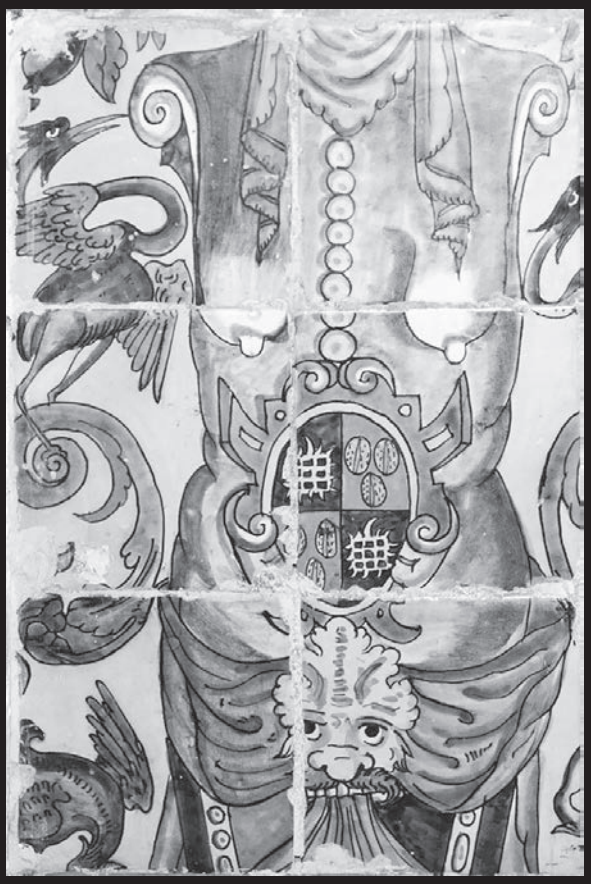

Aquesta peça del Museu de Cervera és el que queda d'una gran composició de rajoles quadrades policromes en la qual podem veure la figura d'una cariàtide. Una cariàtide, paraula que ve del grec, és una figura femenina esculpida -en aquest cas, pintada- que fa la funció d'una columna o pilastra, amb un entaulament damunt del cap. El nom ve d'una antiga ciutat grega, Caryes, situada a la Lacònia, que va ser aliada dels perses durant les Guerres Mèdiques (500 - 440 aC). Derrotats els perses, els habitants de Caryes foren exterminats pels grecs, i les dones, convertides en esclaves i condemnades a dur les càrregues més pesants durant tota l'eternitat. Per això es troben cariàtides en alguns edificis que fan la funció de columnes. Durant el renaixement, quan es va recuperar el gust per l'escultura clàssica, es van tornar a posar de moda aquestes representacions escultòriques.

La cariàtide de les rajoles del Museu de Cervera correspon a un model estereotipat que es caracteritza perquè la meitat superior mostra una dona amb mocador al cap, mancada de braços, i la inferior, el basament de la columna. Diem que és estereotipat perquè se n'han trobat d'iguals en altres llocs de Catalunya, per la qual cosa cal suposar que procedeixen d'un mateix taller on les deurien dibuixar a partir d'uns cartrons, com era costum en els obradors de ceràmica.

Les cariàtides es representaven amb els pits flàccids. Hem de pensar que, malgrat ser representacions d'origen pagà, servien per decorar l'interior de capelles, per la qual cosa la seva presència s'havia d'adequar a l'entorn on estaven, sense poder pertorbar els fidels cristians que hi anaven a pregar. En un lloc ben visible, en aquest cas a la part del ventre però de vegades entre els dos pits, s'hi dibuixava l'emblema de la Mare de Déu, del sant o de la santa a qui estava dedicada la capella. Sembla que foren freqüents les capelles dedicades a la Mare de Déu del Roser. El cas més conegut és la del Roser de Valls. L'emblema és una rosa. També hi hauria capelles dedicades a la Mare de Déu del Carme, on les cariàtides mostren l'escapulari amb el Mont Carmel. Però també n'hi hauria de dedicades a sant Isidre llaurador, l'emblema del qual és una ferradura, ja que era patró de la pagesia.

A la part inferior de la cariàtide hi podem veure un mascaró que sosté, amb les dents, un drap que envolta la figura femenina i li tapava les parts impúdiques. Falta la part inferior, on hi hauria els peus. A banda i banda de la cariàtide hi podem observar unes aus de coll i potes molt llargues, gran bec prominent i mirada potent, que se sostenen damunt d'unes fulles recargolades.

La gamma de colors emprada en la decoració és la que s'usava en la producció ceràmica característica del renaixement tardà. El fons, groc, fet amb un òxid metàl·lic anomenat groc de Nàpols, que és un antimoniat de plom, producte àmpliament usat en molts centres productors de ceràmica d'Europa. El verd, fet amb òxid de coure, i el blau, obtingut amb l'òxid de cobalt. Amb el morat negrós, fet a base d'òxid de manganès, es perfilava el dibuix. També s'hi veuen colors preparats amb una barreja d'òxids: l'ataronjat, el castany i un verd poma molt característic de la producció ceràmica barcelonina del segle XVII.

La decoració més interessant potser és l'escut que hi ha al ventre de la cariàtide, perquè tal vegada indica el possible lloc de procedència de la peça. Hi veiem un escut quartejat en creu: al primer i quart quarters, unes graelles; al segon i tercer, tres nous. L'escut té forma ovalada i està envoltat en tot el seu perímetre exterior per uns retalls. No sembla pas un escut familiar, sinó més aviat toponímic. La graella el relaciona amb sant Llorenç, el diaca romà que, segons la tradició, va ser martiritzat en unes graelles l'any 258. Les tres nous, fruit de la noguera, evoquen aquesta comarca catalana. Al nostre parer, pot ser que aquest conjunt de rajoles procedeixi de Sant Llorenç de Montgai, a la comarca de la Noguera, de l'interior de l'església de Santa Maria del Castell de Llorenç, d'origen romànic però reformada durant l'època barroca.

Cal fer constar que a la reserva del fons del Museu del Disseny (Barcelona) hi ha rajoles idèntiques a les del Museu de Cervera, però tampoc no se'n sap la procedència. És possible que tots dos conjunts provinguin del mateix lloc.

Hi ha documentats altres conjunts de rajoles del segle XVII, de fabricació barcelonina, en altres poblacions de les comarques lleidatanes. Aleshores, les feines agrícoles proporcionaven bons guanys, i la pietat popular en drenava una part cap al finançament de l'exuberant decoració que ornava, per major glòria de Déu, l'interior de moltes petites capelles rurals, en senyal d'agraïment per les bones collites.

Aquesta cariàtide del Museu de Cervera és una mostra molt interessant del que va ser la producció de rajoles a Barcelona durant la primera meitat del segle XVII, prova de l'alt nivell artístic que van arribar a tenir alguns obradors de ceràmica de la capital catalana en aquella època.

tauler d'anuncis

1 Exposicions en oferta

El Naixement de la Generalitat de Catalunya

Exposició itinerant produïda pel Museu Comarcal de Cervera amb el suport de la Generalitat de Catalunya, La Caixa i la Paeria de Cervera.

Es tracta d'una exposició modular a base de cubs de PVC translúcid amb il·luminació interior, impressió de vinil adherida amb adhesiu a la pràctica totalitat de les cares. El suports són de fusta amb potes d'alumini, que són la base dels diferents mòduls.

Consta també d'equipaments audiovisuals en 3 dels cubs, que s'han modificat per tal d'incorporar unes pantalles LCD connectades a uns dispositius multimèdia que funcionen amb tecnologia flash, un dels quals té efecte àudio (amb auriculars).

La distribució de l'exposició ha estat concebuda per tenir una configuració determinada que pot admetre variacions sense que es perdi el disseny original, i el seu disseny modular permet adaptar-la a diferents tipus de sales.

Com a requeriments bàsics s'ha de comptar amb un punt de llum per a cada un dels 6 mòduls, i una potència elèctrica de 3500 w. Seria convenient també poder disposar d'un espai de magatzem per als embalatges de tota l'exposició. L'espai de l'exposició, hauria de ser d'uns 80m2, i l'espai mínim recomanat és de 36m2 lliures d'obstacles.

L'exposició compta amb material didàctic i un lloc web propi: www.exponaixementgeneralitat.cat que es posa al servei del professorat per a l'ampliació i aprofundiment dels conceptes treballats en l'exposició i que pot servir com suport per a la realització del quadern, alhora que permet implementar les àrees de recerca i interacció.

Condicions de préstec: 800€ en concepte de muntatge i transport que aniran a càrrec de la institució sol·licitant.

Una mirada a Claudi Gómez Grau

Exposició que té com a protagonista la figura del fotògraf cerverí Claudi Gómez Grau i la seva tasca com a retratista no només d'una geografia concreta -la Segarra-, sinó d'unes formes de vida i de treball que van caracteritzar la Catalunya de principis de segle XX. Es tracta d'una sèrie de fotografies que ens mostren el treball realitzat per Claudi Gómez Grau a la comarca de la Segarra entorn de les feines del camp i els vells oficis tradicionals.

La mostra consta de 43 fotografies de 51 x 71 x 2 cm, amb les seves fitxes tècniques corresponents; text explicatiu de fullola de 245x122 cm; plòter amb la imatge de Claudi Gómez Grau, de 183 x 130 cm.

Disposa de guia didàctica

Condicions de préstec: exposició gratuïta

El transport i el muntatge corren a càrrec de la institució sol·licitant

Manuel de Pedrolo... o la paraula feta imatge. Recull de poesia concreta

Exposició formada per 63 poemes que s'emmarquen dins el corrent anomenat poesia concreta i que ens permeten conèixer una de les vessants més desconegudes de Manuel de Pedrolo.

L'exposició es composa de 39 poemes originals format din A4 emmarcats, 22 poemes originals format sobres, 3 llibres originals mecanoscrits, CD i 1 fotografia plotejada de mida gran. L'emmarcat dels poemes és amb marc de fusta de pi, vidre i paspartú color cru. La foto emmarcada mesura 41,7 x 51,7 cm.

Condicions de préstec: exposició gratuïta. El transport, el muntatge i l'assegurança de les obres corren a càrrec de la institució sol·licitant.

L'ÚS DE LA MATÈRIA. Pintures murals i dibuixos sobre teatre fet a Catalunya

Exposició de Mariona MILLÀ per homenatjar Manuel de PEDROLO

L'exposició reprodueix el títol d'una obra teatral escrita per Manuel de Pedrolo el 1963: L'ús de la matèria, i que Mariona Millà va plasmar sobre tela el 1978 amb la força expressionista que caracteritza tota la seva obra i que tradueix en formes plàstiques, directes i contundents, el concepte angoixant que domina l'obra teatral de Pedrolo.

Una simbiosi perfecta que esdevé el tret de sortida del que serà un recorregut per bona part del teatre fet a Catalunya i il·lustrat, interpretat i redimensionat per l'artista Mariona Millà.

Condicions de préstec: podeu trobar el dossier de condicions tècniques a l'adreça www.museudecervera.cat. El transport, el muntatge i l'assegurança de les obres corren a càrrec de la institució sol·licitant.

Pedrolo, polièdric

Manuel de Pedrolo és una de les personalitats més significatives de la literatura catalana de la segona meitat del segle XX. Ho és per la importància de la seva producció i per la diversitat de tècniques, gèneres i estils que va conrear al llarg de la seva vida.

Aquesta mostra, mitjançant el grafisme del retrat i la caricatura, vol ressaltar aquest fet polièdric.

Es tracta d'una exposició de creació que "juga" a través de tractaments infogràfics amb una trentena de caricatures i retrats de l'escriptor realitzats per diferents dibuixants per a la premsa escrita. Les fonts arrenquen de l'any 1951 fins al 2000 i s'han localitzat al Periódico, Ressò (la primera revista en català de la postguerra), La Vanguardia, Avui, El Món, El Temps, Serra d'Or, Alcalá (Madrid), Diari de Barcelona, Tele/Exprés, Àncora, ABC....

L'exposició consta de 20 quadres de diferent format, 1 plòter amb caricatura, 1 silueta de cartró ploma, 1 cortina amb caricatura i una caricatura feta amb peces 3D.

S'ha editat un catàleg de la mostra.

Condicions de préstec: exposició gratuïta
El transport i el muntatge corren a càrrec de la institució sol·licitant.

Estrictament Personal. Pedrolo vist a través de l'objectiu d'una càmera

Manuel de Pedrolo és una de les personalitats més significatives de la literatura catalana de la segona meitat del segle XX. Ho és per la importància de la seva producció i per la diversitat de tècniques, gèneres i estils que va conrear al llarg de la seva vida.

El Museu Comarcal de Cervera, conjuntament amb la Fundació Manuel de Pedrolo, han preparat una mostra de fotografies basada en textos de l'escriptor corresponents a les dues entregues del premi fotogràfic que convoca la Fundació.

L'exposició consta de 28 quadres de diferent format amb les seves carteles corresponents, DVD catàleg 3r premi de fotografia i 30 catàleg del 1r i 2n premi de fotografia.

Condicions de préstec: exposició gratuïta
El transport i el muntatge corren a càrrec de la institució sol·licitant.

Arquitectura popular a la Segarra. Imatges del nostre patrimoni etnològic

Mostra fotogràfica que ens proposa un recorregut per les diferents tipologies constructives de l'arquitectura popular que modelen el paisatge de la Segarra. L'exposició ens mostra exemplars de cabanes, pletes, parets de marge, basses, peixeres, pous, cisternes, pous de gel, safarejos, piques per netejar, rescloses, forns de guix i de ciment, pallisses i colomars.

L'exposició es composa de 34 fotografies muntades sobre plàstic cel·lular i sense emmarcar.

Condicions de préstec: exposició gratuïta
El transport i el muntatge corren a càrrec de la institució sol·licitant.

2 Oferta didàctica

La quotidianitat al segle XIX: dues formes de vida

Quaderns didàctics del Museu Comarcal de Cervera, núm. 1

Els quaderns didàctics del museu estan destinats al cicle superior de primària i educació secundària i, a través de diferents activitats que procuren la participació activa de l'alumnat, es pretén abordar un període històric determinat, el final del segle XIX i inicis del XX, i les seves formes de vida pròpies. En aquest sentit, el quadern proposa dos recorreguts: l'un per la Casa Museu Duran i Sanpere on l'alumnat treballarà la burgesia benestant a les darreries del segle XIX i inicis del XX, i l'altre pel Museu del Blat i la Pagesia on l'alumnat treballarà la pagesia a les darreries del segle XIX i inicis del XX. Actualment, però, degut a les reformes a l'edifici que albergava el Museu del Blat i la Pagesia, no es pot oferir aquest dossier.

Durada: 1 hora
Places: grups d'un màxim de 25 alumnes i mínim de 10 alumnes
Preu d'inscripció: Casa Museu Duran i Sanpere 35€/grup

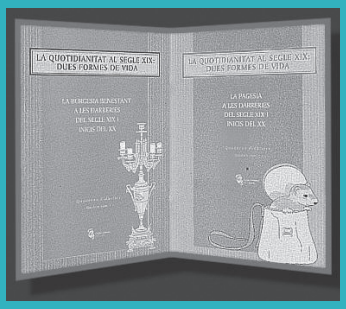

TALLER: “Fem un retaule”

El taller plàstic “Fem un retaule” està adreçat a grups escolars de primària i el seu objectiu és apropar-nos a l’art i al món medieval tot analitzant un dels suports que més difusió va tenir al llarg de l’època del gòtic: el retaule.
OBJECTIUS: El taller pretén ser una eina pràctica que ens ha de permetre aconseguir tres objectius bàsics:
1. Apropar-nos a la realitat artística d’un moment determinat. La producció artística en l’època gòtica a través d’una de les obres més emblemàtiques d’aquell moment: el retaule.
2. Estimular la creativitat i la sensibilitat artística, a través del descobriment, l’experimentació i la creació pròpia.
3. Potenciar els valors envers el nostre patrimoni per tal de garantir la seva conservació, estudi i difusió.
Durada: dues sessions de 2,5 h cada una (en dies diferents)
Places: grups d’un màxim de 25 alumnes i mínim de 10 alumnes
Preu d’inscripció: 286 euros per grup

TALLER: “Viure de Pagès”

Taller de narració oral de contes i llegendes dins el marc de la col·lecció del Museu del Blat i la Pagesia de Cervera o de forma itinerant amb el suport del fons del museu.

Espais d’oralitat

· “L’hora del batre” al museu

Un narrador i una persona relacionada amb el món de la pagesia expliquen vivències pròpies i històries de la tradició oral.
Durada: 1 h - 1,5 h
Localització: Celler del museu
Públic: Alumnes de Primària i d’ESO

· “L’hora del batre” a l’escola

Un narrador i una persona relacionada amb el món de la pagesia es desplacen a l’escola i expliquen vivències pròpies i històries de la tradició oral.
Durada: 1 h - 1,5 h
Localització: Aules de l’escola, amb un espai mínim per a l’exposició de petits objectes i l’espai escènic necessari per a dues persones.
Públic: Alumnes de Primària i d’ESO

· “Històries del tros”

Un narrador explica històries de la tradició oral emmarcades en el món de la pagesia dins del Museu en horari vespertí.
Durada: 1 h
Localització: Celler del museu
Públic: adult i adolescent (a partir de 16 anys)

OBJECTIUS
El taller pretén ser una eina pràctica que ens ha de permetre aconseguir tres objectius bàsics:
1. Transmetre els testimonis materials i immaterials que composen el Museu.
2. Apropar al públic estris i tècniques relacionades amb el món de la pagesia.
3. Retornar als objectes materials del Museu, el component oral al que sempre hi han estat lligats (rondalles, cançons, vivències en primera persona de la pagesia).

PLACES: grups d’un màxim de 25 alumnes i mínim de 10 alumnes
PREU D’INSCRIPCIÓ: 4 € per alumne

Per a més informació i reserva de dates:
Museu Comarcal de Cervera · Tel. 973 533 917 · reserva@museudecervera.cat · http://www.museudecervera.cat